

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXI (73) 2014/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXXI (73), 2014, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost za podpory Akademie věd České republiky, v.v.i. v Praze

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/vestnik.php>.

Předseda redakční rady: doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktoři čísla: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Mgr. Jana Nosková, Ph.D., PhDr. Petr Janeček, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Bělehrad), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlůšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Ludmila Kopalová, PhDr. Helena Mevaldová, Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (Mnichov), doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: Mgr. Eva Románková a ASPENA spol. s r. o., Brno

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Číslo vychází k 17. prosinci 2014

ISSN 1211-8117

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932 a je evidován v mezinárodních bibliografických databázích AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute*) a CEJSH (*Central European Journal of Social Sciences and Humanities*).

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXXI (73) 2014/2

Obsah

<i>Petr Janeček – Jana Nosková, Monotematické číslo Etika a etnologie.</i>	
Slovo úvodem	4
Studie <i>Etika a etnologie</i>	
Hedvika Novotná, <i>Funkce a logika etických kodexů v sociálních vědách</i>	7
Jiří Woitsch, <i>Publikační etika v etnologii a příbuzných oborech</i>	18
Lívía Šavelková, „ <i>Smíme vstoupit? “ Etika a proměny podoby výzkumu severoamerických indiánů</i>	31
Martin Soukup, <i>Lovci hlav: teritorialita, vnitrodruhová konkurence a predanční chování v etnologii a antropologii</i>	48
Eva Románková, <i>Etika a zkušenosti UNESCO</i>	56
Materiály / diskuzní příspěvky <i>Etika a etnologie</i>	
Hana Hlůšková – Katarína Nováková, <i>Přípravy etického kódexu na pôde Národopisnej spoločnosti Slovenska a problematika etiky výzkumu vo výučbe na etnologických katedrách na Slovensku</i>	62
Martina Pavlicová, <i>Etika a fenomén folklorismu</i>	70
Lucie Uhlíková, <i>Několik poznámek k využití informovaného souhlasu při terénním výzkumu</i>	73
Pavel Douša, <i>Etika sbírkotvorné a prezentační činnosti muzea. Problematika spolupráce s komunitou a (eko)museum</i>	77
Václav Michalička, <i>Etika rekonstrukcí a prezentací historických jevů v muzeích v přírodě</i>	81
Personalia	
Životní a pracovní jubilem Aleny Voříškové (<i>Helena Mevaldová</i>)	86
Výběrová bibliografie Aleny Voříškové (<i>Helena Mevaldová</i>).....	88
Knihy	
Klára Binderová: <i>Modré z kypy. Modrotisk a strážnická dílna Jochových (Miloš Melzer)</i>	93
Richard Jeřábek: <i>Biografický slovník evropské etnologie (Karel Pavlišník)</i>	96

Monotematické číslo *Etika a etnologie*

Slovo úvodem

Etika představuje neodmyslitelnou součást vědeckého bádání, přičemž diskuse nad etickým rozměrem vědecké práce jsou v posledních desetiletích stále výrazněji směřovány k problematice oborových či institucionálních etických kodexů, směrnic a příbuzných dokumentů. V soudobé české etnologii zazněly diskuse nad etikou vědecké práce pravděpodobně nejvýrazněji v rámci dvojice „kauz“ z let 1993 a 2007; první z nich se týkala etiky provádění terénního výzkumu¹, druhá pak etiky publikační². Vedle obou těchto případů se etické problematice v etnologii kontinuálně věnovaly dílčí příspěvky publikované v nejrůznějších odborných periodikách, přičemž nejaktuálnější diskuse probíhala (a probíhá) na stránkách časopisu *Národopisná revue* od roku 2009.³ V rámci ní se objevil návrh na vytvoření etického kodexu použitelného v kontextu domácí etnologické disciplíny. Na tuto výzvu obratem reagovala Česká národopisná společnost jako přední domácí profesní sdružení, které pověřilo dva členy svého Hlavního výboru, Petra Janečka a Janu Noskovou, jeho přípravou.⁴

V souvislosti s prací na Etickém kodexu České národopisné společnosti byl proto 24. října 2013 uspořádán na půdě Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně workshop *Etika a etnologie*. Jeho pořadatelem byla Česká národopisná společnost

- 1 SCHEFFEL, D.: *Antropologie a etika ve východní Evropě*. Národopisný věstník československý IX (51), 1992, s. 3–10; HOLÝ, D.: *Proti zkruslování a povýšenectví*. Národopisný věstník československý X (52), 1993, s. 24–26; ŠTĚPÁNKOVÁ, D.: *Příspěvek k diskusi*. Národopisný věstník československý X (52), 1993, s. 27–29; HRNÍČKO, V.: *Horký brambor – profesionální etika*. Národopisný věstník československý X (52), 1993, s. 30–35.
- 2 SCHEFFEL, D.: *Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna*. Sociologický časopis 43, 2007, s. 183–186; BUDIL, I.: *Odpověď na příspěvek Davida Z. Scheffela Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna*. Sociologický časopis 43, 2007, s. 273–274; SCHEFFEL, David Z.: *Komentář*. Sociologický časopis 43, 2007, s. 273–274. Další texty k následně vzniklé „kauze Budil“ lze nalézt na <http://www.biograf.org/budil/wikka.php?wakka=KauzaBudil> (přistoupeno 20. 7. 2014).
- 3 FERENCOVÁ, M.: *Diskusia o etike v sociálnej antropológii/etnológii na Slovensku*. Národopisná revue 19, 2009, s. 130–132; ULRYCHOVÁ, M.: *Na konto diskuse o etice v etnologii*. Národopisná revue 20, 2010, s. 64; JANČÁŘ, J.: *Mravní principy a česká etnologie*. Národopisná revue 20, 2010, s. 222–225; JANEČEK, P.: *K diskusi o etice v etnologii: Etický kodex domácí etnologie?* Národopisná revue 21, 2011, s. 144–148; UHLÍKOVÁ, L.: *Několik poznámek k etice terénního výzkumu (k diskusi nad Etickým kodexem České národopisné společnosti)*. Národopisná revue 24, 2014, s. 75–76; DRÁPALA, D. – JANEČEK, P. – NOSKOVÁ, J.: *Návrh Etického kodexu České národopisné společnosti*. Národopisný věstník XXX (72), 2013, s. 92–100 (otištěno též v Národopisné revui 23, 2013, s. 308–313 a v Českém lidu 100, 2013, s. 481–488).
- 4 Finální verzi Etického kodexu České národopisné společnosti schválilo 16. září 2014 na svém jednání v Plzni Valné shromáždění České národopisné společnosti. Jako příloha číslo 2 byl připojen ke stanovám této vrcholné profesní organizace české etnologie.

ve spolupráci s Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. V jeho rámci odeznělo třináct referátů a diskusních příspěvků, které tematizovaly celou řadu problémů spojených s etikou v etnologii a příbuzných oborech, především sociální antropologii. Jako hlavní organizátoři tohoto workshopu jsme potěšeni, že autoři jednotlivých příspěvků, reprezentující podstatnou část domácích etnologických odborných pracovišť (včetně všech univerzit zabývajících se výukou etnologie) a sesterské profesní organizace z České republiky (Česká asociace pro sociální antropologii) a Slovenska (Národopisná spoločnosť Slovenska), v naprosté většině souhlasili s jejich upravením, případným rozpracováním a zveřejněním v rámci monotematického čísla *Národopisného věstníku*.

Oblastí, v nichž dochází k prolnutí etické problematiky a etnologické disciplíny, je poměrně velké množství. V rámci programu workshopu rozděleném na trojici bloků (*Etický rozměr etnologické vědecké práce*, *Etický rozměr v různých oblastech etnologického výzkumu* a prezentace návrhu *Etického kodexu České národopisné společnosti*) a následně obsahu monotematického čísla *Národopisného věstníku* jsme se snažili zohlednit ty nejdůležitější z nich. Díky tomu nabízí monotematické číslo texty, které reflektují etické problémy etnologického, etnomuzikologického, folkloristického a antropologického terénního výzkumu u nás i v zahraničí, věnují pozornost etickým konsekvencím prezentace výsledků těchto výzkumů v muzeích nebo v oblasti tzv. folklorismu, upozorňují na důležitost výuky etiky mezi studenty etnologie na vysokých školách, zabývají se etickými směnicemi a kodexy vznikajícími na poli etnologie a antropologie nebo ve velkých mezinárodních institucích (UNESCO), stejně jako řeší etické zásady v publikační praxi nebo v oblasti aplikované antropologie. Vedle písemných verzí příspěvků prezentovaných na výše zmíněném workshopu je monotematické číslo doplněno jedním textem, který vznikl při jeho přípravě.

Studie a materiálové příspěvky publikované v předkládaném monotematickém čísle *Národopisného věstníku* přinášejí různé úhly pohledu na etické problémy v etnologii. Reprezentují v první řadě názory svých autorů, které nemusejí představovat všeobecný konsenzus (různorodé přístupy k řadě etických otázek ukázala ostatně i živá diskuse na zmíněném workshopu) a samozřejmě se nemusejí shodovat s názory nás jako editorů. O jakési „zglajchšaltování“ názorů nám rozhodně nešlo; snažili jsme se především o pestrost, která by vyvolala a umožnila další diskusi. I když je zřejmé, že v monotematickém čísle nejsou vyčerpány veškeré problémové okruhy, které by se daly v rámci tématu etika a etnologie zpracovat, domníváme se, že pestrost témat a názorů přispívá k tomu, že toto číslo *Národopisného věstníku* může být považováno za první ucelený soubor statí o etické dimenzi etnologické práce v české etnologii. Doplníuje výše zmíněné texty na dané téma průběžně publikované v *Národopisné revui* a stává se jakýmsi druhem „příručky“ na téma etika a etnologie, kterou ocení nejen etnologové pracující v různých institucích (například v muzeích,

na akademických pracovištích či v neziskových organizacích), ale i studenti etnologie nebo zájemci z řad širší laické veřejnosti. Zároveň věříme, že diskuse o etice etnologické vědecké práce bude i nadále pokračovat.

Petr Janeček – Jana Nosková

Funkce a logika etických kodexů v sociálních vědách¹

Mgr. Hedvika Novotná

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, U Kříže 8, 158 00 PRAHA 5
hedvika.novotna@fhs.cuni.cz

V rámci každého vědeckého oboru ostatně stejně jako v rámci každé oblasti lidské činnosti by měl aktér nést zodpovědnost za své jednání. Sociální vědy jsou a musí být v tomto nároku o to důslednější, že předmětem jejich zájmu je člověk a společnost, ba dokonce, že své závěry předkládají na základě empirického zkoumání člověka a společnosti. Musí tedy zvažovat resp. vyvažovat jak snahu o dosažení vědeckého poznání, tak ochranu práv osob, jež jsou za účelem tohoto poznání zkoumány. Diskuze o tom, nakolik je zodpovědnost za etiku výzkumu věcí morální integrity jedince (vědce), či nakolik ji lze a je třeba formalizovat a regulovat, provázají společenské vědy a vědy o člověku již desítky let. Pokusím se v následujícím textu nejprve stručně charakterizovat povahu těchto diskuzí a identifikovat výchozí pozice jejich participantů, abych mohla uvést do kontextu principy formulace etických kodexů v sociálních vědách. Svě uvažování o tématu v souladu s vlastní situovaností vztahují k sociokulturní antropologii a nakonec i k reflexi českého prostředí.

Kontexty diskuzí o etice

Sledujeme-li téma etiky vědy a výzkumu v raných dějinách sociálních věd, lze diskuze o jejich nárocích shrnout do dvou oblastí shodujících se v příčině, jež je vyvolávala (nějaké konkrétní neetické jednání), ovšem lišících se v tom, zda bylo nebezpečí důsledků neetického rozhodnutí spatřováno uvnitř vědecké komunity, či naopak reflektováno zvenčí. Příkladem prvního typu budiž třeba protest Franze Boase v dopise *The Nation* (1919) proti zneužívání antropologie vládou Spojených států amerických jako záminky ke špionáží.² Druhý typ může reprezentovat první pokus o stanovení norem pro výzkum prováděný na člověku, tzv. *Norimberský protokol* z roku 1947, následovaný *Helsinskou deklarací Světové lékařské asociace (WMA)*, která byla přijata v roce 1964 a poté dále doplňována.³ Analyzujeme-li povahu těch-

1 Na vznik této studie byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT–2012). Při vzniku tohoto textu jsem zohlednila diskuze o etice výzkumu v rámci Společenskovědního modulu FHS UK, jež vyústily do kapitoly Etika výzkumu v e-learningovém kursu E_Úvod do společenskovědních metod. Na tvorbě tohoto materiálu se podíleli Petra Ezzeddine, Martin Heřmanský, Magdaléna Šřovičková Jantulová a Markéta Vaňková (Zandlová). Online. Dostupné z <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614> (přistoupeno 30. 10. 2013).

2 Srov. HREŠANOVÁ, E.: *Profesionalizace antropologie a etické instituce*. Biograf č. 35, 2004, s. 132.

3 Srov. ANDĚL, M. – KOLÁŘ, P. – ZOUBKOVÁ, J. a kol.: *Morálně etické aspekty výzkumu a vývoje*.

to a podobných dokumentů spolu s kontextem, který je doprovází, můžeme identifikovat tři klíčová témata diskuzí nad etikou vědy a výzkumu: (1) ochranu vědy před mocenskými (politickými) tlaky společnosti, (2) ochranu společnosti před zneužitím vědy k mocenskému (politickému) rozhodování a jednání a (3) ochranu participantů vědeckého výzkumu před nebezpečím jejich poškození v důsledku participace na výzkumu.

Rozmach diskuzí nad etickými aspekty vědy a výzkumu můžeme v (západních) sociálních vědách sledovat od 60. let 20. století. Zatímco první dvě témata v těchto diskuzích spíše ustupují do pozadí jako důsledky extrémních situací (války, nedemokratické společenské uspořádání), třetí téma, tedy ochrana participantů, naopak vystupuje na povrch jako klíčové. Děje se tak jednak v souvislosti s vrcholícími snahami o emancipaci marginalizovaných vrstev společnosti (feministická hnutí, hnutí za rasovou rovnoprávnost atd.) a prosazováním diskurzu občanských práv a svobod, ale také v souvislosti s některými eticky problematickými výzkumnými projekty. První základní dokumenty týkající se etiky výzkumu jsou formulovány v prostředí biomedicíny (viz výše), kde je nebezpečí poškození participanta výzkumu nejzřetelnější, přičemž zdůrazňují „*ohled na zúčastněné osoby, prospěšnost, spravedlivost. Směrnice kladou důraz na informovaný souhlas účastníků (se zvláštním ohledem na účast dětí, osob s duševními chorobami, vězňů a osob z málo rozvinutých komunit), upravují otázky důvěrnosti údajů, odškodnění účastníků, kontrolních postupů a externě sponzorovaného výzkumu*“.⁴ Postupně jsou propracovávána pravidla přístupu k subjektům výzkumu a začínají vznikat etické komise, jež dodržování těchto pravidel kontrolují.

Míra konkrétnosti a kontroly dodržování těchto pravidel se významně liší jak obor od oboru, tak i stát od státu. Především na území Spojených států amerických a Kanady se totiž prosadil model aplikovat striktní, původně biomedicínská pravidla výzkumu na veškeré sociální vědy prostřednictvím institucionálních etických komisí, které kontrolují zacházení se subjekty výzkumu již na úrovni schvalování výzkumných projektů. Tento přístup především v 90. letech 20. století vyvolal další diskuze, tentokrát nad tím, kdo vůbec může nést zodpovědnost za etiku výzkumu. Logika argumentace v tomto sporu se odvíjí od porozumění povaze sociálněvědního výzkumu jako takového. Zjednodušeně bychom mohli uvažovat o rozdílech mezi deduktivní, tedy kvantitativní, a induktivní, tedy kvalitativní strategií empirického výzkumu, nicméně toto rozlišení je samo o sobě příliš zjednodušující a je tedy na místě popsat tyto odlišné přístupy podrobněji.

In: Sborník podkladů pracovních skupin k tvorbě „Národní politiky výzkumu a vývoje České republiky“. Praha 1999, s. 146–155.

4 Tamtéž, s. 148.

Paradigmatické odlišnosti

Na straně jedné stojí představa o situačně nezávislém, řekněme objektivním výzkumu. Tento přístup má kořeny v pozitivistickém paradigmatu, které uvažuje o (sociální) realitě jako o jediné a objektivní, řídicí se univerzálními zákony a tedy na výzkumníkovi nezávislé. Takovou realitu je možné zvenčí pozorovat (princip laboratoře), neutrálním jazykem pravdivě popsat a při dodržení všech pravidel (viz např. Popperova verifikace a falzifikace) výsledky konkrétního bádání zobecnit. Tato logika výzkumného procesu stojí na principu standardizace, tedy výběru, sjednocování a ustálení jednotlivých variant postupů, procesů, vstupů a jejich kombinací. Součástí těchto pravidel pak logicky jsou i pravidla etického rozhodování, jež lze také standardizovat na úroveň objektivních pravidel, obecně platných a tedy uplatnitelných za všech okolností, v každé situaci.

Na druhé straně barikády stojí přístupy, které vycházejí spíše z naturalistického paradigmatu, tedy z přesvědčení, že společenský svět musí být studován v přirozeném prostředí, a které zdůrazňují procesualnost a situovanost výzkumu: výzkum je jedinečným vztahem konkrétních lidí v konkrétním kontextu, je procesem a výsledkem jejich interakce. Stejně jako neexistuje jediná objektivní verze pravdy (mj. proto, že tvorba vědění je determinovaná historickými, politickými a kulturními či sociálními podmínkami⁵), nelze formulovat ani univerzální pravidla etiky výzkumu. Lawrence W. Neuman navíc upozorňuje, že v průběhu výzkumu může dojít i k napětí mezi zákonným jednáním a morálním chováním, jež zohledňuje primárně vztah mezi aktéry výzkumu, tj. partnerství, respekt a nezneužívání. Takové situace označuje jako *etická dilemata*, kdy musí výzkumník řešit, jaké jednání je v dané situaci a daném kontextu nejvhodnější s ohledem na aktéry, sebe sama i lokalitu výzkumu.⁶ Výzkumník je tedy integrální součástí výzkumného procesu. Jeho zodpovědnost spočívá v neustálé (sebe)reflexi výzkumného procesu, a to včetně prezentace výzkumu, tedy závěrečné zprávy.⁷

Carol Gilliganová v analýze přístupů k etice výzkumu⁸ označuje tyto dvě perspektivy jako *ethics of justice* (etika spravedlnosti) a *care ethics* (etika péče / účasti). Zatímco *ethics of justice* se zaměřuje na zajištění abstraktních principů, na jejichž základě výzkumník jedná, *care ethics* zohledňuje výzkum jako určitý mocenský vztah, který se odehrává v kontextu jiných mocenských vztahů. Jde tedy o dynamický

5 Srov. ASAD, T. (ed.): *Anthropology & the Colonial Encounter*. Reading 1973; RABINOW, P.: *Representations are Social Facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology*. In: Clifford, J. – Marcus, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, CA 1986, s. 234–261.

6 NEUMAN, L. W.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Bacon 2003.

7 CLIFFORD, J. – MARCUS, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, CA 1986.

8 GILLIGAN, C.: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge 1982.

a reciproční proces, v němž je výzkumník osobně angažovaný a v němž klíčem jednání výzkumníka je jeho vlastní subjektivita a její reflexe. Gilliganová upozorňuje na to, že oba tyto přístupy jsou legitimní, nicméně oba přinášejí určitá úskalí a rizika. V případě *ethics of justice* jde o nebezpečí přílišné formalizace, odosobnění a přecenění možnosti objektivitativy pravidel, u *care ethics* vyvstává otázka hranic a míry angažovanosti stejně jako riziko nereflektované subjektivitativy a ovlivnění terénu.

Smířlivěji se k otázce možnosti kodifikace etických pravidel stavějí Marilys Guilleminová a Lynn Gillamová,⁹ které de facto navrhuji kombinaci obou těchto přístupů a rozlišují tzv. *procedurální etiku* a „*etiku v praxi*“. Procedurální etikou mají na mysli nástroje chránící základní práva a bezpečnost aktérů výzkumu, tedy jakési „návody“ k tomu, jak má výzkumník v procesu výzkumu jednat a jaké kroky má provést k zajištění důvěryhodnosti dat. Mezi tyto nástroje patří jednak legislativní předpisy (domácí i hostitelské země) a dále profesní etické kodexy. Procedurální etika by tedy především měla tvořit oporu pro konkrétní rozhodování každého jednotlivého výzkumníka v průběhu výzkumného procesu, tedy pro tzv. etiku v praxi. Autorky totiž stejně jako Gilliganová, Neuman a mnozí další upozorňují, že v průběhu výzkumného procesu vyvstává řada situací, jež se nedají předem předvídat, ale na něž výzkumník reagovat musí. Naznačenou disonanci mezi formalizovanými zásadami etického jednání a možnostmi jejich konkrétního naplňování v praxi je tedy možné řešit tak, že budeme spíše než o objektivaci etických pravidel uvažovat o vytváření rámců, či snad mantinelů, mezi nimiž by se měla pohybovat konkrétní etická rozhodování.

Pilíře etiky v sociálních vědách

Budeme-li abstrahovat, můžeme za tyto mantinely považovat čtyři pilíře (principy) etiky v sociálních vědách.¹⁰ *Princip dobrovolné participace (voluntary participation)* spočívá v nároku na to, aby byl subjekt výzkumu plně a srozumitelně informován o cílech a průběhu výzkumu, zadavateli, využití dat a o možných důsledcích participace ve výzkumu. Zároveň by měl mít za všech okolností možnost kdykoli ukončit svou účast ve výzkumném projektu (svoboda odmítnutí participace na výzkumu). *Princip důvěryhodnosti (confidentiality)*, známý i jako princip soukromí, anonymity a důvěrnosti dat (*PAC: Privacy, Anonymity and Confidentiality*) upozorňuje na to, že výzkumník musí za všech okolností dodržovat s aktérem dohodnutou míru soukromí (výzkum nemá narušovat soukromí osob více, než je nutné), anonymity (identita aktérů výzkumu by neměla být za žádných okolností

9 GUILLEMIN, M. – GILLAM, L.: *Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky“ ve výzkumu*. Biograf č. 35, 2004, s. 11–31.

10 Viz CASSELL, J. – JACOBS, S.-E.: *Handbook on Ethical Issues in Anthropology*. A special publication of the American Anthropological Association number 23, 1996. Dostupné z <http://www.aaanet.org/publications/Ethicshandbook.cfm> (přistoupeno 30. 10. 2013).

odhalena, pokud k tomu aktér nesvolí) a důvěrnosti dat (prezentace dat bez spojení s konkrétní osobou, výzkumník nevydává získaná data dalším osobám), případně veškeré další aktérem stanovené podmínky.¹¹ Subjekt výzkumu si musí být jistý, že informace, které poskytne, nebudou použity proti němu. *Princip neublížení* pak upozorňuje na nebezpečí fyzické, psychické a právní újmy participantů výzkumu,¹² přičemž k nebezpečí psychické újmy se váže i zajištění emočního bezpečí aktéra (např. opatrné kladení citlivých otázek, dynamika rozhovoru, role výzkumníka – výzkumník / terapeut / sociální pracovník?)¹³ a péče o vzájemný vyvážený vztah mezi výzkumníkem a aktérem (např. reciproční vděk za ochotu účastnit se výzkumu, poskytnutý čas, případně pohostinnost, otázka odměny za participaci na výzkumu, ale také např. respekt k aktérům výzkumu). Vztahy k aktérům výzkumu by měly mít stejnou váhu jako vztahy v „normálním životě“.¹⁴ *Princip přesnosti / správnosti (accuracy) a integrity* se pak soustředí na zabezpečení toho, že data z výzkumu jsou správná (což je předpoklad nejen vědecký, ale i etický), tedy na vyvarování se falzifikace (nejen vykonstruování lži, ale i chyby a přehlédnutí v analýze materiálů, vymyšlené a daty nepodložené interpretace) a plagiátorství.

Tyto pilíře etiky jsou různými způsoby zohledňovány v profesních etických kodexech. Přijmeme-li argumentaci M. Guilleminové a L. Gillamové, můžeme o etických kodexech uvažovat jako o kodifikaci obecných souvislostí, priorit a vztahů, o niž se může (či lépe, o niž by se mělo) opírat naše rozhodování a jednání. Etický kodex by neměl předpisovat žádná rozhodnutí, stejně jako nenavrhuje žádné sankce za nedodržení zde stanovených pravidel. Princip profesních etických kodexů naopak spočívá v tom, že jejich schválením se příslušníci daného profesního sdružení hlásí k tomu, že *chtějí* dodržovat základní a v kodexu popsané principy etického jednání ve výzkumném procesu. Recipročně by ovšem etické kodexy stejně jako samotná profesní sdružení měly sloužit jako ochrana členů daného profesního sdružení před neetickým jednáním zvenčí (např. žádá-li zadavatel výzkumu manipulaci s jeho výsledky ve svůj prospěch), a konečně i jako ochrana daného vědního oboru jako takového.

Logika etických kodexů

Na příkladu sociokulturní antropologie lze rozlišit dvě logiky formulování profesních etických kodexů, a to buď (a) na základě určitého typu vztahu mezi antropologem a dalšími subjekty, nebo (b) na základě určitého typu činnosti, kterou antropolog provádí. Příkladem prvního typu mohou být Etické směrnice britské

11 Srov. též NEUMAN, L. W.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*, c. d.

12 Srov. tamtéž.

13 Srov. HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2008, s. 154.

14 Etické směrnice CASA. Dostupné z <http://www.casaonline.cz/> (přistoupeno 12. 1. 2013).

Asociace sociální antropologie (*ASA, Association of Social Anthropologists of the UK and Commonwealth*), schválené v březnu 1999.¹⁵ Ty jsou členěny do pěti oddílů, řešících (1.) vztah a zodpovědnost vůči účastníkům výzkumu, (2.) vztah a zodpovědnost vůči zadavatelům a sponzorům výzkumu, (3.) vztah a zodpovědnost vůči kolegům a disciplíně, (4.) vztah k vlastní a hostitelské vládě a (5.) zodpovědnost vůči širší společnosti. Příkladem druhého typu je pak *Etický kodex Americké antropologické asociace (AAA)*, jenž byl schválen v červnu roku 1998 (upravené verze 2009 a 2012)¹⁶ a jenž je strukturovaný do tří oblastí: výzkum, výuka a aplikace. V rovině výzkumu se kodex zabývá odpovědností vůči lidem a živočichům, s nimiž antropolog pracuje a jejichž životy a kultury studuje, dále odpovědností ke vzdělanosti a vědě (viz *Princip přesnosti / správnosti a integrity* včetně subjektivní a epistemologické reflexivity) a v neposlední řadě odpovědností vůči veřejnosti (zprístupnění výsledků výzkumů, potažmo případně i angažovanost ve prospěch zkoumaných subjektů). Oblast výuky upozorňuje na odpovědnost vůči studentům a zohledňuje *princip dobrovolné participace a princip neublížení* (včetně toho, že rozvoj poznání může ovlivnit ty subjekty, na nichž je dané poznání budováno), zároveň řeší i zacházení s pramenným materiálem (zachování archeologických, fosilních a historických dokladů) a reciprocitu vztahu mezi výzkumníkem a subjektem výzkumu. Oblast aplikace pak rozpracovává *princip důvěryhodnosti* ve smyslu vyvarování se zneužití výsledků výzkumu (tedy vědomí dopadů výzkumu) a zvažuje aktivistické působení antropologa ve prospěch zkoumané skupiny ve veřejném i soukromém sektoru, či okolnosti, za nichž je antropolog oprávněn zachovat nečinnost, odstup a odmítnutí spolupráce.

Etické kodexy v České republice

Formulace etických kodexů by měla vést ještě k jednomu cíli: k podnícení diskuze nad principy vědy a výzkumu v daném vědním oboru. V této souvislosti není bez zajímavosti, jak se téma etiky výzkumu rekrutovalo v České republice. Problematika etiky a její kodifikace se totiž stala v českém prostředí významnějším tématem až na základě vnějšího (politického) podnětu, a to Usnesením vlády České republiky č. 1005 ze dne 17. 8. 2005, kterým „*vláda I. bere na vědomí Etický rámec výzkumu obsažený v části III materiálu č.j. 1213/05; II. ukládá I. členům vlády a vedoucím ostatních ústředních orgánů státní správy s působností v oblasti výzkumu a předse- dovi Akademie věd České republiky doporučit výzkumným organizacím, které jsou zřízeny jejich úřadem, aby s využitím Etického rámce výzkumu vypracovaly nebo*

¹⁵ Ethical Guidelines for Good Research Practice. Dostupné z <http://www.theasa.org/ethics/guidelines.shtml/> (přistoupeno 30. 10. 2013).

¹⁶ Code of Ethics of the American Anthropological Association. Dostupné z <http://www.aaanet.org/profdev/ethics/> (přistoupeno 30. 10. 2013).

aktualizovaly své vlastní etické kodexy výzkumu, 2. ministryni školství, mládeže a tělovýchovy doporučit vysokým školám, aby s využitím Etického rámce výzkumu vypracovaly nebo aktualizovaly své vlastní etické kodexy výzkumu“.¹⁷ Jde tedy o institucionální, nikoli profesní kodifikaci etiky výzkumu. Ostatně i v důvodové zprávě Etického rámce se uvádí, že „cílem předkládaného materiálu je především konkretizovat některé etické aspekty výzkumu, které jsou obecně platné (publikování, autorství, hodnotitelská a školící činnost, informovaný souhlas atd.) a mohou být převzaty do etických kodexů institucí bez ohledu na zaměření výzkumu, který provádějí“.¹⁸ Jak ve své analýze uvádí Ivo Telec, dokument v souladu s výše citovaným usnesením postupně jednotlivé instituce buď přejímaly jako celek, nebo s úpravami, a jen výjimečně formulovaly vlastní etická pravidla.¹⁹

Etický rámec výzkumu do značné míry navazuje na kapitulu *Morálně etické aspekty výzkumu a vývoje* ve Sborníku podkladů pracovních skupin k tvorbě Národní politiky výzkumu a vývoje České republiky (RVV 1999), jež představuje zdařilou analýzu souvislostí etiky vědy a výzkumu. Explicitně přiznanou inspirací obou dokumentů je existence etických kodexů v zahraničí, potažmo vnější politický tlak ze strany evropských institucí, nikoli vnitřní potřeba diskutovat povahu vědy a výzkumu v rámci vlastního oboru. *Etický rámec výzkumu* kombinuje výše uvedenou logiku tvorby etických kodexů a vedle (1.) Preambule je členěn na oddíly (2.) Základní etické zásady výzkumu, (3.) Etika a výzkumný pracovník, (4.) Etika a instituce zabývající se výzkumem, (5.) Typické příklady porušení etiky, (6.) Etika získávání informovaného souhlasu při výzkumu zahrnujícím lidské subjekty.

Zajímavé je, že kombinuje také odlišné paradigmatické přístupy k povaze budování etických rozhodnutí. Na jednu stranu jako „základní etické zásady výzkumu“ vyjmenovává „svobodu výzkumu a odpovědnost; respektování názorové plurality a tolerance; respektování lidské důstojnosti a autonomie při výzkumu; transparentnost; solidaritu a spolupráci ve výzkumu; prospěšnost a nepoškozování, každé riziko výzkumu musí být vyváženo přínosem“,²⁰ tedy uvažování ve smyslu *care ethics*, na stranu druhou kapitola „typické příklady porušení etiky“ odkazuje spíše na *ethics of justice*. Signifikantní je i to, že v českém akademickém prostředí jsou etické kodexy chápány primárně jako restriktivní a právě v této souvislosti je o jejich přijetí diskutováno – např.: „*Nač sepsovat a stanovovat něco, co je každému samozřejmé! Škoda práce a papíru. Jenomže, morálka ve vědě není až tak samozřejmá, jak by*

17 Usnesení vlády České republiky č. 1005 ze dne 17. 8. 2005. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIUsneseni.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).

18 Předkládací zpráva k Etickému rámci výzkumu. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIIIPredkladacizprava1.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).

19 TELEC, I.: *Etické kodexy vysokých škol*. Jiné právo, 22. 3. 2010. Dostupné z <http://jinepravo.blogspot.cz/2010/03/ivo-telec-eticke-kodexy-vysokych-skol.html> (přistoupeno 30. 10. 2013).

20 Etický rámec výzkumu. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIIIVlastnimaterial.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).

se mohlo ideálně zdát. Každý ví, že se nesmí krást. A přesto máme trestní zákoník! Etické kodexy svou artikulací slouží jako formalizovaný podklad pro snadnější a přezkoumatelnější posouzení nastalého skutku. Vedle toho mají etické kodexy nepřehlédnutelný význam morálně výchovný a preventivní.²¹; či „Etický kodex je módou. Etický kodex se rozšířil v anglosaském světě obchodních korporací jako reakce na upadající morální sebeomezení managementu a jednotlivé kodexy byly vedeny snahou ‚spoutat‘ téměř nekontrolovatelný management velkých korporací. V tomto ohledu projekt selhal. Co je však horší, nastavil spirálu. Dokumenty, které měly petrifikovat a zachránit prvky upadající morálky, přispěly pouze k jejímu dalšímu úpadku tím, že morální diskurz převedly do ‚právního‘ a spor o ‚správné a špatné‘ nahradily sporem o ‚souladné a nesouladné s kodexem‘.“²²

Etické kodexy tedy často nejsou chápány jako výzva k diskuzi, promyšlení povahy výzkumu ve vlastním oboru, ale jako jakýsi předpis vnučený zvenčí a vynucující určitý typ jednání. Tento diskurz je, domnívám se, možný právě proto, že diskuze o etice vědy a výzkumu nevychází z potřeby řešit konkrétní etické kauzy (ty jsou raději řešeny na stránkách odborného či i neodborného tisku) ani z potřeby profesionalizace vlastního oboru.²³ Výjimkou, ovšem v kontextu české vědy možná spíše marginální, je v tomto poměrně mechanickém přístupu k etice výzkumu případ sociokulturní antropologie. Tato disciplína se v českém prostředí postupně etabloje po roce 1989 (pomiňme pro zjednodušení diskuzi o vztahu sociokulturní antropologie a etnologie/etnografie/národopisu, jakkoli namnoze zajímavou a bez jednoznačného závěru), přičemž v souvislosti s vnitřní potřebou dovršení institucionalizace oboru je v roce 2008 založena Česká asociace pro sociální antropologii (CASA). Vedle stanov asociace je jako její základní dokument diskutován a záhy schválen právě Etický kodex CASA a Etické směrnice CASA. Zatímco Etický kodex CASA je reformulací Etického kodexu výzkumných pracovníků Akademie věd ČR, jenž byl vypracován mj. na základě *Etického rámce výzkumu*, Etické směrnice deklarují, že „zohledňují nálezy etických panelů ke konkrétním případům a odrážejí výsledky širší diskuze o etice vědecké a výzkumné práce, která v České asociaci pro sociální antropologii kontinuálně probíhá“.²⁴ Jako výchozí dokumenty jsou uváděny kodexy britské sociologické asociace, AAA a směrnice o plagiátorství Cambridge University. Povahou se Etické směrnice blíží směrnicím ASA, tedy řeší (I.) vztah výzkumníků k lidem / studované komunitě, (II.) vztahy odpovědnosti k poskytovatelům finanční podpory a zadavatelům výzkumu, (III.) vztahy ke kolegům, (IV.) vztahy

21 TELEČ, I.: *Etické kodexy vysokých škol*, c. d.

22 MAKAJEV, M.: *Etický kodex univerzity spíš uškodí, myslí si člen senátu UK*. Ukacko.cz, 20. 5. 2013. Dostupné z <http://www.ukacko.cz/eticky-kodex-univerzite-spis-uskodi-mysli-si-clen-senatu-uk> (přistoupeno 30. 10. 2013).

23 K tématu profesionalizace antropologie a etických institucí viz HREŠANOVÁ, E.: *Profesionalizace antropologie a etické instituce*, c. d.

24 Etické směrnice CASA. Dostupné z <http://www.casaonline.cz/> (přistoupeno 12. 1. 2013).

ke studentům. Podstatné je, že jsou opravdu šity na míru povaze sociokulturní antropologie tak, jak je chápána členy CASA. Funkčnost a smysluplnost Etických směrnic pak dokládá to, že byly v loňském roce doplněny o bod týkající se manipulace výsledky výzkumu ze strany zadavatelů, přičemž argumentací předkladatelů této změny byla možnost se o Etické směrnice při vyjednávání opřít.

Závěrem

Uvažujeme-li o smysluplnosti etických kodexů, můžeme jistě nalézt řadu argumentů v jejich neprospěch. Mezi takové námitky bezpochyby patří, že etické kodexy jsou příliš zjednodušující, nedokonalé, mnohdy zkostratělé. Často nedokáží pružně reagovat na nové „výzvy“ (příkladem budiž výzkum virtuálního prostoru). Navíc nejsme za všech okolností schopni zaručit jejich dodržování. A konečně, mohou se stát nástrojem restrikce, která nemusí být vždy opodstatněná. Můžeme se ale na ně podívat i z jiné stránky a hledat jejich pozitiva: jsou postaveny na vědeckých principech, naznačují hranice, za něž bychom se ve své vědecké praxi neměli dostat. Pomáhají tedy zvažovat rizika výzkumu. Mohou badateli poskytnout v kritických momentech ochranu. A v neposlední řadě vzbuzují diskuzi o povaze oboru. A to jistě není málo.

Literatura

- ANDĚL, M. – KOLÁŘ, P. – ZOUBKOVÁ, J. a kol.: *Morálně etické aspekty výzkumu a vývoje*. In: Sborník podkladů pracovních skupin k tvorbě „Národní politiky výzkumu a vývoje České republiky“. Praha 1999, s. 145–155.
- ASAD, T. (ed.): *Anthropology & the Colonial Encounter*. Reading 1973.
- CASSELL, J. – JACOBS, S.-E.: *Handbook on Ethical Issues in Anthropology*. A special publication of the American Anthropological Association number 23, c1996. Dostupné z <http://www.aaanet.org/publications/Ethics handbook.cfm> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- CLIFFORD, J. – MARCUS, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, CA 1986.
- EZZEDDINE, P. – HEŘMANSKÝ, M. – NOVOTNÁ, H. – SEIDLOVÁ, G. – ŠTOVÍČKOVÁ JANTULOVÁ, M. – VAŇKOVÁ, M.: *Etika výzkumu*. In: Úvod do společenskovedních metod. Dostupné z <http://moodle.fhs.cuni.cz/course/view.php?id=614/> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- GILLIGAN, C.: *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA 1982.
- GUILLEMIN, M. – GILLAM, L.: *Etika, reflexivita a „eticky důležité okamžiky“ ve výzkumu*. Biograf č. 35, 2004, s. 11–31.
- HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha 2008.

- HREŠANOVÁ, E.: *Profesionalizace antropologie a etické instituce*. Biograf č. 35, 2004, s. 127–146.
- MAKAJEV, M.: *Etický kodex univerzity spíš uškodí, myslí si člen senátu UK*. Ukacko.cz, 20. 5. 2013. Dostupné z <http://www.ukacko.cz/eticky-kodex-univerzite-spis-uskodi-mysli-si-clen-senatu-uk> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- NEUMANN, L. W.: *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. Boston 2003.
- RABINOW, P.: *Representations are Social Facts: Modernity and Post-Modernity in Anthropology*. In: Clifford, J. – Marcus, G. E. (eds.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, CA 1986, s. 234–261.
- TELEC, I.: *Etické kodexy vysokých škol*. Jiné právo, 22. 3. 2010. Dostupné z <http://jinepravo.blogspot.cz/2010/03/ivo-telec-eticke-kodexy-vysokych-skol.html> (přistoupeno 30. 10. 2013).

Elektronické zdroje

- Code of Ethics of the American Anthropological Association*. Dostupné z <http://www.aaanet.org/profdev/ethics/> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- Ethical Guidelines for Good Research Practice*. Dostupné z <http://www.theasa.org/ethics/guidelines.shtml> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- Etický kodex CASA*. Dostupné z <http://www.casaonline.cz/> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- Etické směrnice CASA*. Dostupné z <http://www.casaonline.cz/> (přistoupeno 12. 1. 2013).
- Etický rámec výzkumu*. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIIVlastnimaterial.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- Předkládací zpráva k Etickému rámci výzkumu*. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIIPredkladacizprava1.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).
- Usnesení vlády České republiky č. 1005 ze dne 17.8.2005*. Dostupné z <http://aplikace.msmt.cz/PDF/ATIUsneseni.pdf> (přistoupeno 30. 10. 2013).

Summary

Function and rationale of ethical codes in social sciences

The objective of the text is to draw attention to the connections that concerned and still concern the formulation of ethical codes in social sciences. Discussions that – in the first half of the 20th century – were focused on (1) the protection of

science against power (political) press of the society; (2) the protection of the society against the abuse of science for power (political) decision and practice and (3) the protection of participants in a scientific research against the danger of their harm as a consequence of their participation in the research, were followed by the acceptance of ethical codes in many social scientific disciplines in the second half of the 20th century. Ethical codes in social disciplines take into account the principle of voluntary participation, the principle of confidentiality, the principle of non-maltreatment, and the principle of accuracy. Usually they are structured either based on a certain type of relation between the anthropologist and other subjects (e.g. ASA Ethical Guidelines), or based on a certain type of activity the anthropologist carries out (e.g. AAA Ethical Codex). Unlike these professional ethical codes respecting the needs of particular scientific disciplines, in the Czech Republic, rather the acceptance of institutional codes, de facto ordered by Resolution of the Government of the Czech Republic as of 17 May 2005, was put through. As a consequence thereof, ethical codes in our environment are often incorrectly understood rather as a restrictive instrument than a support, and the acceptance thereof is rather mechanical than thought-out in many cases. Even in this attitude, one can find exceptions, for example the Czech Association for Social Anthropology the formation of which in 2008 is closely connected with the formulation of the ethical codex. This can serve as an example that no matter how ethical codes can be criticized as simplifying and imperfect, they can also encourage discussions about the nature of the discipline itself and consequently become a kind of support and protection of the researchers.

Key words:

Ethical Codes – Objectivistic Science – Locating and Procedurality of Research – Ethics in the Czech Republic

Publikační etika v etnologii a příbuzných oborech¹

PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 PRAHA 1

jiri.woitsch@post.cz

Různé formy zveřejňování výsledků odborné práce neodmyslitelně patří k akademickému životu. Bez článků, monografií, edic, recenzí, esejů, diskusních příspěvků, zpráv, učebnic, přednášek, posterů, filmů, výzkumných zpráv atd. by žádná věda, etnologie a jí příbuzné obory nevyjímaje, vlastně ani neexistovala, neboť by nefungovaly žádné formy výměny poznatků. S prezentováním odborné práce odborné i laické veřejnosti se proto setkáváme nadneseně řečeno od antiky, v době moderní vědy, tj. minimálně od 19. století, se ustálila základní škála způsobů odborné komunikace, postupně se vyprofilovaly čistě vědecké časopisy, specializovaná nakladatelství apod. Celý tento proces však samozřejmě musíme chápat jako neukončený a neukončitelný, stačí poukázat na to, jak radikální změny do způsobů zveřejňování výsledků odborné práce a sdílení poznatků a vědění obecně přinesla elektronická komunikace resp. internet. S rozvojem vědy a různých forem zveřejňování vědeckých poznatků souvisí však i výskyt jevů a praktik, které – v čase značně proměnlivým způsobem – byly a jsou považovány za problematické, neetické, sporné, podvodné nebo dokonce nezákonné. Přítomný text si nemůže klást sebemenší ambice sledovat tyto fenomény do minulosti, ba ani v širších oborových souvislostech (vnímání problematickosti některých publikačních praktik se mezi disciplínami diametrálně liší). Zaměřuje se proto výhradně na etnologii a jí nejbližší příbuzné obory (sociokulturní antropologie, národopis, částečně sociologie a historie) a na situaci v současné České republice. Cílem stati je na základě existujícího zahraničního výzkumu publikační a ediční praxe a medializovaných případů neetického chování,² existujících etických kodexů³ atd.

- 1 Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 68378076.
- 2 Základním informačním zdrojem pro jakékoliv úvahy o publikační etice jsou informace shromážděné na portálu provozovaném Committee on Publication Ethics (COPE), což je mezinárodní asociace vydavatelů, editorů, akademiků atd. založená v roce 1997, která se v globálním měřítku systematicky zabývá publikační a ediční etikou, vytváří etické kodexy, poskytuje e-learningové služby, monitoruje a zveřejňuje případy neetického publikačního chování atd. Srov. <http://publicationethics.org/> (přistoupeno 4. 10. 2013).
- 3 Hlavním východiskem pro strukturaci textu a definování jednotlivých neetických praktik jsou dnes všeobecně uznávané publikační etické kodexy a s nimi související dokumenty. Jedná se především o tyto zdroje: WAGER, E. – KLEINERT, S.: *Responsible research publication: international standards for authors. A position statement developed at the 2nd World Conference on Research Integrity, Singapore, July 22–24, 2010. Chapter 50.* In: Mayer, T. – Steneck, N. (eds.): *Promoting Research Integrity in a Global Environment.* Singapore 2011, s. 309–316. Dostupné z http://publicationethics.org/files/International%20standards_authors_for%20website_11_Nov_2011.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013); WAGER, E. – KLEINERT, S.: *Responsible research publication: international standards for*

a dalších zdrojů,⁴ které se problematických publikačních praktik týkaly a týkají, v prvé řadě tyto jevy popsat a umožnit tak do budoucna jejich zjišťování. Jejich podrobná analýza a dokumentace na konkrétních příkladech stejně jako interpretace příčin jejich – někdy masového – rozšíření je otázkou dalšího výzkumu a nemůže být v tomto stručném „úvodu do problematiky“ podrobně rozebírána.

Publikační etika v současné české etnologii

Pro současnou českou realitu formulují několik základních, byť do jisté míry stále diskusních tezí, ve kterých se pokouším problematiku nežádoucích jevů ve vztahu k publikování odborných poznatků rámcově charakterizovat co do míry rozšíření, příčin a pozornosti, kterou jí etnologické akademické prostředí věnuje. Opět se zcela záměrně soustřeďuji na rovinu publikační a ediční, i když lze samozřejmě předpokládat, že bude existovat korelace mezi chováním badatelů v rovině sběru, vyhodnocování a prezentace dat. Jinými slovy, problematický způsob zveřejnění může (ale nemusí) být vodítkem k odhalení fabrikace dat, jejich neetického získávání, záměrně zkresleného vyhodnocování atd. Řečené přitom platí i vice versa. Etický rozměr publikační a ediční praxe v soudobé české etnologii a východiska k jeho uchopení, regulaci a výzkumu je tedy možné charakterizovat zhruba následovně:

- považují za zcela nepochybné, že v ČR se v rámci etnologické a jí blízké publikační a ediční praxe lze setkat s řadou vysoce sporných, neetických až nezákonných jevů;⁵
- tyto jevy nejsou českým specifíkem, byly a jsou zaznamenávány v globálním měřítku. V prostředí přírodních, lékařských a technických věd jsou vědecky studovány a potírány přibližně od 50. let 20. století, v humanitních/sociálních vědách s odlišnými publikačními zvyklostmi zhruba od 70. let 20. století. Výjimku samozřejmě tvoří široce známé „kauzy“ datované i do doby podstatně starší (raný novověk), např. spory o autorství některých vynálezů, uměleckých děl atd.;

editors. A position statement developed at the 2nd World Conference on Research Integrity, Singapore, July 22–24, 2010. Chapter 51. In: Mayer, T. – Steneck, N. (eds.): Promoting Research Integrity in a Global Environment. Singapore 2011, s. 317–328. Dostupné z http://publicationethics.org/files/International%20standard_editors_for%20website_11_Nov_2011.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013).

- 4 MEŠKO, D. a kol.: *Akademická příručka*. Martin 2006; ČERNOHLÁVKOVÁ, K.: *Plagiátorství na vysokých školách*. Brno 2004 (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Kabinet knihovnictví, magisterská diplomová práce). Dostupné z http://is.muni.cz/th/109574/ff_m/diplomova_prace.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013).
- 5 Na některé formou příkladů upozorňuji přímo v textu, s řadou dalších jsem se setkal v pozici vedoucího redaktora časopisu Český lid. Jejich zveřejnění je nicméně problematické, neboť zde dochází k nešťastnému střetu etických pravidel publikování (a snahy upozornit na příslušné případy jejich porušení) s etickými pravidly redakční práce (která zavazují redaktory a členy redakčních rad k mlčenlivosti). Viz též WOITSCH, J.: *Ethnological Journal in a Post-Socialist World: A View from Inside*. In: Lenk, L. – Svoboda, M. (eds.): *Anthropology of/in the Post-Socialist World*. Plzeň 2007, s. 198–224.

– v ČR je publikační etika, s výjimkou špičky ledovce v podobě plagiátorských kauz, nejméně uvědomovanou a diskutovanou složkou obecné badatelské etiky. Pokud k diskusím či upozorněním na neetické způsoby publikování dojde, jsou vnímány jako osobní útoky a je na ně mnohdy reagováno až hystericky;

– ve všech vědeckých disciplínách lze pozorovat „fázové zpoždění“ při vytváření etických oborových norem. V první fázi je řešen etický rozměr sběru a vyhodnocování dat, teprve s odstupem až několika desetiletí dochází k uvědomění si nutnosti ošetřit i způsoby prezentace dat, tj. v určitém období jsou (vědomě či nevědomě) tolerovány i evidentní podvody při zveřejňování přísně eticky sebraných a vyhodnocených dat;

– česká etnologie má jedinečnou šanci vyhnout se uvedenému fázovému posunu, který se v etnologických resp. antropologických etických kodexech „západního světa“ projevil upřílišněným důrazem na etiku práce s informátory, která je teprve přibližně posledních deset let rozšiřována o etiku publikační a ediční (většinou ve formě akceptace multioborových kodexů);

– pro popis a odhalení neetického chování jsou v západoevropském a americkém prostředí dostupné jasné postupy (vč. scientometrických), které je možno v ČR při existenci dostatečně silných samoočistných procesů snadno adaptovat a využívat.⁶ Osobní a institucionální sebejistota neeticky se chovajících subjektů a přesvědčení o nedokazatelnosti určitých praktik je tudíž neoprávněná. Na druhou stranu násilná regulace z vnějšku (např. z úrovně Rady vlády pro vědu, výzkum a inovace) bude s největší pravděpodobností chápána jako neoprávněné omezování akademických a vědeckých svobod a bude neúčinná. Iniciativa by tedy měla primárně vycházet z prostředí profesních sdružení, vědeckých společností apod.;

– jednoznačně demoralizující vliv na úroveň publikační etiky v ČR má systém vykazování a hodnocení vědy (RIV, tzv. *kafemlejnek*), který preferuje tvorbu obrovského množství výstupů z vědecké práce bez zohlednění jejich kvality. Souvislost mezi utužováním RIV systému a bujením neetických jevů (např. vznikem problematických časopisů) je evidentní a je též nepochybné, že sebezáchovné chování některých institucí vede k nepřímé podpoře či přinejmenším toleranci neetických praktik (zejména autoplagiátorství, *recyklace*, *salámování*, vytváření *citačních klanů*).⁷

6 van RAAN, A. F. J.: *For Your Citations Only? Hot Topics in Bibliometric Analysis*. Measurement 3, 2005, s. 50–62; NICOLAISEN, J.: *Citation Analysis*. Annual Review of Information Science and Technology 41, 2007, s. 609–641; MACROBERTS, M. H. – MACROBERTS, B. R.: *Problems of Citation Analysis: A study of uncited and seldom-cited influences*. Journal of the American Society for Information Science and Technology 61, 2010, s. 1–12; HIRSCH, J. E.: *An index to quantify and individual's scientific research output*. Proceedings of the National Academy of Science 102, 2005, s. 16569–16572.

7 Doposud nejpodrobnější analýzu hodnocení vědy v ČR, vč. upozornění na korelaci mezi tzv. kafemlejnkem a problematickými publikačními počiny předložili JURAJDA, Š. – MÜNICH, D.: *Kde se v ČR dělá nejlepší výzkum*. IDEA Cerge-EI, Studie 3/2012, Praha 2012, dostupné z http://idea.cerge-ei.cz/documents/studie_2012_03.pdf (přistoupeno 12. 10. 2013). Srov. též řadu dílčích textů k problematice akademického publikování, které zveřejňuje na svém blogu Daniel Mních – <http://metodikahodnoceni.blogspot.cz/> (přistoupeno 12. 10. 2013).

Definice hlavních problematických publikačních praktik a strategií

V současnosti lze v České republice v rámci etnologie a dalších humanitních a sociálněvědních příbuzných disciplín identifikovat níže uvedené jevy, které jsou v různé míře považovány za problematické, neetické, v určitých případech dokonce nezákonné.⁸ Jejich zde prezentovaný přehled je samozřejmě subjektivním výběrem a klasifikací autora příspěvku a neznamena to, že bychom se nemohli setkat při publikování i s jinými formami porušování etických norem.⁹ Jejich rozšíření a závažnost, domnívám se, však prozatím není taková, aby jim měla být v tomto velmi zhuštěném textu věnována samostatná pozornost. Do budoucna se ovšem bude potřeba důsledněji zamýšlet např. nad etikou recenzního řízení (mlčenlivost recenzentů, včasné a kvalitní vypracovávání posudků) či etikou nakladatelskou a redakční (dodržování uzavřených smluv, možnosti zpětné kontroly rozhodování redakcí, manipulace a nátlak na autory s cílem navýšit IF časopisu, vynucování citací).

Při popisu problematického chování dále narážíme na nejednotnost a nejednoznačnost terminologie, některé z užívaných výrazů jsou vyloženě slangové (*salámování*), avšak velmi dobře vystihují podstatu určitých forem neetického chování v publikační praxi. Svěbytná, přesná a všeobecně respektovaná česká terminologie na tomto poli bohužel stále neexistuje, což souvisí s výše uvedenou malou reflexí publikační etiky u nás. V přehledu kladu důraz na neetické praktiky související s psanou formou zveřejňování badatelských výsledků (tištěné či on-line články, monografie, sborníky, výzkumné zprávy), avšak řada z popsaných jevů se může týkat i jiných forem prezentace výzkumů (v rámci etnologie může jít např. o plagiované a *salámované* konferenční příspěvky, postery či výstavy). Mezi nejzávažnější a nejrozšířenější formy porušování obecně uznávaných pravidel publikační a ediční etiky tedy patří:

1. Plagiátorství, které je definováno jako „*představení duševního díla jiného autora, půjčeného nebo napodobeného vcelku nebo zčásti, jako svého vlastního*“¹⁰. S plagiátorstvím se lze velice často setkat u studentských prací, avšak některé závažné případy plagiátorství se vyskytly v posledních letech i v akademickém prostředí, etnologii a sociokulturní antropologii nevyjímaje.¹¹ Plagiátorství může mít

8 Za nezákonné lze na území ČR považovat všechny praktiky, které jsou v rozporu se zákonem č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (Autorský zákon), případně může jít dokonce o činy postižitelné dle Trestního zákona (zákon č. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších úprav – např. dle § 152 Porušování autorského práva, práv souvisejících s právem autorským a práv k databázi).

9 Stejně tak uváděné příklady je nutno chápat jako ilustrativní, ne ve všech případech jde patrně o nejzávažnější možné přestoupení etických pravidel.

10 Definice dle ČSN ISO 5127-2003.

11 Nejznámější je zřejmě tzv. kauza Budil z roku 2007. Informace k ní, vč. odkazů na příslušné publikované texty jsou shromážděny na adrese <http://www.biograf.org/budil/wikka.php?wakka=KauzaBudil>

formu „jednoduchého“ opisování z cizích textů, ale i nepřiznaných překladů cizích prací, přebírání dat nebo odkazů na literaturu (odkazování na práce, které autor nikdy neměl v ruce) a prameny. Díky široké medializaci a hrozbě až soudního postihu, neboť plagiátorství je patrně jako jediná publikační neetická praktika v současné době i v rozporu se zákonem, na čisté plagiátorství dnes (na rozdíl od doby zhruba před rokem 2005) narážíme ve vědecké obci poměrně zřídka, u studentských prací je zpravidla až megalomansky potíráno.¹²

2. Autoplagiátorství (též self-plagiátorství) je nové zveřejnění totožného vlastního textu bez odkazu na původní publikaci. Občas dochází při autoplagiátorství k obměně názvu práce či dílčím formulačním změnám. Podstata textu resp. prezentovaných dat zůstává nezměněna, badatel si tudíž uměle a zcela bezpracně navyšuje vědecký výkon. Aktuálně se jedná o praktiku v akademické obci podstatně rozšířenější než „čisté“ plagiátorství, autoplagiáty (neboť badatel opisuje sám od sebe) nejsou v rozporu se zákonem, avšak jejich nebezpečnost je značná. Za *poloviční autoplagiátorství* se někdy považuje chování nedočkavých badatelů, kteří ve snaze dosáhnout rychlého publikování vlastní práce zašlou totožný rukopis článku do několika časopisů zároveň a teprve dle výsledku recenzního řízení se rozhodují o tom, kde bude text zveřejněn.¹³

3. Recyklační resp. autorecyklační praktiky. Slangové, avšak velmi výstižné označení pro takové publikační strategie, které podobně jako autoplagiátorství spočívají v opakovaném zveřejňování již jednou publikovaných textů, které nejsou nijak obohaceny o nová data či teoretické rámce. Může dojít jen ke změně názvu či stylistickým úpravám. Na rozdíl od autoplagiátů jsou původní texty autorem odkázány, avšak neetická podstata zůstává zachována – tímto způsobem dochází k umělému navyšování vlastní či institucionální produkce při rezignaci na nový výzkum. *Recyklace* je v současné době v ČR v rámci humanitních a sociálních věd mimořádně rozšířená a díky tlaku (RIV systém) na vysokou publikační kvantitu i na institucionální rovině nepřímou podporována nebo přinejmenším tolerována. Identifikace recyklačních publikačních strategií a autoplagiátů je v etnologii složitá díky neexistenci spolehlivých bibliometrických dat, která mohou na podobné chování upozornit

(přistoupeno 22. 10. 2013), není bez zajímavosti, že v souvislosti s mediálními diskusemi kolem Budilových textů byl z plagiátorství obviněn i Miloslav Petrušek. Z předních etnologů byl z plagiátorství dále podezříván např. i Oldřich Kašpar. Za problematické byly ve výše uvedených kauzách označeny např. následující tituly: BUDIL, I. T.: *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Ševilly po Franze Boase*. Praha 2001; PETRUSEK, M.: *Společnosti pozdní doby*. Praha 2006; KAŠPAR, O.: *Dějiny Karibské oblasti*. Praha 2002.

12 Ambici stát se centralizovaným „bičem na plagiátory“ má v ČR např. systém theses.cz provozovaný Masarykovou univerzitou v Brně. Srov. <http://theses.cz/> (přistoupeno 22. 10. 2013).

13 Viz např. ROIG, M.: *Avoiding plagiarism, self-plagiarism, and other questionable writing practices: A guide to ethical writing*, dostupné z <http://ori.dhhs.gov/sites/default/files/plagiarism.pdf> (přistoupeno 22. 10. 2013).

(samozřejmě nikoliv je prokázat). Varovným signálem je totiž extrémní „publikační výkonnost“ jedince či instituce často hraničící s fyzickými možnostmi realizovat výzkumy a texty psát. Jinou svéráznou praktikou *recyklačního* až autoplagiatorského charakteru je způsob sebepropagace vědeckých, výzkumných a jiných organizací, kdy za výstupy daného subjektu jsou vydávány aktivity jeho příznivců/zaměstnanců realizované ovšem v rámci projektů zcela odlišných, v rámci studia těchto osob atd.¹⁴

4. Salámování výstupů spočívá v *dávkování* poznatků z výzkumu, který je uzavřen a bylo by jej tudíž možno prezentovat uceleně. Namísto toho badatel, badatelský tým, či instituce volí publikační strategii založenou na rozdělení publikace do několika dílčích částí (*least publishable unit, smallest publishable unit*)¹⁵ budících dojem, že výzkum teprve probíhá a poznatky jsou postupně zveřejňovány, případně že se jednalo o výzkum jen jednoho aspektu dané problematiky.¹⁶ Uvedený jev je běžnější v přírodních, lékařských a technických vědách, avšak i v humanitních/sociálních vědách se s ním lze setkat, zde je ho však nutno odlišit od publikace např. vícesvazkových monografií a edic, jejichž obsah by pro rozsah nebylo možné zveřejnit naráz.

5. Vytváření problematických publikací. Uvedený jev úzce souvisí s *recyklací*, autoplagiatorstvím i *salámováním* a je jejich „zhmotněním“. Při definici a vymezení problematických publikací nicméně existují značné oborové rozdíly. Např. v sociálních a humanitních vědách jsou některé typy publikací, považované přírodovědci za málo hodnotné až problematické, brány dokonce jako žádoucí způsob prezentace vědecké práce a jejího dalšího rozvíjení (např. recenze), případně jde o publikace vznikající jednoznačně v důsledku systémového tlaku na odbornou obec, jejíž chování lze chápat jako obranné či dokonce dle mého názoru eticky ospravedlnitelné subverzivní strategie.¹⁷ Typickým příkladem v ČR je v současnosti běžné vydávání tzv. kolektivních monografií namísto konferenčních sborníků. Kategorii problematických publikací je tudíž nutno rozdělit na několik podskupin, přičemž některé z nich (tzv. odvozené publikace) můžeme považovat v rámci etnologie a příbuzných oborů za akceptovatelné.

5a. Odvozené publikace. Obsahují již publikovaná data, hypotézy, celé části textů, teorie a závěry, avšak jsou prokazatelně určeny jinému publiku než publikace původní. Typicky může jít o popularizační texty, učebnice, některé

14 Absurdních rozměrů může tato neetická praktika dosáhnout v případě, když jde o výstupy vzniklé v době, kdy subjekt, který je (např. způsobem jejich manipulativní prezentace na www stránkách) vydává za vlastní, ještě ani neexistoval. Srov. např. několik aktivit prezentovaných na stránkách projektu Anthropictures (<http://www.anthropictures.cz/>; přistoupeno 4. 10. 2013).

15 BROAD, W. J.: *The Publishing Game: Getting More for Less*. Science 211, 1981, s. 1137–1139.

16 ABRAHAM, P.: *Duplicate and salami publications*. Journal of Postgraduate Medicin [serial online], 2000, dostupné z <http://www.jpgmonline.com/text.asp?2000/46/2/67/313> (přistoupeno 22. 10. 2013).

17 Není mi však známo, že by v ČR některý vědec veřejně deklaroval, že se hodlá dopouštět eticky problematických praktik z antisystémových důvodů.

encyklopedie a slovníky, překlady původních prací do jiných jazyků, *sebrané spisy* zasluhujících badatelů pořizované u příležitosti jubileí apod. Aby byly v rámci specifických oborových zvyklostí považovány za akceptovatelné, nesmí jít samozřejmě o plagiáty a autoplagiáty; důležité je též jejich důsledné odlišování od publikací skutečně původních (např. v životopisech a přehledech publikační činnosti), v ideálním případě by odvozené publikace neměly být vůbec prezentovány jako výstupy z vědeckých grantů a projektů (v ČR tedy vykazovány do RIV).

5b. Nadbytečné resp. účelové publikace. Jde v převážné většině o *recyklovaná* díla nepřinášející žádné nové poznatky, která jsou vydávána za původní a jsou prokazatelně určena stejnému či podobnému publiku jako originální texty, které ovšem ničím novým neobohacují. Typickým příkladem poměrně častým i v etnologii a příbuzných vědách jsou účelové monografie sestavené z doslova (či s minimálními obměnami) přetištěných časopiseckých studií publikovaných i krátce před vydáním monografie.¹⁸ Podobné publikace nejčastěji slouží, a to nejen v etnologii, jako pseudomonografie předkládané např. k habilitačním a profesorským řízením a jsou jako vědecké výstupy vykazovány do RIV.

5c. Duplicitní publikace jsou extrémní formou účelové publikace, jejichž obsahem je úplný plagiát (např. v podobě překladu) nebo autoplagiát¹⁹ již jednou publikované cizí nebo vlastní práce. Duplicitní publikace může mít podobu článku, kapitoly v monografii nebo celé knihy.

6. Vydávání problematických časopisů je de facto institucionalizovanou formou akademického podvádění. V západoevropském (dnes již globálním) prostředí se začalo rozvíjet především v souvislosti s obecnými trendy k neoliberální komodifikaci vědy, technologicky bylo uspišeno nástupem on-line forem publikování.²⁰ V rámci České republiky prozatím nevznikly vyložené podvodné časopisy na základě ekonomického kalkulu,²¹ domácím specifikem jsou žurnály účelově zakladané (a to i „ctihodnými“ institucemi) s cílem získat prostor pro publikování méně kvalitních (např. studentských) prací následně vykazovaných do RIV, případně se jedná o časopisy tzv. *sektářské*, dostupné jen úzkému okruhu publikujících vázaných na sociální síť vydavatele. Proto je třeba i v této kategorii neetického publikačního jednání rozlišovat přinejmenším dvě skupiny problematických časopisů.

18 Jako typické příklady srov. např. JAKOUBEK, M.: *Vojvodovo. Etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno 2011; LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005; NODL, M.: *Dějepisectví mezi vědou a politikou*. Brno 2007; HORSKÝ, J.: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha 2009.

19 Povahu duplicitní publikace má částečně práce JAKOUBEK, M.: *Vojvodovo. Historie, obyvatelstvo, migrace*. Brno 2012.

20 Srov. monotematické číslo časopisu *Science* věnované této problematice: *Science* 342, no. 6154, 2013.

21 Hraniční praktikou je nicméně vybírání finančních „příspěvků na redakční zpracování“, které jsou některými časopisy požadovány při zveřejnění odkazů na granty a výzkumné projekty.

Obálka jednoho z mnoha set podvodných tzv. predátorských časopisů, které svým zaměřením cílí i na etnology. Zdroj: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=653>.

Obálka jednoho z mnoha set podvodných tzv. predátorských časopisů, které svým zaměřením cílí i na etnology. Zdroj: <http://www.ripublication.com/ijhss.htm>.

6a. Predátorské časopisy jsou zakládány s cílem generovat zisk vydavateli. Jde o časopisy nebo celé jejich kolekce (dnes řádově až o několik set titulů,²² často intenzivně a agresivně inzerujících možnosti v nich publikovat – proto označení *predátorské*) přijímající za různé vysoký poplatek dosahující až tisíců USD nebo EUR jakékoliv i zcela nesmyslné, smyšlené, plagiované nebo *recyklované* texty, které jsou zveřejňovány po fingovaném recenzním řízení. Už pouhé publikování v predátorských časopisech (byť, což je v českém prostředí zvláště nebezpečné, z neznalosti) je chápáno jako eticky problematické a v akademické sféře diskvalifikující. Ne všechny texty publikované v predátorských časopisech – právě díky nevědomosti autorů – jsou nutně nekvalitní, jako celek se však jedná o zdroje vysoce nedůvěryhodné.²³

6b. Kutilské časopisy můžeme považovat za české, resp. středoevropské specifikum. Jak bylo naznačeno výše, jedná se o časopisy sloužící ke generování

22 Neustále aktualizovaný, a ačkoliv neoficiální, tak vědeckou komunitou všeobecně respektovaný „black list“ predátorských časopisů a nakladatelství zveřejňuje od roku 2012 knihovník University of Colorado v Denveru Jeffrey Beall. Srov. <http://scholarlyoa.com/individual-journals/> (přistoupeno 19. 10. 2013) a <http://scholarlyoa.com/publishers/> (přistoupeno 19. 10. 2013).

23 Komplexně viz BOHANNON, J.: *Who's Afraid of Peer Review?* Science 342, 2013, s. 60–65.

RIV bodů, případně o časopisy užívané k posílení symbolických či jiných (např. citačních – viz bod 7.) pozic v rámci akademické obce. *Kutliské časopisy* se vyznačují obecnou neprofesionalitou a nedodržíváním některých základních formálních standardů akademického psaní a publikování, a to v různé míře jejich výskytu a vzájemných kombinací. Identifikovat je např. můžeme dle neexistence či extrémní měkkosti recenzního řízení, nápadně malého okruhu přispěvatelů (může se krýt s redakční radou, vydavatelskou institucí apod., odtud označení *časopisy sektářské*), nedodržívání pravidelné periodicity (někdy až za hranici tiskového zákona, který časopis definuje jako tiskovinu vycházející pravidelně alespoň 2x za rok), obtížné dohledatelnosti formálních údajů o časopisu, nestandardního složení redakční rady (výrazná nadprezence zástupců jedné instituce), odmítání nevyžádaných rukopisů apod. Samotné publikování v *kutliských časopisech* opět nemusí být nutně neetické a mohou v nich vycházet i velmi hodnotné texty – což je opět otázka neinformovanosti některých autorů – za vysoce sporné je nutno považovat jejich zakládání a provozování.²⁴

7. Vytváření citačních bratrstev (klanů, gangů) je specifickou publikační strategií, která slouží k neférovému navyšování vlastního či institucionálního vědeckého významu a výkonu. Jako *citační bratrstvo* se označuje skupina badatelů (pracovišť, časopisů), kteří na sebe v publikovaných dílech účelově, nadměrně a neodůvodněně odkazují a tím navyšují IF časopisů, citační a H indexy badatelů atd. Takto podvodně získané citace (indexy atd.) následně slouží např. ke snadnějšímu splnění kvalifikačních kritérií, zisku titulů (habilitace, profesury), lepšímu přístupu ke grantům a dotacím atd. V přírodních vědách byla první *citační bratrstva* odhalena již v 70. letech 20. století, a to díky soustavné scientometrické evidenci všech výstupů a citací. Strategie *citačních klanů* v těchto oborech se tudíž neustále a mimořádně zdokonaluje až na úroveň de facto globálních kriminálních struktur. K identifikaci citačních klanů se zpravidla užívá robustních statistických metod vycházejících z teorii sítí, počítačově analyzována jsou obrovská množství dat (desetitisíce až statisíce citací).²⁵

V humanitních/sociálních vědách je díky neexistenci bibliometrie odhalení citačních klanů podstatně složitější a je navíc znesnadňováno značnou jazykovou rozrůzněností a nesouměřitelnými oborovými zvyklostmi, užíváním různých citačních úzů atd.²⁶ Jak ovšem ukazují první domácí bibliometrické analýzy, je právě existence

24 Typickým příkladem kutliského časopisu je žurnál Cargo, který se mj. vyznačuje absurdní periodicitou (číslo 1–2, 2011 vyšlo v roce 2013), na seznam ERIH byl časopis za nejasných okolností zařazen v době, kdy prokazatelně nevycházel vůbec. Podrobněji viz WOITSCH, J.: *Cargo reloaded, aneb kolik ještě potřebujeme antropologických časopisů?* Lidé města 14, 2012, č. 1, s. 153–160.

25 Ukázkovým a díky laicky srozumitelnému vysvětlení užitých metod, počítačových skriptů atd. velmi srozumitelným příkladem je stať (nešlo ovšem primárně o snahu identifikovat citační klany) CAREN, N.: *A Sociology Citation Network*, dostupné z <http://nealcaren.web.unc.edu/a-sociology-citation-network/> (přistoupeno 22. 10. 2013). Za upozornění na text děkuji Radku Světlíkovi.

26 K největším citačním aférám poslední doby patří vznik citačního klanu několika litevských a s nimi

citačních klanů možná jedním z největších etických problémů současné české etnologie a sociokulturní antropologie a důvodem k obavám některých badatelů či institucí z důsledné scientometrické evidence publikačních výstupů.²⁷ V neposlední řadě má vytváření *citačních klanů* zničující vliv na formování etických hodnot u nejmladší generace badatelů, a to i v sociálních vědách – zde mám na mysli přebírání eticky sporné praxe přírodovědců v podobě uvádění vedoucích diplomových a disertačních prací jako spoluautorů při jejich publikování či o něco méně nápadně „povinné“ citace vedoucích a spřátelených vědců z vlastního pracoviště doktorandy při jakémkoliv jejich publikačním počínu v počátcích kariéry.

Závěry

Nabídnutá typologie neetických publikačních praktik by měla být jednak vodítkem pro jejich identifikaci, jednak by mohla sloužit – po velmi pravděpodobném a nutném dalším rozpracování a zpřesnění – jako podklad pro jejich hlubší studium a hledání příčin neetického chování. Zatím stále v rovině hypotéz můžeme uvažovat, že nedodržování publikačních standardů je způsobeno kombinací řady faktorů, z nichž nejčastější je prostá neznalost a neinformovanost vědců daná obecně málo kultivovaným akademickým prostředím.²⁸ Svou roli dále sehrává i „tlak systému“ v podobě svérázné české cesty hodnocení vědeckých výsledků, nelze však ani vyloučit skutečnou bezskrupulóznost a amorálnost některých jedinců či celých skupin badatelů.

Úroveň publikační etiky v etnologii jako celku však není natolik tragická, aby se nedala důsledným lpěním na základních etických standardech zlepšit. S podobnou situací se vypořádávaly a vypořádávají i jiné vědecké disciplíny u nás i ve světě a existují dostatečně silné mechanismy, jak některé praktiky přinejmenším odhalit.

provázaných ekonomických časopisů (Technological and Economic Development of Economy, International Journal of Strategic Property Management, Journal of Business Economics and Management, Transformations in Business & Economics, Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics), kterým se díky citačním manipulacím podařilo dokonce navýšit IF časopisů až na úroveň nejprestižnějších periodik v ekonomických vědách. Po identifikaci citačního kartelu byly časopisy z databáze JCR vyřazeny. Podobně dopadl i český časopis *Zemědělská ekonomika*. K aféře podrobněji MÜNICH, D.: *Citační bratrstva*, dostupné z <http://metodikahodnoceni.blogspot.cz/2012/05/citacni-bratstva.html> (přistoupeno 22. 10. 2013).

27 CHÁNOVÁ, P. – WOITSCH, J.: *Citační kultura v české etnologii a sociokulturní antropologii po roce 1989. Scientometrická analýza*, nepublikovaný rukopis. Práce vychází z citační analýzy textů zveřejněných v klíčových českojazyčných oborových časopisech, data byla sbírána částečně automatizovaně po převedení článků do prostředí programu MAXQDA a následně statisticky analyzována standardními metodami užívanými při vyhledávání citačních klanů.

28 I na úrovni zkušených akademiků by bylo v ČR záhodno intenzivně pracovat s příručkami, které jsou jinak spíše určeny studentům pre- i postgraduálního studia. Z recentních lze např. doporučit MILLER, J. E. – SCHMID, O. (eds.): *How to get Published in Anthropology. A Guide for Students and Young Professionals*. Plymouth 2012.

Největším problémem se proto jeví být jistá ležérnost humanitních a sociálních vědců v České republice, která může mít – např. v pomyslné soutěži s obory technickými a přírodovědnými – smrtící dopad na kredibilitu našich disciplín.

Literatura

- ABRAHAM, P.: *Duplicate and salami publications*, *Journal of Postgraduate Medicine* [serialonline], 2000, dostupné z <http://www.jpghmonline.com/text.asp?2000/46/2/67/313> (přistoupeno 22. 10. 2013).
- BROAD, W. J.: *The Publishing Game: Getting More for Less*. *Science* 211, 1981, s. 1137–1139.
- BOHANNON, J.: *Who 's Afraid of Peer Review?* *Science* 342, 2013, s. 60–65.
- BUDIL, I. T.: *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha 2001.
- CAREN, N.: *A Sociology Citation Network*, dostupné z <http://nealcaren.web.unc.edu/a-sociology-citation-network/> (přistoupeno 22. 10. 2013).
- ČERNOHLÁVKOVÁ, K.: *Plagiátorství na vysokých školách*. Brno 2004 (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Kabinet knihovnictví, magisterská diplomová práce), dostupné z http://is.muni.cz/th/109574/ff_m/diplomova_prace.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013).
- HIRSCH, J. E.: *An index to quantify and individual's scientific research output*. *Proceedings of the National Academy of Science* 102, 2005, s. 16569–16572.
- HORSKÝ, J.: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha 2009.
- CHÁNOVÁ, P. – WOITSCH, J.: *Citační kultura v české etnologii a sociokulturní antropologii po roce 1989. Scientometrická analýza*, nepublikovaný rukopis.
- JAKOUBEK, M.: *Vojvodovo. Etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno 2011.
- JAKOUBEK, M.: *Vojvodovo. Historie, obyvatelstvo, migrace*. Brno 2012.
- JURAJDA, Š. – MÜNICH, D.: *Kde se v ČR dělá nejlepší výzkum*. IDEA Cerge-EI, Studie 3/2012, Praha 2012, dostupné z http://idea.cerge-ei.cz/documents/studie_2012_03.pdf (přistoupeno 12. 10. 2013).
- KAŠPAR, O.: *Dějiny Karibské oblasti*. Praha 2002.
- LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005.
- MACROBERTS, M. H. – MACROBERTS, B. R.: *Problems of Citation Analysis: A study of uncited and seldom-cited influences*. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 61, 2010, s. 1–12.
- MEŠKO, D. a kol.: *Akademická příručka*. Martin 2006.
- MILLER, J. E. – SCHMID, O. (eds.): *How to get Published in Anthropology. A Guide for Students and Young Professionals*. Plymouth 2012.
- MÜNICH, D.: *Citační bratrstva*, dostupné z <http://metodikahodnoceni.blogspot.cz/2012/05/citacni-bratrstva.html> (přistoupeno 22. 10. 2013).

- NICOLAISEN, J.: *Citation Analysis*. Annual Review of Information Science and Technology 41, 2007, s. 609–641.
- NODL, M.: *Dějepisectví mezi vědou a politikou*. Brno 2007.
- PETRUSEK, M.: *Společnosti pozdní doby*. Praha 2006.
- van RAAN, A. F. J.: *For Your Citations Only? Hot Topics in Bibliometric Analysis*. Measurement 3, 2005, s. 50–62.
- ROIG, M.: *Avoiding plagiarism, self-plagiarism, and other questionable writing practices: A guide to ethical writing*, dostupné z <http://ori.dhhs.gov/sites/default/files/plagiarism.pdf> (přistoupeno 22. 10. 2013).
- WAGER, E. – KLEINERT, S.: *Responsible research publication: international standards for authors. A position statement developed at the 2nd World Conference on Research Integrity, Singapore, July 22–24, 2010. Chapter 50*. In: Mayer, T. – Steneck, N. (eds.): *Promoting Research Integrity in a Global Environment*. Singapore 2011, s. 309–316. Dostupné z http://publicationethics.org/files/International%20standards_authors_for%20website_11_Nov_2011.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013).
- WAGER, E. – KLEINERT, S.: *Responsible research publication: international standards for editors. A position statement developed at the 2nd World Conference on Research Integrity, Singapore, July 22–24, 2010. Chapter 51*. In: Mayer, T. – Steneck, N. (eds.): *Promoting Research Integrity in a Global Environment*. Singapore 2011, s. 317–328. Dostupné z http://publicationethics.org/files/International%20standard_editors_for%20website_11_Nov_2011.pdf (přistoupeno 22. 10. 2013).
- WOITSCH, J.: *Cargo reloaded, aneb kolik ještě potřebujeme antropologických časopisů?* Lidé města 14, 2012, č. 1, s. 153–160.
- WOITSCH, J.: *Ethnological Journal in a Post-Socialist World: A View from Inside*. In: Lenk, L. – Svoboda, M. (eds.): *Anthropology of/in the Post-Socialist World*. Plzeň 2007, s. 198–224.

Elektronické zdroje

- <http://www.anthropictures.cz/> (přistoupeno 4. 10. 2013)
- <http://www.biograf.org/budil/wikka.php?wakka=KauzaBudil> (přistoupeno 22. 10. 2013)
- <http://metodikahodnoceni.blogspot.cz/> (přistoupeno 12. 10. 2013).
- <http://publicationethics.org/> (přistoupeno 4. 10. 2013).
- <http://scholarlyoa.com/individual-journals/> (přistoupeno 19. 10. 2013).
- <http://scholarlyoa.com/publishers/> (přistoupeno 19. 10. 2013).
- <http://theses.cz/> (přistoupeno 22. 10. 2013).

Summary

Publication ethics in ethnology and related disciplines

The article includes the description and particular selected examples from the Czech environment of the basic types of problematic publication practices in ethnology and related disciplines, namely based on the hitherto research abroad, the publication and edition practice and other resources. The attention is paid especially to plagiarism and autoplagiarism, so-called recycling and salami slicing of texts, publication of problematic books and magazines. The article also solves the issue of the formation of so-called “quotation brotherhoods”. In the text, there are formulated basic general theses in which the issue of publications malpractices is outlined as to the extent of its dissemination, causes, and attention the ethnological academic environment pays to it. There are also sketched possibilities how to reveal the unwished publication practices (especially by means of scientometrics).

Key words:

Publication Ethics – Publication Malpractice – Czech Republic – Ethnology – Social and Cultural Anthropology – Scientometrics

„Smíme vstoupit?“ Etika a proměny podoby výzkumu severoamerických indiánů¹

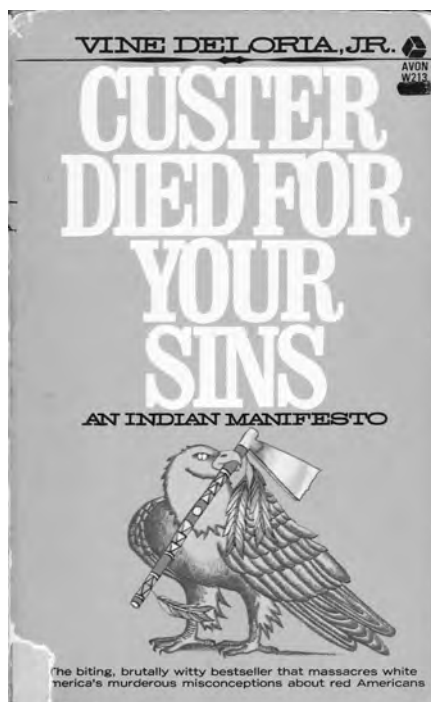
PhDr. Livia Šavelková, Ph.D.

Katedra sociálních věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, Studentská 97,
530 02 PARDUBICE

Livia.Savelkova@upce.cz

V roce 1969 byla vydána publikace *Custer Died for Your Sins*, v níž její autor, indiánský akademik Vine Deloria mladší podrobil ostré kritice činnost antropologů. V kapitole *Antropologové a další přátelé* zpochybnil nejen kompetentnost antropologů v popisu, analýze a reprezentaci obyvatel rezervací, ale poukázal i na nepatřičnost výše nákladů spojených s financováním výzkumů. Podle jeho názoru by měly být vynaložené prostředky investovány smysluplněji, a to právě na podporu zkoumaných indiánů, žijících v neúnosných podmínkách.

„... indiáni jsou vystaveni nejhroššímu prokletí v historii lidstva. Indiáni mají antropology. Každé léto, když skončí škola, ohromný proud imigrantů doráží do indiánské země... Výnořují se z každé skály a škvíry na Východě, jako v reakci na nějaký pravěký obřad plodnosti, a hrnou se do rezervací... Jsou to nejdůležitější členové akademické obce, kteří zamořují svobodnou zemi a v létě také domovy statečných.“

Obálka knihy *Custer Died for Your Sins: An Indian Manifesto* indiánského akademika Vine Deloria mladšího.

¹ Tento text je výstupem projektu *Identita Irokézů v procesu revitalizace a globalizace* (Grantová agentura ČR, č.410/11/P107). Autorka děkuje za stylistické připomínky Mgr. Janě Noskové, Ph.D. V textu používám termín indiáni. K problematice tohoto pojmu více viz: ŠAVELKOVÁ, L.: *Současní Irokézové: severoameričtí indiáni a utváření jejich identit*. Pardubice 2011.

Původ antropologa je mystériem skrytým v historických mlhách... Indiáni jsou si jisti, že Kolumbus si s sebou přivezl antropology, když připlul do Nového světa. Jak jinak by mohl udělat tolik chybných závěrů o tom, kde je?''²

Tato proslavená kniha s podtitulem Indiánský manifest odrážela americkou koncepci oboru, tj. nekritizovala pouze kulturní antropology, ale i další představitele oboru, zejména archeology a fyzické antropology. V tomto textu se zaměřím spíše na doménu kulturní antropologie ve vztahu k indiánům.

Počátky výzkumu a Úřad americké etnologie

Výzkum indiánů a jejich kultur byl klíčový pro formování americké antropologie.³ Stejně důležitou roli sehrála antropologie vůči původním obyvatelům Severní Ameriky – byla hlavním prostředkem, kterým se vytvářely a šířily textové reprezentace kulturních reálií indiánů a Inuitů.⁴

Indiáni se stali předmětem výzkumu amerických a kanadských antropologů či amatérských učenců z mnoha důvodů – zejména v důsledku převládajících ideologií, politiky a jejich byrokratických potřeb. (I samotné formování disciplíny bylo a je ovlivňováno „identickými“ ideologickými, politickými a byrokratickými faktory). Indiáni a další původní obyvatelé geograficky různých oblastí Severní Ameriky se tak dostávali do bližšího kontaktu nejen s vědeckými metodami výzkumu a akcentací vědeckých témat, ale i s proměňujícími se etickými zásadami výzkumníků.⁵

V USA představoval nejdůležitější instituci Úřad americké etnologie (Bureau of American Ethnology – BAE, původně Úřad etnologie), založený v roce 1879 Kongresem USA za účelem převedení archivů Ministerstva vnitra USA do Smithsonianova institutu.⁶ Úřad vedl stoupenec Lewise Henryho Morgana, voják, geolog a cestovatel John Wesley Powell. Přestože původním záměrem úřadu bylo zpracování a typologizace dat, artefaktů a dalších materiálů týkajících se indiánů, Powell rozšířil činnost úřadu o realizaci terénních výzkumů. Stál tak u zrodu antropologie (v jejím „širším“, americkém pojetí) nejen formou podpory dlouhodobých výzkumů, ale také publikováním poznatků a realizací výstav. Úřad shromáždil největší množství

2 DELORIA, V. Jr.: *Custer Died for Your Sins: An Indian Manifesto*. New York 1970, s. 83–84.

3 BIEDER, R. E.: *Science Encounters the Indian, 1820–1880: The Early Years of American Ethnology*. Oklahoma 1986.

4 WHITELEY, P.: *Ethnography*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 435–471.

5 V této stati se zabývám obdobím od institucionalizovaného ustavení disciplíny antropologie. Z širší perspektivy však samozřejmě nelze opomenout vzájemné vztahy, poznatky a metodologie misionářů (zejména jezuitů, publikované v *Relations des Jésuites*), cestovatelů a prvních badatelů, kteří v Severní Americe zaznamenávali pohledy na „ty druhé“. Podobně přínosné jsou i pohledy a záznamy indiánů ve formě orální historie/slovesnosti provázané například s wampumovými pásy, významnými místy v krajině apod.

6 <http://www.si.edu/> (přístupeno 14. 1. 2014).

etnografického materiálu o indiánech Severní Ameriky. Většina však nebyla nikdy publikována.

S Úřadem americké etnologie jsou spjati nejen „průkopníci“ terénních výzkumů jako Frank Hamilton Cushing, James Owen Dorsey, Jesse Walter Fewkes, Matilda Coxe Stevensonová (mnozí původně misionáři, cestovatelé, amatérští badatelé), ale i etnologové z řad samotných indiánů, jako například Francis La Flesche (Omaha) či J. N. B. Hewitt (Irokéz). Vedle Úřadu se výzkumem indiánů zabývali i další badatelé, sdružení v učených společnostech American Ethnological Society (AES, vznik 1842)⁷, Anthropological Society of Washington (ASW, vznik 1888), American Anthropological Association (AAA, vznik 1902)⁸, American Folklore Society (AFS, vznik 1888)⁹ či v dnešním slova smyslu multidisciplinárně pojatých American Association for the Advancement of Science (AAAS, vznik 1848)¹⁰ a National Academy of Sciences (NAS, vznik 1863)¹¹. V Kanadě se jednalo o British Association for the Advancement of Science (BA, vznik 1831 ve Velké Británii)¹² a Etnografický úřad Kanady (Ethnographic Bureau of Canada).

Forma vztahu těchto „etnografů“ k indiánům se lišila: cenné popisy obřadních zvyklostí u Apačů pro Úřad americké etnologie zaznamenal aktivní voják v bojích proti indiánům John Gregory Bourke, na obhajobu práv Zuňů profesně doplatil Frank Hamilton Cushing nařízeným ukončením kariéry v Úřadu, James Mooney psal protestní dopisy vládě USA proti zákazu tance slunce u Šošonů a Jutů, Alice Cunningham Fletcherová se podílela na prosazení vysoce asimilačního Zákona o rozparcelování indiánské půdy (Dawes Act, 1888).

Úřad podporoval i činnost dalších badatelů, kteří nebyli vždy zaměstnanci Smithsonianova institutu, například Franze Boase a George Hunta (Tlingit/Kwakiutl), Alfreda L. Kroebera, Frances Densmorové, Ruth Bunzelové či Paula Radina.

Franz Boas a jeho žáci

S ustavením antropologie jako disciplíny „nerozlučně spjatým“ s Franzem Boasem, došlo k formování profesních zásad oboru. Přestože Boas nesouhlasil se zneužíváním antropologie vládou USA ke špionážní činnosti v průběhu I. světové války a stal se tak jedním z prvních prosazovatelů etických principů ve výzkumu,¹³ etickým rozměrem samotného provedení výzkumu se on ani jeho žáci v první polovině

7 Viz <http://www.aesonline.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

8 Viz <http://www.aaanet.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

9 Viz <http://www.afsnet.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

10 Viz <http://www.aaas.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

11 Viz <http://www.nasonline.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

12 Viz <http://www.britishecienceassociation.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

13 RYNKIEWICH, M. – SPRADLEY, J. (eds.): *Ethics and anthropology: Dilemmas in fieldwork*. New York 1976.

20. století podstatněji nezabývali.¹⁴ Boas například v roce 1896 požádal cestovatele Pearyho, aby z výprav do arktických oblastí přivezl pro účely Amerického přírodovědného muzea (American Museum of Natural History) několik Inuitů. Ti pak byli vystavováni v muzeu.¹⁵ Z šesti Inuitů přežil jen malý chlapec, který „*opuštěn Pearym, Boasem a vědci z muzea, kteří ho přivezli do USA, adoptován a vyrůstaje v New Yorku jako teenager zjistil, že vědci uspořádali falešný pohřeb a že otcovy pozůstatky zůstaly v muzeu*“.¹⁶ Jeho vzpomínky se podařilo zaznamenat: „*Nedovedete si představit, jak jsem nešťastný... Nikdo si to nedovede představit, dokud nezažije odebrání z domova, smrt a vystavování otce. Dokud nebude ponechán ke strádání v cizí zemi, kde se na vás oboří, když se začnete ptát po těle svého drahého otce, kterého chcete pohřbit, nebo když se dožadujete odvozu domů. Toto jsou civilizovaní lidé, kteří kradou, vraždí, mučí, modlí se a mluví o ‚vědě‘.*“¹⁷

Posledním „živým objektem“ v muzeu¹⁸, oficiálně v roli zaměstnance, byl indián Iši (Ishi) ze skupiny Yahí, kterého několik let studoval další z žáků Boase, Alfred L. Kroeber.¹⁹

Boasovi žáci a kolegové Alfred L. Kroeber, Robert Lowie a Clark Wissler vytvořili koncept kulturních areálů, který se stal jednou z nejčastěji používaných forem geografické konceptualizace bádání o severoamerických indiánech. Na základě podobnosti určitých kulturních forem byly definovány oblasti: Arktická oblast, Subarktická oblast, Severovýchodní lesy, Jihovýchodní lesy, Pláně, Jihozápad, Velká pánev, Náhorní plošina, Severozápadní pobřeží, Kalifornie. Tento koncept podstatně zkritizoval až v roce 1970 indiánský antropolog D'Arcy McNickle.²⁰

14 Příkladem může být kritika vztahu Margaret Meadové k jejím informátorům z řad Omahů. Viz: BIOLSI, T. – ZIMMERMAN, L. J.: *Introduction: What's Changed, What Hasn't*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 3–23.

15 Vystavování Inuitů na světových výstavách, v muzeích či zoologických zahradách bylo běžné v 2. polovině 19. století nejen v Americe, ale i v Evropě.

16 RONY, F. T.: *The Third Eye: Race, Cinema, and Ethnographic Spectacle*. Durham a London 1996, s. 106–107.

17 Minik Wallace. HARPER, K.: *Give Me My Father's Body: The Life of Minik the New York Eskimo*. Frobisher Bay 1986, s. 132. Citováno v: RONY, F. T.: *The Third Eye: Race, Cinema, and Ethnographic Spectacle*, c. d., s. 107.

18 Museum of Anthropology, University of Berkeley.

19 Po smrti v roce 1916 byl tomuto indiánovi, označovanému médii i soudobými antropology za „posledního muže z doby kamenné“, odebrán mozek a v následujícím roce byl odeslán do Smithsonianova institutu. V roce 2000 jej tato instituce vydala kalifornským indiánům. KROEBER, K. – KROEBER, C.: *Ishi in Three Centuries*. 2008. Příběh Išiho v populární verzi v českém jazyce viz: CERAM, C. W.: *První Američan*. Praha 1977.

20 Koncept kulturních areálů je podstatou klasifikace největší encyklopedie o indiánech Severní Ameriky – *Handbook of North American Indians*, kterou od roku 1978 vydává Smithsonianův institut. Poslední díl vyšel v roce 2008.

Další Boasovi žáci publikovali práce akcentující psychologické aspekty kultury, například Ruth Benedictová²¹ a Clyde Kluckhohn²². Srovnávací metoda stále zůstávala v popředí a v kombinaci s používáním psychologických metod, jako například Rorschachova testu, vedla ke generalizacím týkajícím se mentalit různých skupin lidstva, včetně indiánů. Vznikaly studie, které často na základě velmi nízkého počtu respondentů prezentovaly charakteristiku osobnosti a vytvářely „prototyp“ příslušníka určité skupiny. Například podle Wallace²³ nebyli Tuskarorové ve srovnání se západní kulturou tak exotičtí jako jiné kultury. Tuskarora měl stejné schopnosti jako bílý muž, ale měl nižší výkonnost, používal méně svého důvtipu... Byl trochu nesmělý se silnou potřebou možnosti být pasivní a závislý. Sebevědomého, nezávislého a racionálně ambiciózního jedince, který by byl soběstačný, nebylo podle Wallace mezi Tuskarory téměř možné najít. Tuskarora se obával odmítnutí a nevyjadřoval city v interpersonální komunikaci. Autor se domníval, že se jednalo o traumata z dětství, traumata ze závislosti na vztazích. Dále popsal základní neschopnost cítit, adaptovat se a realisticky hodnotit prostředí, zmínil také průvodní závislost na kategoriích, stereotypech a destruktivní logice. Shrnul, že typický Tuskarora nebyl schopný porozumět a zvládat reálné či specifické situace, a proto se uchýloval k zjednodušujícím stereotypům. Za příklad uvedl pohled Tuskarorů na svět mimo rezervaci, který indiáni vnímali za jednotný, a na stát, který indiáni považovali za naprosto negativní entitu. Studie tohoto typu začaly být výrazněji zpochybňovány až v 70. letech 20. století.

Podstatným tématem první poloviny 20. století bylo také studium indiánských jazyků. Boasův žák Edward Sapir formoval na počátku 20. století antropologii v Kanadě.²⁴

Výraznou zakladatelskou osobností kanadské antropologie byl také Diamond Jenness, který se stal v roce 1926 po Sapirovi kurátorem Národního muzea. Svůj první terénní výzkum realizoval u Maorů na Novém Zélandě. Jenness požadoval, aby se v Kanadě prosadil obdobný model vztahů, jaký měl Nový Zéland vůči Maorům, například zastoupení původních obyvatel v parlamentu. Upozorňoval také na dánský školský systém v Grónsku, který považoval za mnohem vhodnější pro vzdělávání Inuitů než ten kanadský.²⁵

21 BENEDICT, R.: *Patterns of Culture*. Boston 1934. V českém jazyce: BENEDICTOVÁ, R.: *Kulturní vzorce*. Praha 1999.

22 KLUCKHOHN, C.: *Navaho Witchcraft*. Boston 1944.

23 WALLACE, A. F. C.: *The modal personality structure of the Tuscarora Indians, as revealed by the Rorschach Test*. Bureau of American Ethnology Bulletin 150. Washington, DC 1952.

24 HEDICAN, E. J.: *Applied Anthropology in Canada: Understanding Aboriginal Issues*. Toronto 2000.

25 Tamtéž.

Počátky aplikované antropologie

Boasovská éra etnografů se přímo neorientovala na ochranu indiánských kultur, ale spíše na záznam těchto kultur před jejich „vymizením“.²⁶ Až do 30. let 20. století vycházely aktivistické snahy na ochranu indiánů zejména z dobrovolné činnosti organizací, jakými byla Společnost amerických indiánů (Society of American Indians, vznik 1911), předchůdkyně Národního kongresu indiánů (National Congress of American Indians, vznik 1944)²⁷ a Asociace na ochranu indiánů (American Indian Defense Association), jejímž členem byl sociální pracovník John Collier.²⁸ Až po jeho jmenování komisařem pro indiánské záležitosti v roce 1933 došlo k intenzivnějšímu zapojení antropologů do činnosti Úřadu pro indiánské záležitosti (BIA) a k rozvoji aplikované antropologie. Oddělení aplikované antropologie fungovalo pod Úřadem v letech 1936–1938. Snahou tohoto oddělení vedeného antropologem H. Scudderem Mekeelem bylo studium soudobé sociální a ekonomické organizace v různých indiánských rezervacích za účelem adaptace Zákona o reorganizaci indiánských záležitostí (IRA) na konkrétní lokality.²⁹

Od 30. let 20. století se americká antropologie začala orientovat na výzkum určitého problému, tematicky se do popředí dostávalo studium akulturace, které pokračovalo až do 50. let; podobně studium akulturace dominovalo v Kanadě od 40. let 20. století.³⁰

Na akademickém poli se také objevili i zástupci z řad indiánů, například Ella Cara Deloriaová, Edward Dozier či D'Arcy McNickle.

Rozvoj aplikované antropologie v USA

Těsně po II. světové válce vznikla v USA komise prošetřující nároky indiánů na původní území a na další práva. Tato komise ukončila svou činnost až v 70. letech 20. století.³¹ Indiáni potřebovali obhájit své zájmy, a tak se podstatně rozvinula historicky orientovaná etnografie, etnohistorie a orální historie. Etnografové začali pracovat pro kmenové vlády.

S poválečným obdobím se federální politika navrátila k asimilačním praktikám. Ukončením federálních závazků vůči indiánům zákonem z roku 1953 měl být zrušen specifický status indiánů. Zrušení rezervací podporovali antropologové John

26 WHITELEY, P.: *Ethnography*, c. d., s. 435–471.

27 Viz <http://www.ncai.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

28 PRUCHA, F. P.: *The Great Father: The United States and the American Indians*. Lincoln – London 1986.

29 BIOLSI, T.: *The Anthropological Construction of “Indians”: Haviland Scudder Mekeel and the Search for the Primitive in Lakota Country*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology. Tuscon 1997, s. 133–159.

30 DYCK, N. – WALDRAM, J. B. (eds.): *Anthropology, Public Policy and Native Peoples in Canada*. Montreal – Kingston 1993.

31 PRUCHA, F. P. (ed.): *Documents of United States Indian Policy*. Lincoln 2000.

Provinse a John Embree se zdůvodněním, že je třeba podpořit dekolonizaci formou ukončení segregace indiánů. John Provinse byl zřejmě vůbec první antropolog, který přímo ovlivnil politiku Úřadu pro indiánské záležitosti.³² Aplikovaná antropologie se dále rozvíjela v 60. letech 20. století.

Jinou formu aplikované antropologie – bez závislosti na státu a s rolí antropologa jako katalyzátoru – prosazoval pod označením „akční antropologie“ Sol Tax na University of Chicago. V letech 1948–1950 realizoval projekt u Lišících indiánů (Meskwakijů).³³

Po II. světové válce lze sledovat několik tendencí: výzkum indiánů je považován za vyčerpaný, studenti antropologie jsou vyzýváni k výzkumu mimo USA a antropologové jsou kritizováni i samotnými indiány.³⁴

Od konce 60. let 20. století se federální politika přeorientovala na udržení specifického vztahu k indiánům a je známa jako politika sebeurčení. V roce 1961 se konala na University of Chicago konference, jíž se účastnilo více než 450 indiánů a jejímž výstupem byla Deklarace indiánského záměru. Ta mimo jiné požadovala zapojení indiánů do rozvojových programů.³⁵

Od 60. a 70. let dochází k odklonu od studia akulturace a nosným tématem je studium zachování kultury a revitalizace,³⁶ politické ekonomie, sociálních sítí, symboliky, rituálu³⁷ a kulturní ekologie.³⁸

Aplikovaná antropologie v Kanadě

V Kanadě se od 70. let výrazně rozvinula aplikovaná a advokační antropologie v reakci na obří industriální projekty realizované zejména v severních oblastech obývaných indiány a Inuity. Antropologové a ochránci životního prostředí se postavili na stranu Krijů a Inuitů při výstavbě jedné z největších sítí vodních elektráren na světě na řece La Grande River ústící do Jamesovy zátoky v Severním Quebecu. Podobně se kanadští antropologové vložili do plánu na výstavbu ohromného plynovodu a ropovodu v údolí řeky Mackenzie v Severozápadních teritoriích, které měly vést plyn z Beaufortova moře do Severní Alaberty a zasáhnout tak do života místních původních obyvatel. Angažovanost akademiků v těchto událostech vyvolala mezi

32 CASTILE, G. P.: *Federal Indian Policy and Anthropology*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 268–283.

33 FIELD, L. W.: *Beyond “Applied” Anthropology*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 472–489.

34 WHITELEY, P.: *Ethnography*, c. d., s. 435–471.

35 PRUCHA, F. P.: *The Great Father: The United States and the American Indians*, c. d.

36 Například WALLACE, A. F. C.: *Death and Rebirth of the Seneca*. New York 1969.

37 Například ORTIZ, A.: *The Tewa World: Space, Time, Being and Becoming in a Pueblo Society*. Chicago – London 1969.

38 Například KRECH, S.: *The Subarctic Fur Trade: Native Social and Economic Adaptations*. Vancouver 1984.

kanadskými antropology názorové střety týkající se podstaty oboru a vedla ke vzniku Society of Applied Anthropology in Canada (SAAC) v roce 1981 a Canadian Association for Medical Anthropology (CAMACAM) v roce 1982.³⁹

Ekologické katastrofy a dopady „sociálního inženýrství“ na životy původních obyvatel proslavila velmi diskutovaná kniha o odžibvejské komunitě Grassy Narrows⁴⁰ z roku 1985. Její autorka Anastasia M. Shkilnyková přitáhla zájem kanadské veřejnosti k této komunitě zasažené průmyslovým znečištěním vodních toků rtuťi šokujícími údaji o následné destrukci skupiny. Shkilnyková strávila na konci 70. let v lokalitě dva a půl roku výzkumem zaměřeným na způsoby obživy a hledání rozvojových aktivit, který byl podporován kanadským Úřadem pro indiánské záležitosti. Část jejího textu se věnovala „sociální patologii“ a obsahovala informace o alkoholismu, sebevraždách, vraždách, znásilňování, sexuálním zneužívání, incestu. Její humanitárně zaměřená snaha se stala terčem kritiky mnoha antropologů. Autorka sice publikovala údaje o velmi intimních záležitostech za použití pseudonymů, ale v komunitě čítající přibližně 500 osob a při použití genealogické metody nebyla anonymizace zcela účinná. Stejně tak se diskutovalo o dopadu prezentace celé skupiny navenek.⁴¹

Aktivismus a „indiánští“ akademici

Od 60. let a převážně pak v 70. letech 20. století došlo v souvislosti se zájmem americké i kanadské veřejnosti o lidská práva k formování a podpoře hnutí indiánů známého pod označením *rudá síla*. Indiáni se stávali mluvčími vlastních komunit a antropologové jako „experti na indiánské záležitosti“ ustupovali do pozadí. O výzkum mezi příslušníky Hnutí amerických indiánů (American Indian Movement – AIM) se pokusila Faye Cohenová. Mnozí příslušníci AIM byli v 70. letech sledováni, vyslýcháni a vězněni státními bezpečnostními složkami. Cohenová se rozhodla ukončit výzkum, protože měla obavy z možných dopadů své činnosti na své informátory.⁴²

39 HEDICAN, E. J.: *Applied Anthropology in Canada: Understanding Aboriginal Issues*, c. d.

40 SHKILNYK, A. M.: *A Poison Stronger Than Love: The Destruction of an Ojibwa Community*. New Haven 1985.

41 DYCK, N.: „*Telling it like it is*“: *Some Dilemmas of Fourth World Ethnography and Advocacy*. In: Dyck, N. – Waldram, J. B. (eds.): In: Dyck, N. – Waldram, J. B. (eds.): *Anthropology, Public Policy and Native Peoples in Canada*. Montreal – Kingston 1993, s. 192–212. Podobně na problematiku zachování anonymity v početně malých společenstvích či komunitách upozorňuje Bentzová. Viz BENTZ, M.: *Beyond Ethics: Science, Friendship, and Privacy*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 120–132.

42 COHEN, F. G.: *The American Indian Movement and the Anthropologist: Issues and Implications of Consent*. In: Rynkiewich, M. – Spradley, J. (eds.): *Ethics and anthropology: Dilemmas in Fieldwork*. New York 1976, s. 81–94. Fotodokumentace z konfliktních situací, zejména z aktivit namířených proti státu v rámci prosazování a obhajoby práv původních obyvatel Ameriky mohou znamenat nejen potenciální ohrožení aktérů, ale také důkazní materiál podporující jejich ochranu. Nicméně tento typ dokumentace si заслужuje nešmírnou opatrnost, protože potenciál jeho zneužití je obrovský.

V roce 1970 proběhlo první setkání indiánských akademiků na Princeton University. Účastnili se ho například Alfons Ortiz (Tewa), Edward Dozier (Tewa), D'Arcy McNickle (Seliš) a Beatrice Medicineová (Lakota). Výstupem z této konference byl mimo jiné návrh na vznik nového studijního programu, a to indiánských studií (Native American Studies). Ten byl koncipován i jako odmítnutí antropologie a „vědecké objektivity“ z důvodů předsudků „západní kultury“, které se promítaly nejen do antropologie, ale i do dalších disciplín. Někteří z indiánských akademiků byli sami antropology. Indiánští akademici požadovali od antropologů ustoupení od prezentace indiána jako exotického tvora, prosazovali nutnost udělení souhlasu k výzkumu kmenovými vládami a posílení partnerství mezi antropology a spolupracovníky z řad indiánů. Samotná indiánská studia se rozvinula v 80. letech 20. století a akcentovala interdisciplinaritu. Od začátku 70. let začal vycházet první odborný časopis spjatý s nově koncipovaným oborem, a to *American Indian Culture and Research Journal*. V následujících letech se přidala další odborná periodika – *American Indian Education Journal*, *American Indian Law Journal*, *American Indian Law Review*, *American Indian Quarterly*, *Canadian Journal of Native Studies*, *Native Studies Review* (Kanada) a *Wicazo Sa Review*.

Etika a reprezentace

Nejen v reakci na tyto kritiky, ale také jako odpověď na tzv. postmoderní výzvy vycházejí požadavky na změnu podoby antropologie i od antropologů. Jedním z hlavních propagátorů této změny byl lingvistický antropolog zabývající se mimo jiné severoamerickými indiány Dell Hymes.⁴³

Vznikají i první etické kodexy, v roce 1971 definovala etické principy jednání například American Anthropological Association.⁴⁴ Formulace etických zásad výzkumu zejména jako reakce na experimentální výzkumy v medicíně se stala zákonem z roku 1974 i součástí federální legislativy.⁴⁵

V 80. letech se do popředí dostává kritika reprezentace. Zpochybňuje se autorita etnografa, upozorňuje se na absenci pohledu indiánů, koloniální praktiky sběru a jejich prezentaci.⁴⁶ Zamítnuto je pojetí etnografické přítomnosti jako objektivizujícího a homogenizujícího způsobu reprezentace podobně jako reprezentace současných

43 HYMES, D.: *Reinventing Anthropology*. New York 1969.

44 BIOLSI, T. – ZIMMERMAN, L. J. (eds.): *Introduction: What's Changed, What Hasn't*, c. d., s. 3–23. Současná verze etického kodexu: American Anthropological Association. 2012. Statement on Ethics: Principles of Professional Responsibilities. Arlington, VA. Dostupné z <http://www.aaanet.org/prof-dev/ethics/upload/Statement-on-Ethics-Principles-of-Professional-Responsibility.pdf> (přistoupeno 14. 1. 2014).

45 GROBSMITH, E. S.: *Growing up on Deloria: The Impact on His Work on a New Generation of Anthropologists*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 35–49.

46 Například CLIFFORD, J. – MARCUS, G.: *Writing Culture: The Politics and Poetics of Ethnography*. Berkeley 1986.

Současní akademici z řad původních obyvatel akcentují gnoseologickou rozdílnost. Francis L. Taylorová, příspěvek: **The Open Access Quandary: the Battle Between an Individual's "Right to Know" and Indigenous Communities' "Rights to Restrict Access"**, konference: **35th American Indian Workshop, Leiden**, 2014, foto L. Šavelková, soukromý archiv autorky.

indiánských studií, od nového tisíciletí také *studii původních obyvatel* (Indigenous Studies) přesahujících rámec Severní Ameriky. „Ikony“ výzkumu severoamerických indiánů často z řad etnohistoriků podrobují zdrcující kritice. Na příkladu Irokézů se jedná o Williama Fentona a Elisabeth Tookerovou.⁵⁵ Irokézští tradicionalisté kritizovali Williama Fentona nejen pro jeho neochotu a obavy navrátit wampumové pásy z muzeí indiánským komunitám, ale také pro jeho dominantní postavení a roli „nejkompetentnější“ osoby pro reprezentaci kultury, historie a identity Irokézů. Fentonovi také vyčítali, že publikoval údaje o duchovních záležitostech, zejména

lidí jako pouhých „přeživších“ či „pozůstalých“ z autentičtější minulosti.⁴⁷ Zpochybňovány jsou i koncepty kultury,⁴⁸ tradice,⁴⁹ kmene⁵⁰ a je kritizováno nedostatečné zastoupení pohledu žen.⁵¹

S nárůstem přísné kmenové kontroly etnografického výzkumu v USA a Kanadě došlo k akcentaci zájmu na studium reprezentace, mezi prvními u etnohistoriků a muzeologů⁵². Vznikají texty zaměřené na reprezentaci indiánů v literatuře, folkloru a materiální kultuře. Podstatnou kapitolu představuje reprezentace identity⁵³ a autenticity⁵⁴.

Reprezentaci indiánských skupin zajišťují vzdělání indiáni, Inuité či Métisové, často absolventi programu

47 FABIAN, J.: *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York 1983.

48 Například ABU-LUGHOD, L.: *Writing Against Culture*. In: Fox, R. G.: *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe 1991, s. 137–162.

49 Například HOBBSAWM, E. – RANGER, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.

50 Například CAMPISI, J.: *The Mashpee Indians: Tribe on Trial*. Syracuse 1991.

51 STRONG, P. T.: *Representational Practises*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 341–359.

52 Tamtéž.

53 Například BLU, K.: *The Lumbee Problem: The Making of an American Indian People*. Lincoln – London 1980.

54 STRONG, P. T.: *Representational Practises*, c. d., s. 341–359.

55 LANDSMAN, G.: *Informant as Critic: Conducting Research on a Dispute between Iroquoianist Scholars and Traditional Iroquis*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology. Tuscon 1997, s. 160–176, dále DELORIA, V. Jr.: *Comfortable Fictions and the Struggle for Turf: An Essay Review of The Invented Indian: Cultural Fictions and Government Policies*. In: Mihesuah, D. A.: *Natives and Academics: Researching and Writing about American Indians*. Lincoln – London 1998, s. 65–83.

o léčitelských společnostech a maskách, které neměli být určeny veřejnosti.⁵⁶

Nakládání s lidskými ostatky, předměty v muzeích, specificky s věcmi považovanými indiány za posvátné, se stalo součástí Zákona o ochraně indiánských hrobů a o repatriaci (Native American Graves Protection and Repatriation Act) z roku 1990.⁵⁷

V roce 2007 se zformovala Native American and Indigenous Studies Association,⁵⁸ která vydává časopis *Native American and Indigenous Studies Journal*. V těchto programech se spojují akademici z řad původních obyvatel Severní Ameriky, původního Britského impéria a anglofonních oblastí (původní obyvatelé Austrálie, Havaje, Maorové) a s překonáváním jazykových bariér se postupně připojují i další zástupci původních obyvatel z celého světa.

Mnozí antropologové zpochybňují reprezentaci těchto (a dalších kulturálních) studií: „*Domorodá kritika, obvykle kombinovaná s požadavkem na ‚znovu-obdržení‘ původní kultury a historie, vede často k otevřenému požadavku na západní antropology, aby zcela vyklidili pole a předali svůj monopol domorodým specialistům. Výsledkem může být ‚post-antropologická‘ podoba původních/ domorodých (Native, Aboriginal, Indigenous) studií, která soupeří, nebo koexistuje s antropologickou znalostí. V Kanadě a v USA vyhrávají tuto kampaň původní obyvatelé.*“⁵⁹

Nejen v muzeích v USA a v Kanadě, ale i při konferenčních vystoupeních jsou zohledňována „emická“ pravidla vztahu k posvátným předmětům, které jsou zdrojem či nositelem patřičné síly. Příspěvek Kristen L. Simmonsově odráží adekvátní přístup k maskám Hopijů (v českém prostředí známé jako kačiny/správně kačiny) zpodobňujícím nadpřirozené bytosti Kačiny. Přesvědčení o vhodném nakládání s předměty tohoto typu se mezi odborníky často liší – muzeologové a aukční síně spíše akcentují „uměleckou“ hodnotu a patřičnou klasifikaci a katalogizaci, následně přístupnou široké veřejnosti. Specialisté-obřadníci konkrétních skupin, kulturní antropologové a akademici z řad indiánů spíše upřednostňují význam, symboliku a kontext „předmětu“ v dané kultuře. Z konference 35th American Indian Workshop, Leiden. 2014, foto L. Šavelková, soukromý archiv autorky.

56 Publikování „posvátných záležitostí“ mně bylo Onondagy prezentováno za největší Fentonův „prohřešek“. Z výzkumu autorky u Irokézů 2001, 2004.

57 Dalším důležitým zákonem USA z roku 1990 je Zákon o indiánských uměleckých předmětech a výrobkách (*Indian Arts and Craft Act*). Ten se zaměřuje na ochranu výrobků indiánů za účelem zabránění prodeje výrobků vydaných za indiánské. PRUCHA, F. P. (ed.): *Documents of United States Indian Policy*. Lincoln 2000.

58 Viz <http://www.naisa.org/> (přistoupeno 14. 1. 2014).

59 SCHEFFEL, D. Z.: *The Post-Anthropological Indian: Canada's New Images of Aboriginality in the Age of Repossession*. *Anthropologica* 42, 2000, s. 175.

Mnozí antropologové také řeší otázky, co a proč nepublikovat, jak nakládat s kontroverzními tématy, kterými může být alkoholismus, drogová závislost, sexuální zneužívání či politická reprezentace. Jaký obraz skupiny či „problému“ autocenzurou vytváříme? Je důvodem zamlčování určitých potenciálně nepříjemných témat obava o vlastní kariéru? O ztrátu možnosti realizace opakovaného vstupu „do terénu“? Jsou jím potenciální následky publikování na veřejné mínění příslušníků dominantní společnosti, které jen upevní převážně stereotypní negativní obraz původních obyvatel v USA a v Kanadě? Kdo tvoří publikum pro etnografické a antropologické texty? Není to, že se vyhýbáme určitým tématům, projevem ztráty „důvěryhodnosti“ antropologie jako disciplíny a rezignace antropologů na roli „fundovaných“ interpretů?⁶⁰ Diskuze o „subjektivitě“ a „objektivitě“, etických požadavcích a „nasazení“ antropologů pro ochranu neprivilegovaných se vede neustále. Má být horlivá angažovanost antropologa a odmítnutí objektivitu jako produktu vědy a hegemonie „západní“ kultury tím nejpodstatnějším, jak se domnívá Nancy Schepes-Hughesová?⁶¹ Nebo je právě morální autorita antropologie udržitelna pouze na základě empiricky prokazatelných skutečností, jak tvrdí D'Andrade?⁶² Nejsou samotný morální model a požadavky jeho proponentů projevem etnocentrismu jimi kritizované „západní“ kultury? A ironicky také velmi kolonialistické ve svých domněnkách, co je vlastně špatné?⁶³

V teoretické rovině se výše uvedené jeví jako velmi podnětné a zajímavé k diskusi u kávy, čaje, na konferenčních vystoupeních. Mnohem složitější je řešení konkrétních případů, které musí aktér řešit osobně.

V roce 2014 jsme s kolegy dokončovali film o Irokézích a jejich návštěvě v České republice v roce 2011, kam přijeli na mistrovství světa v lakrosu.⁶⁴ Na jaře 2014 jsme naši téměř finální verzi promítali těm, kteří se do České republiky vrátili na jiný turnaj. Vzhledem k tomu, že hráči byli z mnoha irokézských rezervací, skupin a frakcí, očekávali jsme rozmanitost názorů. Film byl přijat velmi pozitivně, hráči se smáli a akceptovali náš humor. Vedením týmu a dalším mladým tradicionalistou jsme však byli upozorněni na „pouze tři malé drobnosti“, které „by bylo vhodné upravit“. Podstatou potenciálního problému, který, jak mně bylo sděleno, mohl mít dopad na můj příští možný návrat do irokézských rezervací, byly tři krátké scény, které „se nebudou

60 DYCK, N.: *Telling it like it is*: Some Dilemmas of Fourth World Ethnography and Advocacy, c. d., s. 192–212.

61 SCHEPES-HUGHES, N.: *The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology*. *Current Anthropology* 36, 1995, č. 3, s. 409–420.

62 D'ANDRADE, R. D.: *Moral Models in Anthropology*. *Current Anthropology* 36, 1995, č. 3, s. 399–408.

63 Tamtéž.

64 Jedná se o film *Lacrosse – It's a Way of Life/Lakros – To je způsob života* (režie: Livia Šavelková, Tomáš Petrů, Milan Durňák, Cinepoint 2014, 63 minut, česko-anglický).

libit elders“ (politická reprezentace *tradicionalistů* zastoupená staršími muži a ženami).⁶⁵ Přestože „*všichni vědí, že to tak je*“, „*elders učí něco jiného a vidět to nechtějí*“. Bylo nám navrženo, zda nechceme vytvořit evropskou a americkou verzi filmu. Při následném zvažování úprav jsme se opět dostali k zásadní otázce a tou je publikum. *Americké publikum* se specifickými výrazně negativními stereotypy indiánů se zcela liší od české, či převážně evropské stereotypizace indiánů jako ušlechtilých divochů.⁶⁶ Úvahy o potenciálním dopadu reprezentace, týmová diskuze nejen mezi námi třemi tvůrci filmu, ale i s dalšími kolegy z oboru sice neulehčily rozhodování, nicméně byly cennou zkušeností o tom, jak pestrý je přístup k etickým (a samozřejmě neoddelitelně teoreticko-metodologickým) otázkám. Na základě vědomí o „*přecitlivělosti*“ americké i „*indiánské*“ veřejnosti k alkoholu a jeho veřejné konzumaci jsme pro české publikum „*nevinný*“ záběr na pití piva odstranili. Reakce na film ještě neznáme, protože jsme jej právě dokončili a teprve jej Irokézům odesíláme. Uvidíme, zda ponechání dalších scén bude mít dopad na mou (či naši) další činnost mezi nimi.⁶⁷

Závěr aneb kdo a ke komu

Vědecké instituce, antropologické společnosti, grantové agentury, lokální komunity jsou vybaveny etickými kodexy, které definují možnou podobu výzkumu. Jakákoliv informace získaná mimo oficiální záznam nesmí být výzkumníkem použita. Akademici z řad původních obyvatel specifikují odlišnou podstatu pojetí výzkumu pro své komunity.⁶⁸ Dominující role antropologa ve vztahu ke zkoumanému subjektu či subjektům byla v určitém smyslu potlačena. Antropologové jsou nyní těmi, kteří se musí ptát: „*Smíme vstoupit?*“

Současnou výzvou pro ty, kterým jsou „*dveře otevřeny*“, je citlivost k tomu, či reprezentace z mnoha možných uvnitř zdánlivě jednotné a vymezené skupiny antropologové vlastně ne/re/prezentují.⁶⁹

65 Jednalo se o záběr pití piva na parniku, nadávání trenéra při zápase a odchod zraněného brankáře z finálového utkání.

66 Toto tvrzení je samozřejmě značně generalizující, nicméně pro potřeby tohoto textu doufám dostačující.

67 Tato interakce vypovídá mnohé o reprezentaci a její generační variabilitě a o „*fenoménu*“ moci.

68 Například SMITH, L. T.: *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London 1999, dále MIHESUAH, D. – WILSON, A. C. (eds.): *Indigenizing the Academy: Transforming Scholarship and Empowering Communities*. Lincoln – London 2004.

69 K současnému výzkumu u indiánů více viz ŠAVELKOVÁ, L.: *Současní Irokézové: severoameričtí indiáni a utváření jejich identit*, c. d. ŠAVELKOVÁ, L.: *Indigenous Peoples – Creating new „Borderlines“?* FIAR: The Journal of the International Association of Inter-American Research 4, 2011, č. 2. Dostupné na: <http://interamericaonline.org/volume-4-2/savelkova/>. (přistoupeno 20. 2. 2014).

Literatura

- ABU-LUGHOD, L.: *Writing Against Culture*. In: Fox, R. G.: *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe 1991, s. 137–162.
- BARNARD, A.: *History and Theory in Anthropology*. Cambridge 2000.
- BENEDICT, R.: *Patterns of Culture*. Boston 1934. (V českém jazyce: BENEDICTOVÁ, R.: *Kulturní vzorce*. Praha 1999.)
- BENTZ, M.: *Beyond Ethics: Science, Friendship, and Privacy*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 120–132.
- BIEDER, R. E.: *Science Encounters the Indian, 1820–1880: The Early Years of American Ethnology*. Oklahoma 1986.
- BIOLSI, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008.
- BIOLSI, T. – ZIMMERMAN, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997.
- BIOLSI, T. – ZIMMERMAN, L. J.: *Introduction: What's Changed, What Hasn't*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 3–23.
- BLU, K.: *The Lumbee Problem: The Making of an American Indian People*. Lincoln – London 1980.
- BROWN, M. F.: *Who Owns Native Culture?* Cambridge, Ma 2003.
- CAMPISI, J.: *The Mashpee Indians: Tribe on Trial*. Syracuse 1991.
- CASTILE, G. P.: *The Commodification of Indian Identity*. *American Anthropologist* 98, 1996, č. 4, s. 743–749.
- CASTILE, G. P.: *Federal Indian Policy and Anthropology*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 268–283.
- CERAM, C. W.: *První Američan*. Praha 1977.
- CLIFFORD, J. – MARCUS, G.: *Writing Culture: The Politics and Poetics of Ethnography*. Berkeley 1986.
- CLIFTON, J. A.: *Applied Anthropology: Readings in the Uses of the Science of Man*. Boston 1970.
- COHEN, F. G.: *The American Indian Movement and the Anthropologist: Issues and Implications of Consent*. In: Rynkiewich, M. – Spradley, J. (eds.): *Ethics and anthropology: Dilemmas in Fieldwork*. New York 1976, s. 81–94.
- CUSHING, F. H. (edited, Green J.): *Zuňi*. Lincoln – London 1979.
- D'ANDRADE, R. D.: *Moral Models in Anthropology*. *Current Anthropology* 36, 1995, č. 3, s. 399–408.
- DELORIA, V., Jr.: *Comfortable Fictions and the Struggle for Turf: An Essay Review of The Invented Indian: Cultural Fictions and Government Policies*. In:

- Mihesuah, D. A.: *Natives and Academics: Researching and Writing about American Indians*. Lincoln – London 1998, s. 65–83.
- DELORIA, V., Jr.: *Custer Died for Your Sins: An Indian Manifesto*. New York 1970.
- DELORIA, V., Jr.: *Red Earth, White Lies: Native Americans and the Myth of Scientific Fact*. New York 1995.
- DELORIA, V., Jr.: *Research, Redskins, and Reality*. *American Indian Quarterly* 15, 1991, č. 4, s. 457–468.
- DYCK, N.: “Telling it like it is”: *Some Dilemmas of Fourth World Ethnography and Advocacy*. In: Dyck, N. – Waldram, J. B. (eds.): *Anthropology, Public Policy and Native Peoples in Canada*. Montreal – Kingston 1993, s. 192–212.
- DYCK, N. – WALDRAM, J. B. (eds.): *Anthropology, Public Policy and Native Peoples in Canada*. Montreal – Kingston 1993.
- FABIAN, J.: *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York 1983.
- FIELD, L. W.: *Beyond “Applied” Anthropology*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 472–489.
- FIXICO, D.: *The American Indian Mind in a Linear World: American Indian Studies and Traditional Knowledge*. New York 2003.
- FRIDERES, J. S.: *Aboriginal Peoples in Canada: Contemporary Conflicts*. Scarborough 1998.
- FRIEDMAN, J.: *The Past in the Future: History and the Politics of Identity*. *American Anthropologist* 94, 1992, č. 4, s. 837–859.
- GROBSMITH, E. S.: *Growing Up on Deloria: The Impact on His Work on a New Generation of Anthropologists*. In: Biolsi, T. – Zimmerman, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 35–49.
- HARKIN, M. E.: *Reassessing Revitalization Movements: Perspectives from North America and the Pacific Islands*. Lincoln – London 2004.
- HARPER, K.: *Give Me My Father’s Body: The Life of Minik the New York Eskimo*. Frobisher Bay 1986.
- HEDICAN, E. J.: *Applied Anthropology in Canada: Understanding Aboriginal Issues*. Toronto 2000.
- HOBBSAWM, E. – RANGER, T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983.
- HYMES, D.: *Reinventing Anthropology*. New York 1969.
- KLUCKHOHN, C.: *Navaho Witchcraft*. Boston 1944.
- KRECH, S.: *The Subarctic Fur Trade: Native Social and Economic Adaptations*. Vancouver 1984.
- KROEBER, K. – KROEBER, C.: *Ishi in Three Centuries*. Lincoln 2008.
- LANDSMAN, G.: *Informant as Critic: Conducting Research on a Dispute between Iroquoianist Scholars and Traditional Iroquis*. In: Biolsi, T. – Zimmermann, L. J. (eds.): *Vine Deloria Jr., and the Critique of Anthropology*. Tuscon 1997, s. 160–176.

- LAYTON, R.: *An introduction to theory in anthropology*. Cambridge 1997.
- MIHESUAH, D. A.: *Natives and Academics: Researching and Writing about American Indians*. Lincoln – London 1998.
- ORTIZ, A.: *The Tewa World: Space, Time, Being and Becoming in a Pueblo Society*. Chicago – London 1969.
- PROVINSE, J. – USEEM, R. H.: *Wenner-Gren Foundation Super Conference: The American Indian in Transition*. *American Anthropologist* 56, 1953, č. 3, s. 387–394.
- PRUCHA, F. P.: *The Great Father: The United States and the American Indians*. Lincoln – London 1986.
- PRUCHA, F. P. (ed.): *Documents of United States Indian Policy*. Lincoln 2000.
- RYNKIEWICH, M. – SPRADLEY, J. (eds.): *Ethics and anthropology: Dilemmas in fieldwork*. New York 1976.
- RONY, F. T.: *The Third Eye: Race, Cinema, and Ethnographic Spectacle*. Durham – London 1996.
- SHKILNYK, A. M.: *A Poison Stronger Than Love: The Destruction of an Ojibwa Community*. New Haven 1985.
- SCHEFFEL, D. Z.: *The Post-Anthropological Indian: Canada's New Images of Aboriginality in the Age of Repossession*. *Anthropologica* 42, 2000, s. 175.
- SCHEPES-HUGHES, N.: *The Primacy of the Ethical: Propositions for a Militant Anthropology*. *Current Anthropology* 36, 1995, č. 3, s. 409–420.
- SMITH, L. T.: *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*. London 1999.
- STOCKING, G. W., Jr.: *Victorian Anthropology*. New York 1987.
- STRONG, P. T.: *Representational Practises*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 341–359.
- ŠAVELKOVÁ, L.: *Současní Irokézové: severoameričtí indiáni a utváření jejich identit*. Pardubice 2011.
- WHITE, J. P. – MAXIM, P. S. – BEAVON, D.: *Aboriginal Conditions: Research as a Foundation for Public Policy*. Vancouver 2003.
- WALLACE, A. F. C.: *Death and Rebirth of the Seneca*. New York 1972.
- WHITELEY, P.: *Ethnography*. In: Biolsi, T. (ed.): *A Companion to the Anthropology of American Indians*. Malden 2008, s. 435–471.

Summary

„May we come in?“ Ethics and transformations in the form of research into Nativ Americans

The study pays attention to the formation of the research into Nativ Americans, as well as to the ethical issues connected not only with the discipline of cultural anthropology, but also of museology, archaeology, or cultural studies. The study

reflects the development in the attitude to Nativ Americans since the second half of the 19th century. It describes the foundation of the Institute of American Ethnology, the formation of anthropology in the USA as well as the era of Franz Boas, one of its founders. It also reflects the criticism by Indian academicians. It points out the interconnection between political ideologies, relation to Indians (and all indigenous inhabitants of North America) and definition of research, most visibly especially in connection with applied anthropology. It also focuses on contemporary trends, ethical codes, and the role of the Native American and Indigenous Studies within the context of decolonization.

Key words:

Nativ Americans – Ethics – Anthropology – North America – Research

Lovci hlav: teritorialita, vnitrodruhová konkurence a predační chování v etnologii a antropologii

doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D.

Ústav etnologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20,
116 38 PRAHA 1
martin.soukup@ff.cuni.cz

Etické otázky vědeckého výzkumu se obvykle dostávají do popředí zájmu zejména v okamžicích, kdy se začne pochybovat o konkrétních postupech zvolených při realizaci výzkumného projektu. Kontroverzních případů lze ve vědách o člověku, společnosti a kultuře zaznamenat velké množství a nemůžeme je podle mého soudu zužovat jen na etnologickou práci v lokálním kontextu České republiky, protože některým etickým otázkám čelí všichni, kteří se zabývají studiem člověka. Etické otázky vycházejí přímo ze základů organizace terénní práce, jež v oboru zakořenila a považuje se za standardní.¹ Tyto základy lze za účelem jejich rozboru podle mého názoru rozčlenit do několika kategorií, pro něž si je možné vypůjčit pojmy z etologie. S nadsázkou můžeme o etnologích či antropologích hovořit jako o *lovcích hlav* – předpokladem výzkumné práce je vyhledat ty, jejichž hlavy ukrývají požadované informace. Takové predační chování vyžaduje chránit vlastní lovecké teritorium, o něž se musí svádět boj s vnitrodruhovými konkurenty.

Boj o teritorium

Výzkumy kulturních jevů jsou vždy lokalizovány v určitém čase a prostoru. Jinými slovy, vždy se musí zkoumání předmětného jevu uskutečnit v určitém konkrétním teritoriu. Již Konrad Lorenz před dávnou dobou postřehl, že lidé mají silnou tendenci k vnitrodruhové agresí,² obrana teritoria v antropologii a etnologii je toho dobrým dokladem. Boj o teritoria lze ilustrovat na získávání povolení pro paleoantropologické vykopávky. Snaha vyhradit si určité území opakovaně vyústila v soudní spory a dokonce vedla k ozbrojeným střetům. Do širšího povědomí vstoupil například spor mezi Richardem Leakeyem, Andrew Hillem a Martinem Pickfordem, v němž došlo k obviňování z krádeže rukopisů, bojkotování povolenek a snahy zastavit financování výzkumů.³ Může se zdát, že paleoantropologické přenice o teritoria a povolenky se etnologů a antropologů prakticky nedotýkají. Ovšem jen letmý

1 Srov. JANEČEK, P.: *Etografický výzkum*. In: Doušek, R. a kol.: Úvod do etnologického výzkumu. Brno 2014, s. 11–119; SOUKUP, M.: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha 2014.

2 LORENZ, K.: *Takzvané zlo*. Praha 1992.

3 Srov. GIBBONSOVÁ, A.: *První lidé*. Praha 2011.

pohled do dějin disciplíny odhalí, že i antropologové a jejich „klany“ si chránily své teritoriální zájmy. Vládní antropolog Francis Edgar Williams disponoval dostatečnými administrativními nástroji, aby ovlivňoval povolování výzkumů dalším kolegům. Zjevně zamýšlel vyhradit si atraktivní lokality pro sebe. Jak na základě rukopisů a korespondence doložil Jean Fyfe Griffiths, zabránil Williams jiným antropologům v uskutečnění výzkumů v nově objevené novoguinejské Vysočině. Chtěl se zkrátka stát prvním antropologem, jenž pronikne mezi nově objevené skupiny.⁴ Zdaleka se tak nechoval jako jediný, podobně postupoval rovněž Adolphus Peter Elkin, jenž manipuloval pro své účely grantovými prostředky.⁵ Rovněž Franz Boas postupoval tak, aby se dodržovala teritoriální dělba práce mezi jeho studenty. Když například projevila Margaret Meadová zájem uskutečnit terénní výzkum mezi Navahy, Boas to rezolutně odmítl s odůvodněním, že výzkum Navahů patří Pliny Earle Goddardovi a Gladys Amandě Reichardové.⁶ Prosadil se zkrátka předpoklad, že v jednom teritoriu v určitém čase pracuje jeden výzkumník nebo tým. Takové rozparcelování světa vyplývalo již z koloniálního uspořádání, na němž antropologie vyrůstala. Lze snadno prokázat, že antropologové realizovali terénní výzkumy zejména tam, kde získaly jejich země své koloniální državy. Prostřednictvím genealogií učitelů a žáků se „teritoriální nároky“ udržují i po rozpadu koloniální soustavy, jak lze například sledovat v Mikronésii.⁷

Vnitrodruhová konkurence

Rozčlenění prostoru zmírňuje vnitrodruhovou konkurenci, ale jelikož se do stejných teritorií vydávají v různých obdobích různí antropologové, nelze jí zcela zabránit. Například slavné Trobriandské ostrovy se postupně staly předmětem zájmu Bronislawa Malinowského, Lea Austena, Henryho Powella, Annetty Weinerové či Jerryho Leache. Někdy výsledky takových restudií vyvolávají rozpory a kontroverze z důvodu nekompatibilních výsledků, jichž různí výzkumníci dosáhli ve srovnatelných teritoriích. Ukázkovým se stal Tepoztlán studovaný Robertem Redfieldem a Oscarem Lewisem, oba se dopracovali k vzájemně rozporným antropologickým popisům zkoumané lokality.⁸ Často se tyto kontroverze vedou ve snaze prokázat nedůslednost, nekompetenci, či dokonce úmyslné manipulování daty a neetické chování druhé strany. Pro stručnost a zjednodušení se obrátím ke dvěma poměrně známým

4 HAYS, T.: *Historical Background*. In: Hays, T. (ed.): *Ethnographic Presents*. Berkeley 1992, s. 17. Srov. též YOUNG, M. – CLARK, J.: *An Anthropologist in Papua*. Honolulu 2001.

5 GRAY, G.: 'I was not consulted': A. P. Elkin, Papua New Guinea and the Politics of Anthropology, 1942–1950. *Australian Journal of Politics & History* 40, 1994, č. 2, s. 195–213.

6 MEAD, M.: *Blackberry Winter: My Earlier Years*. New York 1972, s. 95.

7 Srov. KISTE, R. – MARSHALL, M. (ed.): *American Anthropology in Micronesia*. Honolulu 1999.

8 Srov. REDFIELD, R.: *Tepoztlán, A Mexican Village*. Chicago 1930; LEWIS, O.: *Life in Mexican Village*. Urbana 1951.

případům, jež dosud zaplňují stránky odborných časopisů a knih. Oba případy podle mého názoru vyrůstají ze dvou možných teritoriálních situací. V prvním případě se jedná o stav, kdy ve stejné lokalitě s jistým časovým odstupem působili dva výzkumníci, druhá vyplývá ze souběžného působení více konkurenčních výzkumníků.

Kauza Meadová versus Freeman. Když v roce 1983 Derek Freeman atakoval samojské výzkumy realizované Margaret Meadovou ve 20. letech 20. století, vyvolal bouřlivou diskuzi uvnitř oboru. Bibliografie sporu čítá dnes již zřejmě stovky studií a knih.⁹ K jediné kritice za života Meadové se Freeman odvážil v roce 1972, kdy se vyslovil k reedici její práce z roku 1930. Vytкнуł jí mnoho chyb v textu a připojil jejich dlouhý seznam.¹⁰ Cítím jako důležité dodat, že tato monografie Margaret Meadové se na rozdíl od jejího *Dospívání na Samoji* považuje za kvalitní dílo, k němuž se obracejí specialisté na Polynésii. V komparativně založených dílech se o knihu opřeli například Marshall Sahlins¹¹ či Irving Goldman¹². Pochvalně se o díle vyjádřila rovněž Nancy McDowellová, podle níž by právě toto dílo na rozdíl třeba od Malinowského *Argonautů západního Pacifiku* obstálo i dnes¹³. V díle z počátku 80. let Freeman obvinil Meadovou z naivity, nedůslednosti, nedostatečného metodologického vybavení a manipulace daty, když případy nepodporující její závěry zmínila pouze v přílohách své knihy.¹⁴ Později se snažil doložit, že se nechala zmást svými informátorkami, jimž díky omezené znalosti samojského jazyka a kultury slepě uvěřila, když žertovaly na téma předmanželské sexuální promiskuity. Zmapoval pobyt Meadové den po dni a zjistil, že většinu času trávila etnologickým výzkumem pro Bernice Pauahi Bishop Museum a na výzkum adolescentních dívek jí zůstal čas v rozsahu asi tak čtyři týdny, během nichž se ve skutečnosti na sexuální život vyptala jen dvou dívek, na jejichž svědectví založila své závěry prezentované ve slavném díle *Coming of Age in Samoa*. V něm předložila názor, že dospívání na Samoi neprovází bouře a vzdor, jako je tomu ve Spojených státech amerických.¹⁵ Freeman se snažil dále doložit, že Meadová odjela na Samou indoktrinovaná Franzem Boasem a Ruth Benedictovou v otázce kulturní determinace, a tak tam také „našla“ ke spokojenosti své i Boasově doklady svědčící ve prospěch kulturního determinismu.¹⁶ Freemanovi kritici naopak vytýkali, že na samojských ostrovech působil až zhruba

9 LAURIE, J. R.: *Margaret Mead and Derek Freeman: Bibliography of a Controversy*. Wellington 1998.

10 Srov. FREEMAN, D.: *Social organization of Manu'a (1930 and 1969)*, by Margaret Mead: some errata. *Journal of the Polynesian Society* 81, 1972, č. 1, s. 70–78; MEAD, M.: *Social organization of Manu'a*. Honolulu 1930.

11 SAHLINS, M.: *Social Stratification in Polynesia*. Seattle 1958, s. 29–37.

12 GOLDMAN, I.: *Ancient Polynesian Society*. Chicago 1970, s. 254–277.

13 MCDOWELL, N.: *The Oceanic Ethnography of Margaret Mead*. *American Anthropologist* 82, 1980, č. 2, s. 278–302.

14 FREEMAN, D.: *Margaret Mead and Samoa*. Cambridge 1983.

15 MEAD, M.: *Coming of Age in Samoa*. New York 1928.

16 FREEMAN, D.: *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead*. Boulder 1999.

patnáct let po Meadové a ještě v jiné části ostrovů. Navíc byl v té době trénovaný v antropologii jen na úrovni úvodního kurzu. Za zásadní mnozí považují také skutečnost, že byl adoptován do místní rodiny a Samojsci mu udělili dědičný náčelnický titul, což značně limitovalo možnosti jeho sociálního kontaktu a vyžadovalo to od něj dodržovat příslušnou etiku.¹⁷ Zajímavé na tom je, že další odborníci na samojskou kulturu, jakkoli jsou zdrženliví k popularizační práci Meadové, se zcela neztotožnili s Freemanovým výkladem. Upozornili navíc na jeho problematickou osobnost. Projevovalo se to zejména tím, že setrval ve válečném stavu s mnoha kolegy (Marvinem Harrisem, Marshalllem Sahlinsem a mnohými jinými), nehledě na jeho nekontrolovatelné chování, jak dokládá bezprecedentní vyplenění domácnosti kurátora Toma Harrisona a zdemolování exponátů v muzeu na Borneu.¹⁸ Kauza Meadová – Freeman podle mého soudu dobře ilustruje první variantu vnitrodruhové konkurence při obraně teritoria.

Kauza Chagnon versus Good ilustruje teritoriální chování při souběžném působení více výzkumníků v jedné lokalitě. V tomto případě se navíc nejedná pouze o antropology, ale také o misionáře, kteří zřejmě stojí u zrodu sporu o Chagnonův výzkum Janomamů.¹⁹ Když v roce 2000 vyšla kniha amerického novináře Patricka Tierneyho *Darkness in El Dorado* (Temnota v El Dorádu), vyhrtil se spor mezi Napoleonem Chagnonem a jeho kolegy na straně jedné a salesiány na straně druhé. Tierney obvinil Chagnona, že záměrně podněcoval konflikty mezi Janomamy, čímž si měl vytvářet důkazy pro svá sociobiologická vysvětlení jejich endemického válčení.²⁰ Dokonce prý spolu s americkým genetikem Jamesem Van Gundiá Neelem vyvolali mezi indiány epidemii spalniček, v jejímž důsledku zemřely tisíce Janomamů.²¹ Knihou se důkladně zabývala i Americká antropologická asociace, která nakonec na Chagnonově výzkumu neshledala závažné prohřešky proti etice. Kauza Janomamové tím ovšem neskončila. Další diskuze vyvolal dokumentární film *Secrets of the Tribe* (Tajemství kmene, 2010) od brazilského tvůrce Jose Padilha, v němž se znova otevřela obvinění vznesená v Tierneyho knize. Někdejší Chagnonův student Kenneth Good v něm zopakoval útok na svého učitele, od něž nakonec odešel, aby dokončil doktorát pod vedením Marvina Harris. V knize *Into the Heart* (Do srdce, 1991) prezentoval Janomamy jako mírumilovnou etnickou skupinu, jež je pravým opakem zuřivého lidu, který vykreslil Chagnon.²² Good sám je kontroverzní

17 SCHEPER-HUGHES, N.: *The Margaret Mead Controversy: Culture, Biology and Anthropological Inquiry*. In: Applebaum, H. (ed.): *Perspectives in Cultural Anthropology*. Albany 1987, s. 443–454.

18 BARNES, J. A.: *Humping My Drum*. S. I. 2007, s. 349–351.

19 CHAGNON, N.: *Noble Savages*. New York 2013.

20 Srov. CHAGNON, N.: *Life Histories, Blood Revenge, and Warfare in Tribal Population*. *Science* 239, 1988, č. 4843, s. 985–991.

21 TIERNEY, P.: *Darkness in El Dorado*. New York 2000.

22 GOOD, K.: *Into the Heart*. New York 1991. Srov. CHAGNON, N.: *Yanomamö: The Fierce People*. New York 1983.

postavou, žil mezi Janomamy jedenáct let a během svého pobytu tam se oženil s třináctiletou janomamskou dívkou, kterou si později vzal i v souladu s právem Spojených států amerických. Došlo i na rozbor skandálu, který vypukl po obvinění, že žák Clauda Lévi-Strausse Jacques Lizot měl platit náctiletým janomamským chlapcům za sexuální služby.

Predace aneb lov hlav

Při řešení otázek etiky terénního výzkumu se zpravidla teritoriální chování a vnitrodruhová konkurence pomíjí a soustředí se na otázky práce s lidmi, kteří se stali předmětem výzkumu. Ve standardních příručkách antropologie zpravidla najdeme konstatování, že delikátním a současně klíčovým úkolem je navázat vztah se skupinou lidí, která se má stát předmětem výzkumu, a získat si její důvěru.²³ Každý antropolog toho dosáhl jinak.²⁴ Pokud jste někdy sledovali dokument zachycující, jak se třeba lev pomalu přibližuje za lovnou zvěř, jedná se o podobně složitý a náročný úkol. Aby ji mohl skolit, nenápadně se *plíží* a nesmí se nechat *ucítit*, aby ji *nevyplašil*. Pokud je lov úspěšný, má k dispozici evolučně vzniklé nástroje, jimiž je schopen se efektivně dostat ke své stravě, s pomocí ostrých zubů a drápů rychle a snadno nasytí svou potřebu. Rovněž antropolog disponuje po „předcích“ zděděnými nástroji, jimiž se dostává k žádoucím informacím – etnografickým interview, zúčastněným pozorováním, genealogickou metodou aj. Již Johannes Fabian si povšiml, že celá koncepce terénního výzkumu a jeho technik se zakládá na snaze šetřit etnografův čas – jeho pobyt v terénu se musí vyznačovat

Detail asmatkého štítu zobrazuje předka. Asmaté podobně jako Marind-animové se věnovali lovu hlav kvůli iniciacím, získání prestiže a za účelem pomsty zabitých předků.
Foto M. Smejkal, soukromá sbírka.

23 Srov. DEWALT, K. – DEWALT, B.: *Participant Observation*. Walnut Creek 2002.

24 Srov. např. GEERTZ, C.: *Interpretace kultur*. Praha 2000, s. 457–458.

efektivností.²⁵ Inu, z etologie je známo, že každý dravec musí být rychlý, aby se nasytil. Spořádat ulovenou zvěř musí rychle, neboť kolem číhají další predátoři a za nimi mrchožrouti. Uvedené analogie mají jednu slabinu, ačkoli jsme živočišný druh a tvoříme nedílnou součást přírody, odlišujeme se od jiných druhů tím, že věcem a jevům přikládáme významy a řídíme se konsenzem založenými normami. Také proto se v případě etnografického výzkumu zabýváme jeho etickou stránkou a snažíme se stanovit taková pravidla, aby ti, k nimž se vypravíme, netrpěli a nedošli újm. Méně se již zabýváme otázkou, kde bereme právo vypravit se jako predátoři na cizí území za *lovem hlav*.

Závěrem aneb jméno hlavy

Paul Rabinow píše,²⁶ že na jeho alma mater panovalo přesvědčení, že antropologové se dělí na dvě skupiny – ty, kteří uskutečnili terénní výzkum, a ty, kteří ne. Ti druzí nebyli považováni za „skutečné“ antropology. Terénní výzkum přirovnal k iniciaci do klanových tajemství. Marind-animské iniciační rituály vyžadovaly vypravit se na vzdálená území za lovem hlav. Spolu s trofejí se muselo získat také jméno jejího nositele, jež pak dostával iniciovaný, doslova měl jméno hlavy (*pa-igiz*).²⁷ V antropologii a etnologii se rozvinula obdobná iniciační zvyklost: nezbytnost vypravit se na jiné území, ulovit hlavy a v nich uložené informace. Poté se ve vlastním klanu s výzkumníkem spojuje jejich jméno: Boas a Kwakiutlové, Malinowski a Trobriandáné, Evans-Pritchard a Azandové či van Baal a Marind-animové. Za marind-animskými nájezdy se skrývaly rituální a náboženské důvody, nejednalo se o válečné výpravy. Rituály zajišťovaly znovuzrození a chod univerza. Misionáři a úředníci považovali tuto praktiku za barbarickou. Když administrativa Marind-animům s jistým úspěchem vnutila zákon a zakázala lov hlav, pociťovali to jako hrozbu kolapsu univerza. Obdobně lze soudit o terénním výzkumu. V souvislosti s ním si musíme klást etické otázky, ale pokud se přestaneme vypravovat na lov hlav, hrozí kolaps oboru.

Literatura

- BARNES, J. A.: *Humping My Drum*. S. 1. 2007.
 DEWALT, K. – DEWALT, B.: *Participant Observation*. Walnut Creek 2002.
 FABIAN, J.: *Time and the Other*. New York 1983.
 FREEMAN, D.: *Margaret Mead and Samoa*. Cambridge 1983.

25 FABIAN, J.: *Time and the Other*. New York 1983, s. 106–108.

26 RABINOW, P.: *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley 1977, s. 3.

27 VAN BAAL, J.: *Dema*. Hague 1966, kapitola 12.

- FREEMAN, D.: *Social organization of Manu'a (1930 and 1969)*, by Margaret Mead: some errata. *Journal of the Polynesian Society* 81, 1972, č. 1, s. 70–78.
- FREEMAN, D.: *The Fateful Hoaxing of Margaret Mead*. Boulder 1999.
- GEERTZ, C.: *Intepretace kultur*. Praha 2000.
- GIBBONSOVÁ, A.: *První lidé*. Praha 2011.
- GOLDMAN, I.: *Ancient Polynesian Society*. Chicago 1970.
- GOOD, K.: *Into the Heart*. New York 1991.
- GRAY, G.: 'I was not consulted': A. P. Elkin, Papua New Guinea and the Politics of Anthropology, 1942–1950. *Australian Journal of Politics & History* 40, 1994, č. 2, s. 195–213.
- HAYS, T.: *Historical Background*. In: Hays, T. (ed.): *Ethnographic Presents*. Berkeley 1992, s. 1–36.
- CHAGNON, N.: *Noble Savages*. New York 2013.
- CHAGNON, N.: *Yanomamö: The Fierce People*. New York 1983.
- CHAGNON, N.: *Life Histories, Blood Revenge, and Warfare in Tribal Population*. *Science* 239, 1988, č. 4843, s. 985–991.
- JANEČEK, P.: *Etnografický výzkum*. In: Doušek, R. a kol.: Úvod do etnologického výzkumu. Brno 2014, s. 11–119.
- KISTE, R. – MARSHALL, M. (ed.): *American Anthropology in Micronesia*. Honolulu 1999.
- LAURIE, J. R.: *Margaret Mead and Derek Freeman: Bibliography of a Controversy*. Wellington 1998.
- LEWIS, O.: *Life in Mexican Village*. Urbana 1951.
- LORENZ, K.: *Takzvané zlo*. Praha 1992.
- MCDOWELL, N.: *The Oceanic Ethnography of Margaret Mead*. *American Anthropologist* 82, 1980, č. 2, s. 287–302.
- MEAD, M.: *Blackberry Winter: My Earlier Years*. New York 1972.
- MEAD, M.: *Coming of Age in Samoa*. New York 1928.
- MEAD, M.: *Social organization of Manu'a*. Honolulu 1930.
- RABINOW, P.: *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley 1977.
- REDFIELD, R.: *Tepoztlán, A Mexican Village*. Chicago 1930.
- SAHLINS, M.: *Social Stratification in Polynesia*. Seattle 1958.
- SCHEPER-HUGHES, N.: *The Margaret Mead Controversy: Culture, Biology and Anthropological Inquiry*. In: Applebaum, H. (ed.): *Perspectives in Cultural Anthropology*. Albany 1987, s. 443–454.
- SOUKUP, M.: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha 2014.
- TIERNEY, P.: *Darkness in El Dorado*. New York 2000.
- VAN BAAL, J.: *Dema*. Hague 1966.
- YOUNG, M. – CLARK, J.: *An Anthropologist in Papua*. Honolulu 2001.

Summary

Headhunters: territoriality, intraspecific competition, and predatory behaviour in ethnology and anthropology

The study focuses on theoretical analysis of selected controversies on social and cultural anthropology with a special attention to the habitual practice in the organization of field research. In his study, the author relies on selected ethnological concepts and submits a thesis that intraspecific competition and territorial and predatory behaviour of researchers can become a source of controversies within the discipline. In the conclusion, the author compares anthropologists and ethnologists to headhunters who – at the “initiative ritual” of field research – acquire the reputation of those by whom they carried out the field research.

Key words:

Field Research – Ethics – Controversy – Anthropology

Etika a zkušenosti UNESCO

Mgr. Eva Románková

Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 STRÁŽNICE

eva.romankova@gmail.com

Etické hodnoty tvoří nedílnou součást všech lidských kultur. Organizace UNESCO jakožto celosvětová instituce s kulturním a sociálním zaměřením se neustále potýká s potřebou hledat průsečíky etických principů, které by fungovaly při střetu odlišných kultur. Využívá přitom různých zdrojů a nástrojů. Ve své studii se zaměřím jednak na činnost dvou komisí UNESCO zabývajících se problematikou etiky obecně, jednak na tematizování této problematiky v oficiálních dokumentech UNESCO týkajících se nehmotného kulturního dědictví, respektive ochrany tradiční kultury. V závěru studie nastíním základní myšlenky organizace UNESCO ve vztahu k etické rovině ochrany a využívání kulturního dědictví.

Otázka etiky je jistým způsobem reflektována víceméně ve všech úmluvách a deklaracích UNESCO, kterých je nespočet. K našemu oboru se vztahuje především *Úmluva o zachování nehmotného kulturního dědictví*, *Úmluva o ochraně a podpoře rozmanitosti kulturních projevů* a *Úmluva o zachování světového a přírodního dědictví*. Je zde však řada dalších mezinárodních smluv, doporučení a organizací, jejichž zájmy souvisejí s předmětem studia etnologie, nebo se alespoň týkají ochrany kulturního dědictví. Mezi ty nejvýznamnější patří: ICOM (Mezinárodní rada muzeí), ICOMOS (Mezinárodní rada pro památky a sídla), UNWTO (Světová organizace cestovního ruchu).

Všechny tyto organizace mají zpracované etické kodexy, ani jeden z nich však neřeší otázku etiky výzkumu a publikace výsledků výzkumu. Součástí UNESCO jsou dvě sekce, jež se zabývají výlučně etikou, i když každá ve zcela jiném směru. Jedná se o odvětví sociálních věd zvané bioetika a o WIPO (Světová organizace duševního vlastnictví).

Bioetika se věnuje především vědeckému výzkumu a technologiím ve smyslu genetického testování, klonování a výzkumu kmenových buněk a všeobecně etice v lékařství; zároveň však analyzuje obecnou otázku etiky z pozice UNESCO jakožto mezivládní organizace operující ve většině zemí světa, tedy s rozptylem nepřebírného množství naprosto odlišných kultur s rozdílnými etickými normami běžného života.

Ze studie k *Univerzální deklaraci bioetiky a lidských práv*¹ například vyplývá, že etika patří k pěti prioritním oblastem UNESCO. Tato organizace se zároveň jako

1 TEN HAVE, H.: *UNESCO's Activities in Ethics*. Science and engineering ethics 16, 2010, s. 7–15.

jediný mezivládní úřad při OSN zabývá vědeckým výzkumem a jeho implikacemi na poli etiky. Na základě víry v univerzální hodnoty staví UNESCO také svůj přístup k etickým aspektům výzkumu a volá po ustavení společných hodnot a měřítek pro všechny země se zvláštním přihlédnutím k zemím rozvojovým, které jsou znevýhodněny omezeným přístupem k vědeckému a technologickému pokroku. Etické úvahy tak ve světovém měřítku mají vycházet z kulturního, právního, filozofického a náboženského dědictví nejrůznějších lidských společností. Toto je přístup velmi komplexní a z pohledu etnologa možná až zidealizovaný, jelikož nalézt jedinou etickou strategii, jež by fungovala pro všechny národy a kultury světa, prakticky možné není.

Na jednu stranu je formulace etiky výzkumu potřebná, na druhou stranu zapojení mezivládních organizací do oblasti etiky vzbuzuje kontroverzní názory. Dle odpůrců politické intervence náleží oblast etiky do sféry občanské společnosti a ta by se jí také měla primárně zabývat. UNESCO má dnes přes 190 členských států, z nich velká část nedisponuje žádnými etickými směnicemi, a především rozvojové země žádají organizaci o předložení univerzálních normativních pravidel, které by mohly být použity při rozvoji etiky na svých územích.

Světová organizace duševního vlastnictví (World Intellectual Property Organization) se věnuje ochraně duševního vlastnictví, pod kterým se rozumí průmyslové vlastnictví (patenty, ochranné známky apod.) a autorská práva. Po roce 2000 se organizace začala zabývat také otázkou tradičních vědomostí, tradičních kulturních projevů a folkloru. Byť jsou tyto fenomény kolektivní a uchovávají se předáváním z generace na generaci, přičemž přirozeně dochází k jejich inovacím a transformacím, existují oblasti, ve kterých je možné a vhodné vytvořit systém ochrany původnosti kulturních projevů. Jedná se především o případy ochrany tradiční literatury a umění proti neautorizovaným adaptacím a rozšiřování, zabraňování neoprávněnému označování řemeslných výrobků jako autentických bez udání zdroje a o ochranu proti zneužívání tradičních a posvátných symbolů. Z oblasti tradičních vědomostí sem spadá zvláště šíření znalostí lidového léčitelství a přírodní medicíny, šlechtění tradičních plodin a zvířecích plemen. WIPO usiluje o vytvoření právního rámce, který by umožnil tradičním komunitám využívat kulturní projevy a tradiční vědomosti dle svých vlastních potřeb a v zájmu udržitelného rozvoje (např. zavedením ochranných známek na řemeslné produkty, autorizací a zavedením copyrightu zvukových nahrávek, přičemž se počítá i s tzv. skupinovým copyrightem, apod.). V současné době vznikají dva dokumenty k etice a duševnímu vlastnictví s pracovními názvy *Ochrana tradičních vědomostí* a *Ochrana tradičních kulturních projevů a folkloru*. Oba dokumenty jsou momentálně v připomínkovém řízení.

Problematickou, kterou má řešit Etický kodex České národopisné společnosti, v UNESCO pokrývá především **Úmluva o zachování nehmotného kulturního dědictví**, která je pro náš obor klíčová. Ačkoliv se jedná o nesmírně citlivou oblast

lidského života,² tato úmluva platná od roku 2003 nemá žádný etický kodex a prakticky neexistují ani žádné výzkumy či dokumenty, které by se touto otázkou zabývaly. Otázka etiky byla vznesena na zasedání Mezivládního výboru úmluvy v roce 2012 belgickým odborníkem na kulturní dědictví Marcem Jacobsem a mezinárodní společností se jí zřejmě začne vážně zabývat v dalších letech.

Úmluvě o zachování nehmotného kulturního dědictví předcházelo **Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury** z roku 1989. To zmiňuje především fakt, že tradiční kultura sama o sobě nemůže být za každých okolností chráněna vzhledem k tomu, že je živá a má tendenci se proměňovat. Lze však chránit především její hmatatelnou formu, tedy artefakty a produkty. K tomu mají sloužit archivy, muzea a jiná dokumentační centra a etické zásady se mají vztahovat tedy především na zaměstnance a spolupracovníky těchto institucí.

Doporučení o ochraně tradiční lidové kultury také využívá jednu ze základních myšlenek UNESCO obsaženou ve všech úmluvách: každý národ má právo na svou vlastní kulturu a ostatní národy a skupiny by toto právo měly plně respektovat. Na této myšlence spočívá nejzásadnější idea organizace UNESCO – porozumění mezi rozdílnými kulturami a světovými názory a překlenování vzájemných rozdílů skrze propagaci myšlenky kulturní rozmanitosti. Základním pravidlem je také zajištění práva přístupu jedinců a komunit k informacím souvisejícím s jejich vlastní kulturou a jejich aktivní podíl na sběru a uchovávání těchto informací. Doporučení 25. generální konference považuje produkty tradiční lidové kultury za projevy intelektuální tvořivosti (individuální či kolektivní), měla by se na ně tedy vztahovat pravidla pro ochranu duševního vlastnictví. Dále by mělo být zabezpečeno dodržování ochrany práv respondentů jakožto nositelů tradiční kultury, především co se týká jejich soukromí a důvěrných údajů, ochrana práv výzkumníka ve smyslu zajištění dobrých a metodických podmínek archivace výsledků jeho výzkumů, zajištění výsledků výzkumů proti zneužití (úmyslnému nebo neúmyslnému) a zajištění monitoringu využití těchto materiálů. V národním a mezinárodním kontextu doporučení zmiňuje nutnost ochrany všech informací a dokumentů souvisejících s tradiční kulturou a právo členských států na získání kopií veškerých výsledků výzkumů, které na jejich území provádějí výzkumníci z jiných zemí. Generální konference UNESCO ve svém textu přímo vyzývá „*mezinárodní vědecké společnosti, aby přijalo etický kodex zajišťující náležitý přístup a respekt k tradičním kulturám*“³. Takovýto kodex však od roku 1989 dosud nebyl formulován a prozatím nejvíce se mu blíží dvě již zmiňované deklarace Světové organizace duševního vlastnictví.

2 Úmluva zahrnuje následující oblasti kulturního dědictví: ústní tradice a vyjádření, interpretační umění, společenské zvyklosti, obřady, slavnostní události, vědomosti týkající se přírody a vesmíru a dovednosti spojené s tradičními řemesly.

3 Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury. Dostupné z http://www.nulk.cz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf (přistoupeno 25. 10. 2013).

Ochranou tradiční lidové kultury se podle *Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví* (dále jen „úmluva“) myslí zajištění její životaschopnosti, identifikace, dokumentace, výzkum, zachování, ochrana, propagace, předávání v rámci formálního a neformálního vzdělávání a revitalizace. Jediná etická doporučení, která se k této úmluvě vztahují, je nutno hledat přímo v jejím textu a v prováděcích směrnicích. Ani zde však nejsou etické zásady jasně specifikovány a jedná se spíše o jakási pravidla zachování statků nehmotného kulturního dědictví, tedy stanovení vhodných metod jejich ochrany, dokumentace a propagace. Etický aspekt úmluvy přitom směřuje především k členským státům jako subjektům zastupujícím zájmy svých občanů, ve své podstatě se však týká také všech ostatních složek společností.

Článek 14 například ukládá státům zajistit úctu statkům nehmotného kulturního dědictví (dále jen „NKD“) skrze vzdělávací programy zaměřené na veřejnost i nositele, tzv. *capacity-building* v oblasti ochrany NKD, a neformální způsoby předávání. Dále by státy měly dbát na informování veřejnosti o nebezpečích, která ohroží kulturní dědictví, a o aktivitách, které tato rizika eliminují. Součástí ochrany NKD by měla být také ochrana přírodních a jiných prostorů potřebných k uchovávání prvků nehmotné kultury. Úmluva dbá především na zapojení komunit nositelů do všech procesů spojených s ochranou, výzkumem a propagací NKD a vyzývá ke spolupráci mezi všemi složkami společnosti – od vládních institucí přes výzkumné ústavy až po nositele a nevládní organizace. Nejzásadnější etickou zásadou, jež prochází všemi aktivitami spojenými s úmluvou, je garance svobodného a informovaného souhlasu nositelů s jakýmkoliv nakládáním s jejich kulturním dědictvím, především v souvislosti se zápisy do světových seznamů, ale také s rozšiřováním informací o jejich NKD. Úmluva zároveň trvá na dodržování obyčejových praktik, které omezují přístup k daným prvkům tradiční kultury, a na respektování jejich posvátných a tajných aspektů. Členské státy musí zajistit, že dotyčné komunity nebudou nijak poškozeny vnější propagací NKD, především co se týká dekontextualizace kultury a jejího vynětí z přirozeného prostředí, jakýchkoliv forem diskriminace (rasové, náboženské, genderové apod.), poškození obrazu dané komunity, zneužití tradičních vědomostí a znalostí nebo přílišné komercializace tradiční kultury a neudržitelného turistického ruchu. Úmluva dále vyzývá členské státy k vytvoření etických kodexů vztahených k propagaci nehmotné kultury a k aplikaci práva duševního vlastnictví.

Pokud bychom měli shrnout základní myšlenky organizace UNESCO jako celku ve vztahu k etické rovině ochrany a využívání kulturního dědictví, popsali bychom je v několika bodech, od nichž se odvíjí veškerá další doporučení:

- každý národ či skupina má nárok na přístup ke svému kulturnímu dědictví,
- národy by měly respektovat kulturní projevy jiných skupin, všechny kultury včetně menšinových a domorodých jsou si rovny,
- nositelé kulturních projevů by měli mít základní právo na prospěch z ekonomických aspektů využití kulturního dědictví,

- kulturní dědictví náleží společnosti, které jej předává a uchovává, ale zároveň je součástí světového dědictví, přístup k němu by měl být tedy umožněn všem lidem, včetně lidí z jiných zemí světa,
- zachování kulturního dědictví je zájmem celého lidského společenství, bez ohledu na národní legislativy či obyčejové právo; členské státy jsou vyzývány ke vzájemné spolupráci,
- žádné kulturní projevy či tradiční vědomosti by neměly být rozšiřovány, propagovány nebo ekonomicky využívány bez souhlasu jejich „vlastníků“ – nositelů.

Literatura a prameny

Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury. Dostupné z: http://www.nulk.cz/files/kestazeni/dop_unesco.pdf (přistoupeno 26. 10. 2013).

Ethical Commitment Statement for ICOMOS Members. Dostupné z <http://lrmh-ext.fr/sgc/file/Ethics-eng.pdf> (přistoupeno 26. 10. 2013).

Globální etický kodex cestovního ruchu. Dostupné z http://www.eden-czechtourism.cz/files/czech_code_of_ethics.pdf (přistoupeno 26. 10. 2013).

Intellectual Property and Traditional Cultural Expressions and Folklore. Dostupné z http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/tk/913/wipo_pub_913.pdf (přistoupeno 26. 10. 2013).

Intellectual Property and Traditional Knowledge. Dostupné z http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/tk/913/wipo_pub_913.pdf (přistoupeno 26. 10. 2013).

Profesní etický kodex ICOM pro muzea. Dostupné z http://www.mzm.cz/fileadmin/user_upload/dokumenty_mzm/eticky_kodex_ICOM.pdf (přistoupeno 26. 10. 2013).

TEN HAVE, H.: *UNESCO's Activities in Ethics.* Science and engineering ethics 16, 2010, s. 7–15.

Úmluva o ochraně a podpoře rozmanitosti kulturních projevů. Dostupné z http://www.nulk.cz/files/kestazeni/umluva_rozmanitost_kult_projevu.pdf (přistoupeno 25. 10. 2013).

Úmluva o zachování nehmotného kulturního dědictví. Dostupné z <http://www.nulk.cz/files/kestazeni/umluva.pdf> (přistoupeno 25. 10. 2013).

Úmluva o zachování světového a přírodního dědictví. Dostupné z http://www.nulk.cz/files/kestazeni/umluva_svet_kult_prir_dedictvi.pdf (přistoupeno 25. 10. 2013).

Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Dostupné z http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31058&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (přistoupeno 26. 10. 2013).

Summary

Ethics and UNESCO experience

The issue of ethics is reflected in all UNESCO conventions. For ethnology, *Convention on Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity Cultural Expressions*, *Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage* are the most important ones. UNESCO is based on faith in universal values on which it also builds its attitude to ethical aspects of the research. It tries to establish common values and criteria for all countries, taking into a special account the development countries. It is the World Intellectual Property Organization (WIPO) that deals with the issue of ethics in relation to traditional knowledge, traditional cultural expressions, and folklore. The most important aspects for the protection of cultural heritage include the respect for cultural diversity among nations, and the protection from the misuse of traditional knowledge and awareness including their commercialization.

Key words:

Ethics – UNESCO – WIPO – Cultural Heritage – Protection of Traditional Knowledge – Cultural Expressions – Folklore

Prípravy etického kódexu na pôde Národopisnej spoločnosti Slovenska a problematika etiky výskumu vo výučbe na etnologických katedrách na Slovensku

doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.

Katedra etnológie a muzeológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, P. O. BOX 32, 814 99 BRATISLAVA
anna.hloskova@savba.sk

doc. Mgr. Katarína Nováková, Ph.D.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Námestie J. Herdu 2, 917 01 TRNAVA
katarina.novakova@ucm.sk

Problematika etiky vo vzťahu k etnológii

Problematika etiky má vo vzťahu k etnológii dve roviny: na jednej strane môže byť predmetom jej vedeckého záujmu, na strane druhej by princípy etiky mali byť neodmysliteľnou súčasťou všetkých štádií práce etnológa – od voľby výskumného problému, cez terénny výskum, jeho spracovanie až po interpretáciu a publikačné sprístupnenie výsledkov bádania.

Náš príspevok má dve časti. V prvej časti sa Hana Hlôšková venuje sumarizácii doterajších aktivít na tomto poli – s dôrazom na činnosť Národopisnej spoločnosti Slovenska (NSS), no podá tiež informáciu o stave prípravy etického kódexu na pôde Slovenskej asociácie sociálnej antropológie¹ (SASA).²

V druhej časti príspevku K. Nováková, súčasná tajomníčka NSS, priblíži konkrétne uplatňovanie problematiky etiky výskumu, interpretácie výsledkov výskumu z hľadiska výučby na jednotlivých etnologických katedrách na Slovensku, tak ako je možné sa s nimi oboznámiť vo verejne prístupných dokumentoch – napr. na webových stránkach katedier či v iných materiáloch.

1 Slovenská asociácia sociálnej antropológie (v skratke SASA) je občianskym združením v zmysle zákona č. 80/1990 Z.z. o združovaní občanov, ktoré bolo zaregistrované dňa 14. 2. 2007. Slovenská asociácia sociálnej antropológie združuje profesionálnych sociálnych antropológov, odborníkov z iných oblastí, ktorí sa o sociálnu antropológiu zaujímajú, študentov sociálnej antropológie a príbuzných disciplín, ako aj akýchkoľvek záujemcov o sociálnu a kultúrnu antropológiu – www.antropologia.sk, prístup 5. 10. 2013.

2 Vid' <http://antropologia.sk/eticky-kodex.html>, prístup 5. 10. 2013.

K histórii etiky vedeckej práce v slovenskej etnológii

Bádateľsky sa problematika etiky na Slovensku sústredenejšie otvorila na začiatku 80. rokov 20. storočia projektom Sone Švecovej *Ludová morálka od minulosti k dnešku*, ktorého čiastkové výsledky boli publikované v časopisoch *Slovenský národopis*³ a *Národopisné informácie*⁴. Z hľadiska systémového prístupu sa špeciálnej oblasti etiky – ľudovej etike a etikete venoval Milan Leščák⁵. Po politicko-ekonomickej zmene v roku 1989 sa optikou etiky otvorili dovtedy v etnológii na Slovensku marginalizované či tabuizované témy.⁶ I keď sa v ďalších rokoch tejto problematike venovali niekoľké špeciálne zamerané príspevky, nateraz ostatný komplexnejší publikačný výstup predstavuje zborník príspevkov *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*.⁷

Potrebu venovať sa rôznym aspektom etiky v etnológii na Slovensku iste podnietila aj „kauza“ *Rómsky dejepis*. Ide o učebnicu, ktorá sa stala neslávne známa ako prvá zakázaná kniha na Slovensku po roku 1989. Chronológii a analýze tejto „kauzy“ bol venovaný samostatný blok príspevkov v *Etnologických rozpravách* – periodiku, ktorého hlavným vydavateľom je Národopisná spoločnosť Slovenska.⁸ „Kauzu“ zrodil ohlas potomkov jedného z rómskych vynikajúcich hudobníkov, ktorého ako jeden z viacerých pozitívnych nasledovaniahodných príkladov uviedol autor učebnice. Do prípadu výrazne zasiahol splnomocnenec na ochranu osobných údajov v počítačových systémoch a na čas bola pozastavená distribúcia učebnice do kníhkupectiev. Do bloku Diskusia o knihe *Rómsky dejepis* v uvedenom čísle časopisu *Etnologické rozpravy* prispeli príspevkami Gabriela Kiliánová,⁹ Juraj Podoba¹⁰ a Eva Krekovičová.¹¹

Udalosti a aktivity na poli etiky v etnológii na Slovensku sa prelínali, keďže rok predtým bol v časopise *Slovenský národopis* publikovaný slovenský preklad *Etickeho kódexu Americkej antropologickej asociácie*.¹² Etickej problematike sa venuje z hľadiska: 1. výskumu, 2. vzdelávacieho procesu a 3. aplikácie, a čo je veľmi dôležité – má odporúčajúci, nie sankčný charakter.

3 Slovenský národopis 31, 1983, č. 1, s. 77–111; texty J. Kanderta, M. Leščáka, P. Mozolika, D. Ratici, M. Sigmundové, S. Švecové.

4 Národopisné informácie 1984, č. 3, s. 59–138.

5 LEŠČÁK, M.: *Ludová etika a etiketa z hľadiska systémového prístupu*. In: Muzeum a súčasnosť 6, 1983, s. 5–19.

6 RATICA, D. (ed.): *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava 1991. Ten istý: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava 1992.

7 JAKUBÍKOVÁ, K. (ed.): *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*. Bratislava 1999.

8 *Diskusia o knihe*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 149–164.

9 KILIÁNOVÁ, G.: *Arne B. Mann: Rómsky dejepis – Chronológia udalostí*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 152–156.

10 PODOBA, J.: *Kauza Rómsky dejepis a akademická obec*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 157–161.

11 KREKOVIČOVÁ, E.: *Obrusovanie mytologických bariér*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 162–164.

12 *Etický kódex Americkej Antropologickej Asociácie schválený v júni 1998*. Slovenský národopis 48, 2000, č. 3–4, s. 369–374.

V roku 2002 sa vo Svidníku konalo 15. Valné zhromaždenie NSS, v rámci ktorého prebehlo samostatné diskusné fórum Etika v etnologickom výskume. Organizátori požiadali o vstupný príspevok J. Podobu, pričom príspevok bol prečítaný v plnom znení v neprítomnosti autora. Príspevok podnietil bohatú diskusiu – vstupný príspevok i skrátený prepis diskusie sú publikované v časopise *Etnologické rozpravy*.¹³

Témy a problémy, ktorým sa venoval vstupný príspevok a vystúpenia diskutantov boli nasledovné:

- vplyv celospoločenských zmien po roku 1989 na paradigmu a metodológiu samotnej disciplíny,
- zmena postavenia etnológa-výskumnika vo vzťahu k objektu výskumu a k „objednávateľovi“ výskumu,
- zmena vzťahu bádateľa, ako aj vedeckých a kultúrnych inštitúcií k informačným prameňom získaným etnologickým výskumom, ktoré spravujú,
- zmena vzťahu k informátorom v súvislosti s publikovaním informácií a dát, ktoré výskumník od nich získal,
- zmeny právneho prostredia, najmä existencia zákonov na ochranu osobných údajov,
- generačná výmena v rámci celej spoločnosti, s čím súvisí aj zmena úrovne vzdelania, celkového spoločenského rozhl'adu, preferencie hodnôt a životných očakávaní informátorov,
- zmeny predmetu bádania a výskumných tém samotnej disciplíny: charakter a dopady transformačných procesov a v ich rámci transformácia vidieka, problematika chudoby a jej ruralizácia, menšinová problematika a skupinové identity, etnicita, nacionalizmus a etnický konflikt, holokaust, príčiny a dôsledky zmien sociálnej štruktúry, lokálne elity, konfesiónálne štiepenie spoločnosti, sociokultúrne pozadie volebného správania a politickej kultúry, sociálne hnutia a pod.,
- v rámci „nových“ tém – aktuálne problémy meniacej sa spoločnosti so záujmom o nedávnu minulosť, ktorá však presahuje do života súčasníkov a výrazne ho ovplyvňuje.

Popri právnych otázkach (zákon o ochrane osobných údajov) sa poukazovalo predovšetkým na hľadisko dvoch základných činiteľov výskumu v etnológii:

- ochrana informátora (informačného zdroja),
- ochrana výskumnika, vedecko-výskumných inštitúcií, a teda disciplíny samotnej, ako aj reprezentácia jej prirodzených záujmov vo vzťahu k získavaniu, spracovávaníu, ochrane, využívaníu a publikovaniu informácií a dát, získaných etnologickým výskumom.¹⁴

¹³ *Diskusia o etike v etnologickom výskume*. Etnologické rozpravy 2002, č. 2, s. 85–103.

¹⁴ PODOBA, J.: *Na okraj diskusie o využívaní informačných etnografických prameňov*. Etnologické rozpravy 2002, č. 2, s. 85–91.

Diskusia poukázala aj na zložitosť a neľahké prijatie jednoznačných pravidiel etiky práce v etnológii, a to napríklad v otázke anonymizácie informátorov či skúmaných lokalít, „autorstva“ folklórnych prejavov, validity tzv. informovaného súhlasu alebo zverejňovania získaných údajov a poznatkov.

Hneď po zvolení do funkcie predsedníčky NSS v roku 2008 som sa s členmi výboru NSS rozhodla nadviazať na tieto aktivity a v spolupráci s kolegyňami z Podpolianskeho múzea v Detve sme v septembri 2009 zorganizovali pracovný seminár *Etika vedeckej práce v etnológii*. Po počiatočnom predbežnom dobrom záujme z radov členstva NSS sa nakoniec na seminári zúčastnilo len trinásť účastníčok – členiek NSS z múzeí, pedagogických, akademických a osvetových pracovísk. Diskusia bola zaujímavá a inšpiratívna, no v ďalšom období nevyšiel z členskej základne NSS žiadny podnet na ďalšiu prácu/aktivity v tejto problematike.

A ako je to „u susedov“? SASA – Slovenská asociácia sociálnej antropológie pôsobí na Slovensku piaty rok, pričom v súčasnosti, vo funkčnom období 2014–2016, je jej predsedom PhDr. Juraj Podoba, CSc. Jednou z komisií SASA je Komisia pre etiku. Podľa ústnej informácie predsedu J. Podobu je Etický kódex SASA rozpracovaný a nateraz nie je dohodnutý záväzný termín na diskusiu o ňom v členskej základni SASA, resp. na jeho schválenie.

Etika výskumu vo vyučovacom procese na slovenských katedrách etnológie

Etika výskumu ako aktuálna téma neustále rezonuje vo vyučovacom procese a vedecko-výskumnej práci univerzitných pracovísk. Máme pocit, že etike v etnológii sa na akademickej pôde nevenuje toľko priestoru, ako by si téma v súčasnosti zaslúžila a vyžadovala.

Na Slovensku máme v súčasnosti štyri etnologické/antropologické pracoviská, ktoré poskytujú výučbu študentom v troch stupňoch štúdia – bakalárskom, magisterskom a doktorandskom. Ide o Katedru etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave, Katedru etnológie a folkloristiky UKF v Nitre, Katedru etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave a Ústav sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave. Pracoviská majú značne diferencované nosné smerovanie a špecializáciu, napriek tomu všetky realizujú so študentmi terénny výskum, stretávajú sa s problémami etiky v práci a vo výskume.

Ako základ a odrazový mostík pre prácu v teréne a výskumom slúžia kurzy pod názvom *Metódy a techniky výskumu* (prípadne varianty tohto názvu). Tieto kurzy sa realizujú zvyčajne v prvom ročníku bakalárskeho štúdia. Vo vyšších ročníkoch sa študenti stretávajú s problematikou výskumu a práce so získaným materiálom na kurzoch ako napríklad Semináre k záverečným prácam, textové semináre, ako i pri koncipovaní záverečných prác. Na týchto kurzoch sa snažíme oboznamovať študentov i s problematikou etiky výskumu, úskaliami, aktuálnymi problémami i trendmi. Diskusia k etickým otázkam sa vynára v každej fáze vedenia záverečnej

práce. Preto považujeme za nutné zahrnúť problematiku etiky do výučby a pociťujeme čoraz naliehavejšie nutnosť diskutovať o tejto téme so študentmi na väčších fórach a pravidelnejšie, ako len na povinných prednáškach k terénnemu výskumu.

Jednou z hlavných myšlienok a ideí, ktorá by sa mala tiahnuť celou výučbou a prípravou študentov na prácu v teréne, s informátormi a informáciami, je práve etika. Snažíme sa študentom vysvetliť a vštepovať, že študent ako výskumník pracuje s ľuďmi a publikuje o ľuďoch, je teda nesmierne dôležité, aby rešpektoval etické zásady výskumu. Tie sú určitou normou správania, ktorou sa má riadiť pri svojej práci.

Na rozdiel od iných krajín (napríklad Veľkej Británie a USA) na Slovensku nebol doteraz kodifikovaný etický kódex výskumníka,¹⁵ čo však neznamená, že by študenti mali viesť svoj výskum neeticky. Informujeme o už existujúcich kódexoch a organizáciách, ktoré sa touto problematikou zaoberajú. V spomenutých krajinách je to American Educational Research Association (AERA) a British Educational Research Association (BERA).

Pre naše potreby formulujeme tieto minimálne etické zásady:

1. Ochrana informátora:

- Dobrovoľná účasť subjektov vo výskume. Výskumník nesmie nútiť skúmané osoby do výskumu. Nesmie použiť formu otvoreného alebo skrytého nátlaku na to, aby získal ich súhlas s účasťou na výskume. (V tomto prípade na kolektívnych výskumoch dobrovoľnosť informátorov overujú pedagógovia, informátori sú dopredu vybraní alebo odporúčaní predstaviteľmi obce, pedagógovia korigujú výskum a pomáhajú hľadať vhodných respondentov.)
- Informovanie o výskume. Výskumník musí zrozumiteľným spôsobom a v primeranom rozsahu informovať skúmané osoby o ich úlohe vo výskume a o časových a ďalších podmienkach, v ktorých bude výskum prebiehať. Bude ich informovať aj o tom, akým spôsobom budú údaje publikované. Študent musí jasne formulovať: prečo výskum robí, s akým cieľom, kde budú informácie dostupné príp. zverejnené.
- Písomný súhlas, príp. aspoň zaznamenaný súhlas s výskumom a použitím dát.
- Zachovanie dôvernosti informácií o účastníkoch výskumu. Výskumník musí považovať osobné údaje skúmaných osôb za dôverné a nesmie ich zverejňovať vo výskumnej správe alebo inom dokumente. Týka sa to napríklad mena a priezviska skúmanej osoby, ale aj názvu inštitúcie. Ak

15 Etický kódex NSS musí byť v súlade s platnými zákonmi a právnymi predpismi v SR. V súčasnosti sú to predovšetkým: Zákon č. 428/2002 Z. z. o ochrane osobných údajov v znení zákona č. 602/2003 Z. z., zákona č. 576/2004 Z. z. a zákona č. 90/2005 Z. z. Autorský zákon č. 618/2003, novelizované znenie z roku 2013.

výskumník potrebuje skúmané osoby označiť kvôli rozlíšeniu, prideliť im kód alebo pseudonym.

2. Ochrana informácií

- Korektné spracovanie dát výskumnikom. Výskumník nesmie svoje výskumné údaje zámerne zmeniť, selektívne vypúšťať (vynechať), alebo dokonca vymýšľať. Toto je častý problém výskumných správ a materiálov z výskumov, ktoré študenti odovzdávajú. Pracujú často s upravovanými výpoveďami, prispôsobujú odpovede vlastným potrebám.

3. Zodpovednosť voči vedeckej komunite

- Pod týmto rozumieme tzv. etické správanie sa v teréne. Neetickým správaním môže výskumník znemožniť výskum svojim kolegom a vybudovať nedôveru voči celej vedeckej obci.

Aktuálne príklady z praxe a výskumov študentov i pedagógov:

- Výskum v obci Ladice, okres Zlaté Moravce: slovensko-maďarské zmiešané prostredie, jazyková bariéra, výskum náročný na citlivosť problematiky etnickej hranice, etnickej príslušnosti. Po zlej skúsenosti so študentmi – zneužitie informácií, údajné drobné krádeže, ohováranie po maďarsky hovoriacich respondentov a pod. – bola znemožnená práca ďalšej vedeckej komunite a úplne eliminovaný ďalší možný výskum.
- Sťažnosti obyvateľov obce na zverejnenie údajov v monografii Ružindol (okres Trnava), pripravovanej katedrou v Trnave, napriek tomu, že zostavovatelia dostali predbežný ústny súhlas zaznamenaný zvukovým záznamom a text im bol poskytnutý pred publikovaním na nahliadnutie. Išlo o tému kolektívizácie, čo bola náročná téma vzhľadom na okolnosti, náladu v obci a fakt, že obec bola prvou družstevnou obcou na Slovensku.
- Sťažnosti na publikovanie fotografií, ktoré predtým na tento účel poskytli obyvatelia zostavovateľom.

Príkladov by sa našlo na všetkých pracoviskách veľa. Mali by sme sa z nich poučiť a inštruovať študentov, aby sa takýmto a podobným prípadom vyhli, uľahčili prácu svojim nástupcom, vyhli sa problémom so zneužitím, resp. nezneužitím informácií, materiálov od respondentov.

Snažíme sa vždy a za každých okolností zohľadniť všetky požiadavky respondentov. Vo viacerých prípadoch sa však často vynára otázka, či dodržať etiku výskumu a informovať respondentov o podrobnostiach výskumu, teda kde budú informácie použité, akou formou zverejnené a pod. Komplikuje to situáciu a často znemožňuje prácu s dátami. Viac krát sa stalo, že informátori sa vyjadrili, citujem: *„Keby to bolo pre vás, do nejakých vedeckých článkov, napíšte si to, ale do knižky o obci, kde si to všetci prečítajú, to nie, to by som mohol mať problémy, aj keď je to všetko, čo som povedal, svätá pravda!“*

Publikovanie osobných údajov, konkrétnych názvov lokalít a respondentov je otázne.¹⁶ S tým, akou formou budú ich osobné údaje zverejnené, sú respondenti dopredu oboznámení, musia s formou zverejnenia súhlasiť. Anonymizovať respondenta, použiť pseudonym informátora, lokality je jednou z možností, ako sa vyhnúť prípadným problémom so zneužitím poskytnutých údajov a ochranou respondentov.

Študentov na to upozorňujeme a prispôbojeme aktuálnym požiadavkám a typu prác. Ak ide o materiály z terénnych výskumov, ktoré sa archivujú na katedrách a nie sú verejne prístupné, uvádzajú sa v zoznamoch plné mená, rok narodenia, konfesijná príslušnosť a pod.

Ak sa informácie použijú v záverečných prácach, tu sa uvádzajú väčšinou len iniciály mien a rok narodenia, prípadne pohlavie, alebo len označenie muž/žena (50 ročný); prípadne sa použije len číselné označenie respondenta s rokom narodenia a pohlavím. Ak je to potrebné, uvedie sa zamestnanie – ojedinelo, ak to téma vyžaduje, i konfesijná príslušnosť. Záverečné práce sa totiž nahrávajú do centrálného registra prác, informácie z nich sú dostupné v elektronickej podobe, a hrozí možnosť zneužitia osobných údajov. Preto by sme mali so študentmi viesť diskusie o tom, či je výskumník len „zberač“, alebo i tvorca dát, ako výskumné metódy vplyvajú na charakter dát a informácií.

Aj potreby výučby na univerzitných etnologických katedrách, práca s archivovanými výskumnými materiálmi, tiež požiadavky odborníkov, pracovníkov médií či laických záujemcov na informácie o tradičnej kultúre zhromaždené v akademických i pedagogických inštitúciách, nazdávame sa, nevyhnutne vedú k potrebe formulovať a prijať pravidlá na tomto poli. Konečne, deklarovanie dodržiavania pravidiel etiky v práci etnológa je komplementárnou zložkou prípravy projektov, uchádzajúcich sa o podporu zo zahraničia.

Literatúra

- DANGLOVÁ, O. a kol.: *Vidiek v procese transformácie*. Bratislava 2005.
Etický kódex Americkej antropologickej asociácie schválený v júni 1998. Slovenský národopis 48, 2000, č. 3–4, s. 369–374.
 Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 149–164.
 Etnologické rozpravy 2002, č. 2, s. 85–103.
 JAKUBÍKOVÁ, K. (ed.): *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*. Bratislava 1999.
 KILIANOVÁ, G.: *Arne B. Mann: Rómsky dejepis – Chronológia udalostí*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 152–156.
 KREKOVIČOVÁ, E.: *Obrusovanie mytologických bariér*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 162–164.

¹⁶ Príklad premenovania výskumnej lokality možno sledovať napríklad v monografii DANGLOVÁ, O. a kol.: *Vidiek v procese transformácie*. Bratislava 2005.

- LEŠČÁK, M.: *Ludová etika a etiketa z hľadiska systémového prístupu*. In: Muzeum a súčasnosť 6, 1983, s. 5–19.
- Národopisné informácie 1984, č. 3, s. 59–138.
- PODOBA, J.: *Kauza Rómsky dejepis a akademická obec*. Etnologické rozpravy 2001, č. 2, s. 157–161.
- PODOBA, J.: *Na okraj diskusie o využívaní informačných etnografických prameňov*. Etnologické rozpravy 2002, č. 2, s. 85–91.
- RATICA, D. (ed.): *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava 1991.
- RATICA, D. (ed.): *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava 1992.
- Slovenský národopis 31, 1983, č. 1, s. 77–111.

Summary

Ethical codex preparations at the Slovak Ethnological Society and the issues of ethics of research within the courses in the departments of ethnology in Slovakia

In its relation to ethnology, ethics shows two levels: on the one side, it can be a matter of scientific interest; on the other one, the principles of ethics should be an inseparable part of all stages of ethnologist's work – beginning with the choice of a research problem through the field research and its procession up to the interpretation and publication of the research results. As to the research work, there was more focus on the issue of ethics in Slovakia at the beginning of the 20th century.

The contribution is divided into two parts: In the first one, H. Hlôšková deals with the summarization of hitherto activities in this field – putting stress on the activity of the Slovak Ethnological Society; however, she also informs about the state of ethical codex preparations at the Slovak Association of Social Anthropologist (SASA). In the second part, K. Nováková explains the particular application of ethics of research and the interpretation of research results from the point of view of the courses in individual departments of ethnology in Slovakia, as they are accessible for the public in available documents – e.g. on the department websites or in other materials. The authors mention particular examples of how the principles of ethics of research are applied and how their results are interpreted in courses and scientific work at academic institutions of ethnology in Slovakia.

Key words:

Ethical codex – Courses of Ethics in Departments of Ethnology – Slovak Ethnological Society – Slovak Association of Social Anthropology

Etika a fenomén folklorismu

doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO
pavlicov@phil.muni.cz

Vydeme-li ze vztahu etika a folklorismus, je patrné, že se problematika rozděluje na dvě části. První se dotýká etnologa a jeho výzkumu folklorismu, druhá pak samotného folklorismu, kde dosud není etika frekventovaným pojmem, přestože by si to vzhledem k dopadu folklorismu na kulturu a celou společnost (a potažmo etnologii) tento fenomén plně zasloužil.

První část, tedy etika výzkumu, odpovídá tomu, co navrhuje i připravovaný kodex – vztah k disciplíně, zkoumaným osobnostem, získaným datům. Navazuje na řadu úvah, které se v posledním dvacetiletí nepříliš systematicky vedly na půdě našeho oboru.¹ Jsem tedy ráda, že návrh kodexu není direktivní a předpokládá i jistou vůli v některých diskutabilnějších případech (např. skrytý výzkum, který v minulosti ve folkloristice nebyl ničím výjimečným, ale ani problematizovaným).

Na první pohled se zdá, že etické jednání se má dotýkat především vztahu výzkumníka ke zkoumanému problému. Otočení otázky – tedy aby respondent nepoškodil svého výzkumníka, se může zdát nepatřičné, ovšem v určitém rozměru k ní může dojít: poskytne-li respondent záměrně nepravdivé informace, uvede badatele v omyl. Badatel samozřejmě musí předkládat pravdivé výsledky výzkumů, souvisí to ale rovněž s jeho erudicí i zkušenostmi, orientací v terénu, schopnostmi interpretace. Ovšem zvláště dnes v oblasti folklorismu (a folkloru) patří mnohé ověřování dat k tomu složitějšímu z hlediska jiných specializací etnologie, takže výzkumník může „svůj“ etický kodex porušit třeba tím, že bude vydávat projevy novodobého folklorismu za kontinuální tradici apod. Problémy tohoto druhu se vyskytovaly i v minulosti při studiu tradičního folkloru, kdy se již jeho formy vytrácely z každodenního života obyvatel a badatelé při svých výzkumech často naráželi jen na ojedinelé informátory. Asi nejvíce se tato „útržkovitá“ tendence projevila u studia lidového tance, kde navíc zcela absentovaly (zvláště v moravském prostředí) starší sběry tanečního materiálu a komparace s jinými poznatky byla tak velmi omezená. Taneční badatelé nezastírali, že často sbírali jen střípky taneční tradice a některé starší formy tance „modelovali“ podle jiných zjištění nebo kusých poznámek z písemných či obrazových pramenů a vnašeli sem i vlastní názory na to, jak by měl tanec vypadat. Souvisí to do jisté míry ovšem i s hlavním

1 Viz HOLÝ, D. – ŠTĚPÁNKOVÁ, D.: *Antropologie a etika ve východní Evropě. (Proti zkreslování a povýšenectví)*. Národopisná revue 3, 1993, s. 138–140.

impulsem pro sběr tanců, který toto bádání také utvářel. Už na konci 19. století vidíme, že to nebyla jen vlastenecká povinnost a potřeba zachytit i tuto část lidové kultury, ale rovněž možnost samotného předvádění tanců. Připomeňme např. Josefa Vycpálka (1847–1922), který si lidového tance začal všimát v souvislosti s krojovým plesem ochotnického divadelního spolku v Rychnově nad Kněžnou v roce 1880, nebo Lucii Bakešovou (1853–1935), jež tance začala sbírat u příležitosti příprav Národopisné výstavy československé (1895).² Tady se začala vytvářet první silnější spojnice, která směřovala od tanečního folkloru k novodobému folklorismu. Projevy tradiční kultury se často mísily s novými prezentacemi a účelově vytvořenými novotvory a tento rys můžeme vnímat jako jeden z charakteristických při práci s folklorním materiálem až do současnosti: co je folklor, co jeho druhá existence, kdy je to individuální vklad nositele, kdy projev tradice, kdy je motivací k proměně více či méně marginální impuls apod. Při studiu folklorismu je dnes pro etnologii často mnohem zajímavější než projev samotný studium transmise, vlivů, výpůjček, funkcí, osobností nositelů apod.

Dostáváme se tak k druhé rovině, tedy k samotnému folklorismu. V navrhovaném kodexu je tato oblast v jednom bodě (aplikovaná etnologie) řešena, ale v podstatě se týká jen etnologů vstupujících na toto pole (i tady se samozřejmě těžko hledá přijatelná hranice pro pozici etnologa při zasahování do vlastního vývoje folklorismu; účast odborníků na udržování lidových tradic je celosvětovým fenoménem a stěží se dá direktivně vymezit, stále by tedy měl platit alespoň jako připomenutí výrok prof. Richarda Jeřábka, že etnolog nemá být sám sobě předmětem výzkumu).

Ovšem v převažující části celé sféry folklorismu neexistuje o etických dopadech mnohých aktivit žádné velké povědomí. Je dnes velmi obtížné rozlišit, co v konkrétních oblastech či lokalitách zůstalo ze starší tradice, co do ní bylo vneseno z důvodů nejrůznější povahy, jak postupovali první upravovatelé, choreografové při svých tvůrčích rozletech, jejichž výsledky byly mnohde vydávány za přenos původního materiálu. Samotné zásahy osobností ve starších obdobích nadšeneckého zájmu o lidovou kulturu bychom už dnes třeba ani za eticky sporné neoznačili – viz zmíněná Lucie Bakešová a královničky, navíc ona sama se o své pracovní a tvůrčí metodě zmiňovala vícekrát a nezastírala svůj autorský přínos. Ostatně podíváme-li se s časovým odstupem na problematiku z pozice recepční teorie, tedy vnímat v lidové kultuře za nosné vše, co lid přijal za své, nevybočíme ani z žádných hranic studia našeho oboru vytyčených již před desetiletími. Problémem ovšem dnes zůstává to, na co jsem již poukázala v jednom ze svých dřívějších příspěvků, tedy „*lidová kultura volně k použití*“.³ Tady nám totiž také chybí etický kodex, který se ovšem netýká již jen etnologie.

2 V jednom ze svých rukopisů napsala o předvedení královniček na národopisné výstavce v Ořechově v roce 1888 tato slova: „*Jakby byly z hrobu vstaly, objevily se Kráلكy zase na světě a odtud roznesly se po celé vlasti naší.*“ Srov. BAKEŠOVÁ, L.: *Jak jsme našli Královničky*, rkp. ÚEE FF MU, inventární číslo 3140a.

3 PAVLICOVÁ, M.: *Lidová kultura volně k použití – zamýšlení nad její ochranou a využíváním*. In: Přibylková, I. – Uhlíková, L. (eds.): *Od folkloru k world music: Cesty za vizí. Náměšť nad Oslavou 2011*, s. 28–38.

Lze namítnout, že se v posledních letech apeluje na ochranu kulturního dědictví, ale to je jen část tohoto problému – ochrana a udržení výrazných a nosných jevů tradice. Obecná potřeba etiky ve vztahu ke kulturní tradici však u nás není vůbec vžitá. Je to záležitost široce společenská a měla by se týkat kulturní tradice v právním slova smyslu – neexploatovat, komerčně nezneužívat, vnímat ji jako součást národní kultury.⁴ Folklorismus ve svém současném širokém významu a dopadu na regionální a kulturní identitu by si povědomí o těchto postojích zasloužil. Neměli bychom tedy rezignovat ani na tento rozměr a kromě zásad výzkumu také obecně nastolovat, že ke kulturnímu dědictví jakékoli povahy se nikdo nesmí chovat destruktivně a neeticky. Víme, že jakýkoli zákon se dá vždy obejít, jeho vymahatelnost napadnout. Stejně tak je to i s etickými kodexy. Osobně je nevímám jako neměnně nastolená pravidla, ale jako upozornění, že se nejenom badatel, ale i jakýkoli zájemce o lidovou kulturu musí pohybovat v rámci morálních norem, které se ve fungující společnosti musí dodržovat.

Literatura

- HOLÝ, D.: *Svatební „hity“*. Národopisná revue 1, 1991, č. 4, s. 236–237.
- HOLÝ, D. – ŠTĚPÁNKOVÁ, D.: *Antropologie a etika ve východní Evropě. (Proti zkreslování a povýšenectví)*. Národopisná revue 3, 1993, č. 3–4, s. 138–140.
- PAVLICOVÁ, M.: *Lidová kultura volně k použití – zamyšlení nad její ochranou a využíváním*. In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): *Od folkloru k world music: Cesty za vizi. Náměšť nad Oslavou 2011*, s. 28–38.

Summary

Ethics and phenomenon of folklorism

One part of the theme "ethics and folklorism" concerns the ethnologist and his/her research, the other one folklorism itself. Ethics is not a frequented word in the other part, although this phenomenon – because of its importance it has in the society – would deserve it. In the dominating part of the entire phase of folklorism, there is no extensive awareness of ethical effect of several activities. Today, it is very difficult to differ in particular regions or locations, what has survived as a relic

4 Např. už v roce 1991 Dušan Holý ve své glose *Svatební „hity“* kritizoval vydavatelství Jiřího Zmožka CARMEN, které zaplavovalo trh cykly *Na moravské svatbě, Na české svatbě* či *Na slovenské svatbě: „Ach, co jen ta písnička – někdy opravdu lidová (třeba Za Starú Breclavú) – musí všechno snést a nikoli jen od jmenovaných interpretů. Hity? Nikoli. Kýče všech kýčů, srovnatelné s nejhörším šmejdem výtvarným. Když se trochu porozhlédneme, najdeme mnoho paralel mezi různými dechovkami, ale i skupinami s jiným nástrojovým obsazením. I leckteré sladkobolné cimbálovky s jejich zpěváky sem patří. Že se to lidem líbí a že to jde na odbyť? Ano, vkus je kdesi v nenávratnu a páni Zmožkové zmáhají svět.*“ Srov. HOLÝ, D.: *Svatební „hity“*. Národopisná revue 1, 1991, č. 4, s. 236–237.

of older traditions, what has been included in them for various reasons, how the first arrangers, choreographers, whose results were often passed off as transmissions of original materials, proceeded at their flights of imaginations. The phenomenon that we could call as “*folk culture free for use*” remains big problem as well. Here we are also missing an ethical codex that, however, does not concern just ethnology. The general need for ethics in relation to cultural tradition is not deep-rooted at all by us. It is a widely social matter and it should concern cultural tradition in the legal sense of the word – not to exploit it, not to misuse it commercially, to understand it as a part of national culture. In addition to the research principles, it is thus necessary to promote generally the fact that nobody may behave destructively or unethically to cultural heritage of any nature.

Key words:

Ethics – Ethnology – Folklore – Folklorism – Cultural Heritage – Commerce

Několik poznámek k využití informovaného souhlasu při terénním výzkumu

PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 BRNO
uhlikova@seznam.cz

Při zpracovávání příspěvku k diskusi o etice na půdě České národopisné společnosti, související s přípravou etického kodexu této organizace, jsem se soustředila především na otázku tzv. informovaného souhlasu. Byla jsem sice vyzvána, abych se zmínila o problematice etiky a etnomuzikologie, jde však o značně tematicky rozvětvený záběr, přičemž k některým jeho aspektům jsem se již v minulosti vyjádřila, když jsem se věnovala tématu etnických stereotypů¹ a cenzuře související se sběrem hudebního folkloru a jeho zveřejňováním formou písňových edic.²

Otázka informovaného souhlasu však samozřejmě s etnomuzikologií souvisí velmi úzce. V oblasti folkloristiky obecně jde o výzkum konkrétních nositelů tradic a z velké části jde o naprosto přesně určené osoby, jejichž identita je zásadním prvkem

1 Srov. např. *Obraz žida ve folkloru: problém metody a prezentace*. In: Krekovičová, E. – Pospíšilová, J. (eds.): *Od folklórného textu ku kontextu*. Bratislava 2006, s. 70–75.

2 Srov. např. *Pravé perly písňové: edice českých lidových písní a rakouská cenzura*. In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): *Od folkloru k world music: Hudba a bariéry. Náměšť nad Oslavou 2012*, s. 18–27.

či aspektem výzkumu. Abych byla konkrétní, těžko si lze představit výzkum např. s kapelníkem Moravanky, vynikajícím tanečníkem verbuňku, zpěvákem typu Anny Kománkové z horňáckého Javorníku či třeba s nějakým výrazným vypravěčem (abych se nepohybovala pouze na půdě etnomuzikologie a etnochoreologie) bez toho, aby výzkumník uvedl jejich životopisná data. O ekologii folkloru už jistě mnozí z nás slyšeli. Je také třeba konstatovat, že výzkum u osobností tohoto typu určitě nelze realizovat bez jejich ústního souhlasu a bližšího určení cílů výzkumu. Principiálně proto, že to není etické, ale také proto, že respondenti se běžně o detaily tohoto typu zajímají, chtějí vědět, na co je výzkum zaměřen a k jakému typu výstupu směřuje.

Na straně druhé jsme se asi všichni setkali s informátory, kteří se o další osud svých výpovědí nijak nezajímali – byli prostě rádi, že s nimi někdo chce mluvit, byli vděční za společně strávené chvíle (zvláště starší lidé) a bez jakýchkoliv obav či rozsáhlé autocenzury sdělovali osobní i kolektivně sdílené informace, u kterých by v případě nutnosti podepsání informovaného souhlasu možná začali váhat, zda se o ně s badatelem podělí. A to nejen ve smyslu toho, zda by pod nimi měli být uvedeni celým jménem, ale i v anonymizované verzi. A to je podle mne jedno ze dvou negativ informovaného souhlasu.

Dříve, než se dostanu ke konkrétním zkušenostem s informovaným souhlasem, ráda bych shrnula jeho podstatu, smysl a podmínky, v jakých by mělo jeho užití fungovat, resp. platit. Výzkumník by měl mít jistotu, že dotazovaný má duševní schopnost udělit souhlas. Dále by měl dotazovanému podat dostatečné informace o svém výzkumu a jeho cílech a výstupech, tak aby měla osoba udělující souhlas možnost zvážit potenciální rizika. K tomu by měl být poskytnut dostatečný čas, který by dotyčné osobě umožnil plně zvážit spolupráci. Souhlas by měl být dán svobodně a bez jakéhokoli nátlaku. Badatel by se měl ujistit o tom, že dotazovaná osoba si uvědomuje, jak bude s jí poskytnutými informacemi naloženo. V neposlední řadě by měl dotyčnou osobu informovat o možnosti odmítnout účast na výzkumu, a to i následně (později) bez jakýchkoliv postihů.

Následující řádky tohoto diskusního příspěvku jsou formulovány jako teze shrnující dosavadní zkušenosti mé i některých kolegů, které jsem prostřednictvím České národopisné společnosti oslovila s krátkým dotazníkem zaměřeným na používání informovaného souhlasu v našem oboru a s ním spojené pozitivní či negativní zkušenosti. Nebudu zastírat, že výsledky mého dotazu nejsou příliš průkazné. Celkově jsem získala deset odpovědí, k dispozici jsem měla ještě dalších deset odpovědí z roku 2009, kdy jsem se stejnému tématu chtěla věnovat v diskusi o etice oboru.³ Přesto můžeme formulovat některé důležité body či závěry:

1. *Negativní zkušenosti s informovaným souhlasem:* Jde sice o malou část dotazovaných, přesto někteří kolegové uvedli (a já sama mám stejné zkušenosti), že

3 Diskuse probíhala na stránkách *Národopisné revue*, z nedostatku času jsem však svůj příspěvek tehdy nedokončila.

předložení písemného informovaného souhlasu jisté procento respondentů od spolupráce odradí. Když byli požádáni o podpis, zdráhali se spolupracovat, popř. odpovídat zcela odmítli, přestože při ústním souhlasu žádné námítky neměli. Ze zkušenosti jde především o starší osoby, ovlivněné životem za totality: z jejich pohledu jakýkoliv podpis mohl znamenat problémy s úřady. „*Odpovím vám na cokoliv, ale nic podepisovat nebudu...*“ V konkrétních případech pak nepomůže žádné vysvětlování o ochraně osobních a citlivých dat či o anonymizování odpovědí apod. Jinou negativní zkušeností je fakt, že řada respondentů prostě neví, že existuje zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.⁴ Ale v okamžiku, kdy musí něco podepsat, dojde hned na počátku k ovlivnění výzkumné situace. Jak uvedla jedna kolegyně v dotazníku, „*požadavek souhlasu se zveřejněním osobních údajů o daném respondentovi často naruší plynulý, přirozený a otevřený průběh rozhovoru, dotazovaný se pak často zarazí a začne zvažovat rizika a už je méně důvěřivý*“. Osobně bych místo slova důvěřivý zvolila spíše termín otevřený, ale jinak souhlasím. Způsob, jakým by se měl informovaný souhlas jednotlivým respondentům předkládat, je asi nejsložitější záležitostí, protože může ovlivnit celý výzkum, ale může ho také znemožnit. Tedy zvolení okamžiku a způsob podání je nejdůležitější a současně nejrizikovější moment spojený s použitím informovaného souhlasu.

2. *Positivní zkušenosti s informovaným souhlasem* – z odpovědí je zřejmé, že dobré zkušenosti jednoznačně převažují. Respondenti totiž ve velké většině reagují kladně, získávají pocit určitého „férového“ přístupu vůči nim. Badatel se totiž mj. zavazuje k tomu, že nezneužije žádná osobní či citlivá data, přesně stanovuje pravidla užití získaných informací (jen pro studijní účely, k publikování pouze anonymizovaně, nebo neanonymizovaně, ale až po určité době). Pro některé respondenty tím dokonce vzroste pocit důležitosti, více spolupracují, když podepíší „oficiální“ dokument. V neposlední řadě odpadají problémy s ústním souhlasem, který sice zákon uznává, ale takovýto souhlas musí být například zachycen na audio nebo videonahrávce a musí v něm být obsaženy všechny aspekty toho, k čemu byl souhlas dán (tak jak byly vyjmenovány výše). Pokud je výzkumník přichystán a je schopen při nahrávání přesně zformulovat vše, co potřebuje odsouhlasit, je tu samozřejmě možnost vyhnout se „papíru“. Pro účely archivace materiálů i pro jednání s respondenty je však papírová verze prostě praktičtější.

4 Zákon č. 101/2000 Sb., upravuje ochranu osobních údajů o fyzických osobách a také práva a povinnosti při zpracování těchto údajů, dále také stanovuje podmínky, za nichž se uskutečňuje jejich předávání do jiných států. Dle tohoto zákona je **osobním údajem** „*jakýkoliv údaj týkající se určeného nebo určitého subjektu údajů. [...] O osobní údaj se nejedná, pokud je třeba ke zjištění identity subjektu údajů nepřiměřeně množství času, úsilí či materiálních prostředků*“. **Citlivý údaj** zákon definuje jako „*osobní údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu, politických postojích, členství v odborových organizacích, náboženství a filozofickém přesvědčení, trestné činnosti, zdravotním stavu a sexuálním životě subjektu údajů*“.

3. *Další dimenze informovaného souhlasu – „nadčasové a nadosobní hledisko“.* Z odpovědí získaných z již zmíněného minivýzkumu jasně plynulo, že si zástupci našeho oboru většinou uvědomují důležitost etického přístupu ke svým respondentům, avšak nedomýšlejí další možnosti využití svých výzkumů. Jakoby pracovali pouze pro sebe, nikoliv v institucích, které materiály z terénních výzkumů uchovávají a v nichž by měly být přístupné i pro jiné badatele. A zde chci zdůraznit, že těmi jinými myslím nejen jiné etnology či badatele z jiných oborů v přítomnosti, ale zejména badatele budoucí. Zdá se, že bereme za samozřejmost využívání pramenů z minulosti, ale ne zcela samozřejmě vnímáme, že takto mohou být využívány i námi získané informace. Mnozí své výzkumy nemají dobře pasportizované, informátory lze jen těžko identifikovat, přestože ani v době výzkumu nebyl důvod k anonymizování. Jen chyběl určitý nadhled či připuštění si myšlenky, že výzkum může sloužit i někomu jinému, v jiné době, třeba k návratnému výzkumu, ale i k objasnění jiných otázek, než které sledoval dotyčný badatel. Tedy k jiným účelům, než o kterých byl respondent informován. A protože jeho souhlas nemáme, musíme tuto osobu složitě dohledávat, zjišťovat, zda ještě žije, pokoušet se o jeho zkontaktování, vysvětlovat mu, o co nám jde. Že je to práce složitá, mravenčí a mnohdy zbytečná, o tom jsem se sama už přesvědčila. Nesouhlasím s názorem, že pro práci etnografa není důležité poznat kompletní osobní údaje informátora. Jistě jsou výzkumy, kde to tak možná je, ale ve většině případů jde o úzký úhel pohledu (badatelovo konkrétní téma), nedomyšlení dalších možností a hlavně jistý druh egoismu. Stanovisko „*Můj výzkum je přece můj.*“ nesdílím. Až na výjimky si totiž výzkumy nikdo sám nefinancuje a nerealizuje je mimo pracovní dobu, resp. pracovní poměr.

Prameny

Anketa k informovanému souhlasu provedená v roce 2009 a 2013 u členů České národopisné společnosti.

Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

Literatura

UHLÍKOVÁ, L.: *Obraz žida ve folkloru: problém metody a prezentace.* In: Krekovičová, E. – Pospíšilová, J. (eds.): *Od folklórného textu ku kontextu.* Bratislava 2006, s. 70–75.

UHLÍKOVÁ, L.: *Pravé perly písňové: edice českých lidových písní a rakouská cenzura.* In: Příbylová, I. – Uhlíková, L. (eds.): *Od folkloru k world music: Hudba a bariéry.* Náměšť nad Oslavou 2012, s. 18–27.

Summary

Some notes on the use of informed consent at the field research

The text summarizes the nature and sense of informed consent in connection with ethnographic field research and deals with the conditions under which the informed consent is used and given (signed by a respondent). Based on a survey among the members of the Czech Ethnologic Society, the author formulates theses summarizing the hitherto positive and negative experience with the use of informed consent within the ethnological research. She critically contemplates over the fact that researchers use the resources from the past as a matter of course, notifying that some researchers are not aware of, when drafting the research and its procession, that the information they obtain can serve to somebody else, in another period and to explain other question that those followed by them.

Key words:

Field Research in Ethnology – Informed Consent – Ethics of Research – Czech Ethnology

Etika sbírkotvorné a prezentační činnosti muzea. Problematika spolupráce s komunitou a (eko)museem

PhDr. Pavel Douša, Ph.D.

Národní muzeum, Václavské náměstí 68, 115 79 PRAHA 1
pavel_dousa@nm.cz

Muzeum a etnologie

Národopis a etnologie na straně jedné a muzejnictví a muzeologie na straně druhé jsou od samého vzniku vlastivědných muzeí bytostně spjaty, neboť úspěch Národopisné výstavy československé roku 1895 vedl k formování řady regionálních muzeí na základě národopisných sbírek. Muzeologie je pak dlouhodobě přednášena na některých fakultách jako součást etnologického kurikula a absolventi etnologických kateder velmi často nacházejí uplatnění v muzeích nejen na kurátorských pozicích.

Chceme-li tematizovat etické otázky práce etnologa/etnografa v muzeu, je nejprve nutné vymezit rámec uvažování, který zachycuje chápání současného muzea jako takového. Muzeum bývá nejčastěji charakterizováno stále opakovanou definicí ICOM

jako „stálá nevýdělečná instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, zkoumá, zprostředkovává a vystavuje hmotné doklady o člověku a jeho prostředí za účelem studia, vzdělání, výchovy a potěšení“.¹ Tato popisná definice však nevystihuje hodnotové vazby a principy společenské paměťové instituce, která je vystavěna na etických základech. Proto, byť alespoň zkratkovitě, připomeňme některé dnešní snahy o vyrovnání se s tímto základním principem. Carol Duncanová chápe muzeum jako „civilizační rituál“;² australský sociolog Tony Benett charakterizuje muzeum jako „pořádkový nástroj národního státu“;³ Charles Jencks definuje muzeum jako „schizofrenický moment současné kultury“.⁴

Muzeum a etika

Dnešní eurocentrické muzeum chápe samo sebe (a je vnímáno veřejností) jako stroj na výstavy, založený na reprezentaci různorodého materiálu setříděného dle taxonomického principu. Z různých úhlů pohledu jde o transformační prostor, tedy uměle vytvořené místo paměti, vzpomínání nebo naopak zapomínání. Ve vazbě na společenskou strukturu je muzeum v dnešním pojetí a v obecném smyslu slova institucí politickou (nikoliv však zpolitizovanou) a ideologickou. Zároveň je institucí kompromisu mezi dvěma touhami: autenticitou (reprezentace hodnot) a okázalostí (ve snaze přiblížit se návštěvníkovi); jeho budovy jako by byly čímsi mezi univerzitou a zábavním centrem. Ostatně to, co primárně utváří vnímání muzea, je právě architektura a uspořádání expozic. Dnes rozlišujeme v každé instituci hluboce zakódované významové struktury určující přístup návštěvníka, ale i práci kurátora/etnologa. Rozlišujeme např. muzeum jako chrám, obchodní dům, nádraží, vězení, katedrálu či *antimuzeum*. Další rovinou, v které se problematizují etické otázky činnosti muzea, je jeho postupné vřazování a vyřazování do sféry trhu, které se projevují o to více, že domácí muzea doposud netransformovala svůj status v rámci veřejné správy tak jako např. pracoviště Akademie věd České republiky. Detailní vazba na položky rozpočtových opatření a dotační politiku se zvrhává v mantrické poměřování výsledků na základě příjmu. Muzeum se dnes naštěstí nevymezuje výsádním postavením strážce vzácných předmětů, které má společné např. s bankami, soukromými sbírkami či obchody. To, co vymezuje muzeum, je jeho poslání, to, jak muzeum se svými předměty pracuje, a především pro koho, tedy modus interpretace.

Muzea jsou vystavěna na práci kurátorů a již z podstaty sbírkotvorné a interpretační činnosti je rozměr jejich práce vysoce etický. Profilace etnografa, etnologa,

1 Stanovy ICOM [online]. Vystaveno 31. 12. 2012. Dostupné z <http://icom.museum/the-organisation/icom-statutes/> (přistoupeno 20. 10. 2013).

2 DUNCAN, C.: *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. London – New York 1995.

3 BENNETT, T.: *The Birth of the Museum*. London – New York 1995.

4 JENCKS, C.: *The Story of Post-Modernism: Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*. London 2011.

kulturního a sociálního antropologa, dokumentátora, jak se tyto pracovní pozice v muzeích nazývají, však nejsou jasně vymezeny a liší se muzeem od muzea. Jedním ze základních principů, který vymezuje etickou problematiku v muzeích v kontrastu s jinými pracovišti, kde se uplatňuje práce etnologa (akademické, výzkumné, pedagogické instituce), je těsnější spojitost mezi individuálním muzejním pracovníkem a muzeem jako institucí. Výsledky interpretační a prezentační práce etnologa jsou veřejností spojovány s institucí mnohem více než jinde. Naopak muzeum ze své podstaty veřejné instituce „anonymizuje“ a zastřešuje individuální výstupy jako kolektivní a konsenzuální.

Problematika etiky v muzeu není záležitostí posledních let, ostatně definování etických standardů je projevem profesionalizace každého oboru. První etickou deklaraci připravila asociace amerických muzeí již v roce 1925. *Etický kodex Mezinárodní rady muzeí (ICOM)* je v platnosti od roku 1970 a je pravidelně aktualizován. Že jde o otázku vysoce aktuální, ukazuje vznik *Institute of Museum Ethics* v roce 2007 a vydání knihy *The Routledge Companion to Museum Ethics*⁵, kterou k vydání připravila Janet Marstinová v roce 2011. Aktuálnost problematiky charakterizuje samotné pojmosloví kompendia, které používá termíny jako *nová muzejní etika* či *etika muzea 21. století*.⁶

Etický kodex ICOM byl revidován v letech 1986, 2004 a naposledy v roce 2013. Je rozdělen do osmi oblastí (muzeum, sbírka, výzkum, prezentace, veřejné služby, spolupráce s komunitou, legislativa a profesionalita) a jeho základním rysem je, že je etickým principem pro všechna muzea na světě, což vede ke snaze o obecnou platnost, ale také k hyperkorektnosti.

Pokud bychom definovali ty oblasti činnosti muzea, ve kterých se etické otázky řeší prioritně, jde o sbírkotvornou činnost, deakcesi sbírky, práci s návštěvníkem, prezentaci, autorské právo, využití osobních dat, zobrazení kontroverzních témat apod. Vnější faktory, které ovlivňují etický rámec fungování muzea, jsou např. politika, ekonomická recese, lobbování, sponzoring, globalizace atd. Ostatně právě dopady globalizace jsou ambivalentní. Na jednu stranu je zde široké uplatnění muzeí v cestovním ruchu, který je vytvořen technickými možnostmi snadného cestování a přístupu k informacím, na druhou stranu globalizace ze své podstaty vytlačuje komunitu a eroduje tradici. Dnešní muzeum je výrazem těchto dvou momentů. Stvořeno komunitou je unikátním propojením lokálního a globálního. Konkrétní příběh a osobní sen je propojen s „univerzální“ hodnotou sbírkového předmětu/exponátu, který promlouvá sám za sebe prostřednictvím ostenze–ukazování.

5 MARSTINE, J. (ed.): *The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum*. London – New York 2011.

6 Tamtéž, s. 8.

Ekomuzeum a zapojení veřejnosti

Aktuální téma – zapojení veřejnosti do činnosti muzea, zejména do té interpretační – je základní etickou otázkou muzea jako paměťové instituce. Veřejnost bývala mnohdy odsouvána do role pasivního příjemce ukazovaného, avšak pokud si má muzeum udržet svůj společenský význam, je aktivní zapojení návštěvníků/uživatelů muzea jedním z klíčů transformace v moderní živou instituci.

V této souvislosti a s přihlédnutím k práci muzejního etnologa se v poslední čtvrtině 20. století stále více diskutuje o modelu komunitního muzea či „ekomuzea“. Ekomuzeum si klade za cíl dokumentaci přírody a společnosti na určitém teritoriu za přímé účasti komunity. V České republice vzniklo např. Ekomuzeum Růže, Ekomuzeum Kavyl, Ekomuzeum Ratenice, s označením ekomuzea experimentovali v Archeoskanzenu Modrá, ve Svatém Janu pod Skalou, Zubrnících a jinde. Označení ekomuzea se jistě v masovém měřítku nerozšíří, ale upozorňuje na důležitou rovinu „ekologického“ pojetí instituce, která je definována vztahem organismu (muzea) a jeho prostředí, resp. schopností reagovat, adaptovat se na podmínky. V případě muzea pak schopností budovat širokou síť sociálních vztahů, komunikovat na jedné straně se vzdělávacími a vědeckými institucemi, na druhé straně s veřejností, zahraničím, ostatními paměťovými institucemi, pamětníky, médii atd. Úhelným kamenem spolupráce je interpretační diskurz a jeho etický rozměr. Interpretační aktivita veřejnosti v rámci autority muzea je z mého pohledu nosným prvkem fungování muzea zejména s ohledem na obor etnologie a metody jejího zkoumání. Zde se pak mohou uplatnit nové nástroje komunikace založené na moderních technologiích – folksonomie, tagování, blogy. Takové propojení expertního přístupu s „nevědeckým“ se již realizovalo v celé řadě velkých světových muzeí s pozoruhodnými výsledky. Zajímavým momentem je projekt *Visitor's Choice*, který umožňuje veřejnosti po předchozí registraci a schválení přístup do speciálně připraveného depozitáře a možnost vybírat předměty, které mají být následně vystaveny. Komunikace mezi odborníkem a laikem je hlavní osou etického přístupu muzea a budoucí kurátoři budou muset být zejména odborníky na spolupráci s lidmi a komunikaci s veřejností.

Literatura

BENNETT, T.: *The Birth of the Museum*. London – New York 1995.

DUNCAN, C.: *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. London – New York 1995.

JENCKS, C.: *The Story of Post-Modernism: Five Decades of the Ironic, Iconic and Critical in Architecture*. London 2011.

MARSTINE, J. (ed.): *The Routledge Companion to Museum Ethics: Redefining Ethics for the Twenty-First Century Museum*. London – New York 2011.

Stanovy ICOM [online]. Vystaveno 31. 12. 2012. Dostupné z <http://icom.museum/the-organisation/icom-statutes/> (přistoupeno 20. 10. 2013).

Summary

Ethics of collection-creating and presentation activity of museums. Cooperation with community, and (eco)museums

The article opens the basic issues of ethics in the case of collection-creating and presentation activity of museums. It defines the contemporary position of museums within the modern information society as a space for memory transformation. It points out the ethical dimension of curator's work, whose presentation and interpretation results are connected with the institution more than elsewhere. The interpretation as well as the involvement of the public into this activity is a fundamentally ethical task of the museum as a memory institution. In this connection, the running discussion concerns the model of the community museum or "eco-museum" as an institution that is defined by its relation to the organism (the museum) and its environment (the society). This institution distinguishes itself by the ability to respond to or to adapt itself to the conditions and to create a wide network of social relations.

Key words:

Museum – Curator – Ethics – Eco-museum – Community centre – Ethnology

Etika rekonstrukcí a prezentací historických jevů v muzeích v přírodě

Mgr. Václav Michalička, Ph.D.

Muzeum Novojičinska, p.o., 28. října 12, 741 11 NOVÝ JIČÍN
muzeumpribor@seznam.cz

Předkládaný text je především krátkým zamyšlením nad několika základními otázkami představujícími značná etická úskalí při výstavbě i běžném provozu muzeí v přírodě. Fenomén muzeí v přírodě není sice na území dnešní České republiky novou záležitostí, ale specifičnost těchto institucí vede k neustálým úvahám o jejich poslání a smyslu. Přestože výstavbě, principům budování a způsobům prezentace historických skutečností v muzeích v přírodě byla v minulosti v odborné literatuře věnována značná pozornost a mnohé teoretické principy doznaly důkladného rozpracování, objevují se dnes s rostoucí intenzitou diskuze spojené především s muzejní

etikou. Stále častěji tak zaznívá nejen z řad odborné veřejnosti kritika dnešního stavu muzeí v přírodě. Je třeba zdůraznit, že tato kritika není namířena pouze na nově budované takzvané *skanzeny*, které u nás nyní ve velké míře vznikají v rámci různých grantových, dotačních či soukromých aktivit, ale také na renomovaná odborná pracoviště. Upozorňováno je především na nedostatečnou míru autentičnosti, která vede k mystifikaci veřejnosti o historické realitě. Toto zpochybnění věrohodnosti muzeí v přírodě je o to více znepokojující, že se jedná o kulturněpaměťová zařízení muzejního typu, jež se těší značné oblibě veřejnosti, neboť reálná, trojrozměrná prezentační forma je velice blízká přirozenému lidskému vnímání.¹

Při výstavbě i provozu muzeí v přírodě je třeba mít na paměti, že jejich prezentační forma umožňující sugestivní vjemový návrat do minulosti se může velice snadno stát ošidným nástrojem hry s iluzí. Zcela jistě nelze opětovně vytvořit konkrétní zaniklou realitu historického životního prostředí a to, co se v muzeích v přírodě uskutečňuje, je fakticky nová metarealita vycházející z historických skutečností, která se neobejde bez rekonstrukcí mnoha technologií. *Jsou ovšem tyto rekonstrukce dnes již neexistujících jevů v muzeích v přírodě opravdu možné? Je reálné znovu obnovit již zmizelé stavební i hospodářsko-spoločenské jevy ve vzájemné funkční provázanosti?* Rekonstrukce je vlastně pouhé hledání odpovědi na otázky, jedná se o hypotézy, možnosti – nikdy ne o skutečnou realitu.

U většiny muzeí v přírodě tvoří základ přenesené autentické stavby, které bývají stále častěji doplňovány kopiemi a rekonstrukcemi. Tezaurus originálních objektů obsahující zachované autentické výpovědi má zcela jistě vysoký, ačkoliv již neúplný informační obsah a paměťové využití.² *Jaký informační potenciál ale v sobě mají obsahovat nově provedené kopie a rekonstrukce? Mají rovněž plnit paměťovou funkci? Nebo je jejich budování pouhou vizualizací celkové situace, která by jinak pohledově zůstala neúplná a torzovitá?*

Budování novostaveb může lehce sklouznout i do tvorby jakýchsi historických kulis, nebo se vydat cestou kombinace tradičních postupů a materiálů s technologiemi a materiály moderními. Tato kombinovaná možnost je v současné době v českých i slovenských muzeích v přírodě využívána asi nejvíce. Nově vystavené objekty mají mnohem delší životnost, ale ztrácí výrazným způsobem interpretační a informační schopnosti vypovídající o historických skutečnostech. Pokud se nedodrží tradiční technologie a materiály, dochází k odrazu minulosti ve výrazně pokřiveném zrcadle. *Jaký má ale takovýto zdeformovaný obraz společenskou a kulturotvornou úlohu? Je*

1 Předkládané teze byly vypracovány na základě těchto publikovaných prací: MICHALIČKA, V.: *Muzeum v přírodě – prostor pro revitalizaci tradičních technologií?* Museum vivum 6, 2010, s. 32–37; MICHALIČKA, V.: *Některé aspekty revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství.* Národopisná revue 20, 2010, č. 2, s. 79–82; MICHALIČKA, V.: *Využití a smysl „experimentální“ a „aplikované“ etnografie.* Národopisný věstník 68, 2009, č. 1, s. 39–43.

2 Srov. LANGER, J.: *Muzeum v přírodě jako forma teaurace památek lidového stavitelství.* Národopisné aktuality 13, 1976, č. 3, s. 179–180.

Nevhodné stavební prvky užívané na objektu lidového stavitelství v Podorlickém skanzenu v Krňovicích. 2011, foto D. Drápala.

tak vlastně vědomě prezentována nepravda a z etického hlediska by tyto moderní technologie i materiály měly být jasně přiznány a odlišeny od těch tradičních. Vědomá lež se totiž v institucích kulturněpaměťového typu stává velice problematickou a diskutabilní záležitostí.³

Cíl provedených rekonstrukcí technologií by měl být především v hodnotové rovině, tak aby se tyto hodnoty vědeckého, historického a kulturního rázu podílely na již zmiňovaném zachování a oživení paměti. Rekonstrukcí či revitalizací tradičních technologií a dalších jevů minulosti pak můžeme chápat jako specifickou formu animace lidské kultury. Důležitou záležitostí se ovšem také stává funkčnost oživených a použitých technologií, neboť se zde objevuje reálné nebezpečí pouhých reminiscencí na tradiční stavitelství, tradiční rukodělnou výrobu, hospodaření a podobně.

Muzea v přírodě lze zjednodušeně chápat jako určitou formu *zhmotnělé paměti* lidské společnosti, která je jistým záchranným bodem v hledání sama sebe v složitém a částečně odosobněném světě. Coby svébytné paměťové instituce uchovávající specifické a konkrétní prvky určitých lidských činností by měla poskytovat možnosti

3 Srov. BRANDSTETTROVÁ, M. – LANGER, J.: *Věřohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*. Národopisné aktuality 7, 1980, č. 4, s. 321–327.

poznání, uvědomování si a ztotožňování se skutečnostmi spjatými s lidskou kulturou. V tomto kontextu je třeba si položit ještě několik dalších důležitých otázek. *Jaká je tedy vlastně úloha nezbytných kopií a rekonstrukcí vedle autentických přenesených objektů? Je to pouze role substitutů, které mají nahradit nedostávající se autentický materiál, aby podávaný obraz historických skutečností byl v co největší komplexnosti, se zachovanými logickými hospodářsko-spoločenskými vazbami? Nebo zde dochází právě k identickému oživení minulosti sloužícímu lidské kultuře?*

Muzea v přírodě, u nichž je patrná snaha o rekonstrukci historického životního prostředí, se pokoušejí o vzkříšení již neexistujícího, zaniklého světa.⁴ Velká atraktivita vytvořeného prostředí ovšem hrozí značným rizikem komerčního zneužití. Při rekonstrukci historického životního prostředí je opravdu výrazné nebezpečí upuštění od výrobních postupů shodujících se s autentickými postupy a technologiemi a přistoupení k pouhému přizpůsobení těch novodobých vizuální podobě původních. To je patrně cesta k definitivní ztrátě těchto znalostí a vytvoření již zmíněné velmi důmyslné lži. Může tak dojít k falešné rekonstrukci provedené úmyslně takovým způsobem, aby pozorovatel byl ošálen a předkládanou lež nerozpoznal. Získané poznatky pak v tomto případě již definitivně neslouží k realizaci přenesené historické *metareality*, ale jakési historické *pseudoreality*. Vytvářený obraz minulosti tak může být definitivně pokřiven a znehodnocen, a rekonstrukce zmizelého světa tak ztrácí na významu a poslání. A jedno z důležitých poslání muzea – tedy muzejní prezentace – tak dostává podobu jen jakési hry na minulost, nebo se stává jejím pouhým předstíráním.

Na závěr je třeba konstatovat, že muzea v přírodě v sobě obsahují bohatý prezentační potenciál založený na vysoké míře autenticity a také identifikace s historickým životním prostředím.⁵ Bohužel současné stavební normy stejně jako ekonomické a komerční vlivy reálné zobrazování minulosti často znemožňují a muzea v přírodě jsou nucena vydávat se cestou, která nespĺňuje odborné vědecké nároky. Tím dochází k falešné prezentaci historické reality a pokřivení kulturní paměti s nezanedbatelným negativním společenským dopadem.

Literatura

BRANDSTETTROVÁ, M. – LANGER, J.: *Věrohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*. Národopisné aktuality 7, 1980, č. 4, s. 321–327 .

4 Srov. LANGER, J.: *Atlas památek. Evropská muzea v přírodě*. Praha 2005, s. 7–16; DRÁPALA, D.: *Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury*. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 47, 2009, č. 1, s. 3–4.

5 LANGER, J.: *Generační aspekt prezentace lidové výroby v muzeích v přírodě*. In: Lidová výroba. Její dokumentace a prezentace. Vsetín 1995, s. 10.

- DRÁPALA, D.: *Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury*. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 47, 2009, č. 1, s. 3–18.
- LANGER, J.: *Atlas památek. Evropská muzea v přírodě*. Praha 2005.
- LANGER, J.: *Muzeum v přírodě jako forma tezaurace památek lidového stavitelství*. Národopisné aktuality 13, 1976, č. 3, s. 179–184.
- LANGER, J.: *Generační aspekt prezentace lidové výroby v muzeích v přírodě*. In: Lidová výroba. Její dokumentace a prezentace. Vsetín 1995, s. 4–13.
- MICHALIČKA, V.: *Muzeum v přírodě – prostor pro revitalizaci tradičních technologií?* Museum vivum 6, 2010, s. 32–37.
- MICHALIČKA, V.: *Některé aspekty revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství*. Národopisná revue 20, 2010, č. 2, s. 79–82.
- MICHALIČKA, V.: *Využití a smysl „experimentální“ a „aplikované“ etnografie*. Národopisný věstník 68, 2009, č. 1, s. 39–43.

Summary

Ethics in the case of reconstructions and presentations of historical phenomena in open-air museums

Open-air museums are very popular in the Czech Republic now. Besides the permanent popularity of these institutions, they attract more and more criticism – not only from the professional public – for their today’s condition. Attention is paid mainly to the insufficient level of authenticity, which causes the public to be misinformed about historical reality. The degree of how the depicted facts are truthful constitutes the basic problem. Considerable danger also insists in hiding or non-admission of non-identical materials and techniques. When using intended deceits, the open-air museums as cultural and memory institutions can easily land in conflict with museum ethics.

Key words:

Open-Air Museum – Museum Ethics – Reconstruction of Historical Phenomena – Authenticity – Identity

Životní a pracovní jubileum Aleny Voříškové

V červenci letošního roku oslavila v plné svěžesti, životním optimismu a aktivitě své významné životní jubileum etnografka PhDr. Alena Voříšková (* 1. 7. 1939), dlouholetá pracovnice Národopisného oddělení Národního muzea v Praze. Ve své odborné dráze je spjata především s podmalbami na skle a s lidovým textilem. Narodila se v Bratislavě, kde její otec tehdy pracoval, ještě v jejím raném dětství se však rodina vrátila do Prahy, kde jubilantka – kromě několika let – prožila celý svůj život. Vyrůstala v prostředí přirozeného zájmu o lidovou kulturu. Její matka, povoláním učitelka, sbírala zejména za svobodna lidové výšivky na místech svého působení v jižních Čechách a také se výšivce s lidovými motivy část svého života věnovala.

Alena Voříšková studovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy na katedře národopisu (dnes Ústav etnologie FF UK) obor etnografie a folkloristika. Promovala v roce 1964 diplomovou prací s názvem *Příspěvky ke studiu způsobu života a kultury lidu v Praze-Libni v období přechodu k městskému způsobu života* (Praha 1964). V době svého mládí se jubilantka zajímala o národopisnou tematiku nejen z pohledu vědeckého. Byla také tanečnicí někdejšího pražského folklorního souboru Blat'an, který ve své době patřil mezi velmi známé a sbíral úspěchy na tehdejších folklorních festivalech.

Životním osudem jubilantky bylo její působení v Národopisném oddělení Národního muzea (nyní Etnografické oddělení) sídlícím v zahradě Kinských, kde byla zaměstnána od 3. března 1969. Jako kurátorka zde pracovala do 30. dubna 2011 – to je více než 42 let, které tvoří významné pracovní jubileum, u jehož oslavy nevádí, že není kulaté. Je nutné zdůraznit, že čtyřicetiletým působením v Národním muzeu se může pochlubit jen několik dalších jednotlivců. Alena Voříšková patřila ke generaci pracovníků Národopisného oddělení, kteří byli s touto institucí neodmyslitelně spjata a významným způsobem formovali jeho profil. Od svého nástupu do oddělení v roce 1969 až do roku 1990 byla kurátorkou textilních fondů (spolu s J. Langhammerovou, která posléze tento úsek vedla). Významným přínosem tohoto životního období jubilantky bylo nové přehledné uspořádání textilního depozitáře. Vzhledem k rozsahu sbírkového fondu textilu (téměř 70 tisíc čísel) a nedostatku depozitárních prostor to byla dlouhodobá, náročná a namáhavá práce, vyžadující samozřejmě podrobné znalosti o krojových součástkách jednotlivých národopisných regionů; základní systém, který byl tehdy pro uložení textilního fondu zvolen, přetval do současnosti. Podíl A. Voříškové při uspořádání těchto sbírek byl nezastupitelný.

Po několika letech začala Alena Voříšková kromě textilní sbírky spravovat také rozsáhlý fond lidových podmaleb na skle, který se postupně stal její hlavní odbornou specializací. S textilními sbírkami se rozloučila v roce 1990 a stala se kurátorkou všech sbírek lidového umění v Národopisném oddělení NM a takto si ji také většina kolegů pamatuje. Své pracovní úsilí zaměřila mimo jiné na přehledné uspořádání

sbírký lidového umění a převedení údajů o těchto artefaktech do elektronické databáze. Především u podmaleb na skle se snažila o kompletní podchycení a určení fondu. I když na databázi je třeba nadále pracovat, položila solidní základ k usnadnění práce s touto sbírkou. Podmalbám na skle a lidovému umění se sakrální tematikou věnovala také většinu své publikační činnosti. Řadu let přednášela své referáty na odborných seminářích, které od roku 1990 každoročně pořádalo Muzeum podmaleb na skle v Sandlu v Horním Rakousku (Hinterglasmuseum Sandl) a ve sbornících a katalogích tohoto muzea také část svých prací publikovala.

Rozsáhlá byla výstavní činnost jubilantky. V průběhu celého svého působení se výběrem exponátů, jejich určením a často i instalací významně podílela na množství výstav, které oddělení pořádalo. Připomeňme jen dvě nejrozsáhlejší z nich uskutečněné v zahraničí – výstavu *Lidové umění z Čech a Moravy* (1993, Neuhoften nad Ybbssem, Rakousko) a *Jižní Čechy – kraj a lidé* (1999, Hinterglasmuseum Sandl, Rakousko; v roce 2001 byla instalována také v Praze). Nejvýznamnější byla v tomto směru spolupráce na nové stálé expozici Národopisného oddělení *Musaion – živá expozice českého národopisu*, která byla otevřena v letohrádku Kinských na pražském Smíchově v roce 2005. V průběhu svého působení spolupracovala také s řadou regionálních muzeí, obsáhle byly její konzultační a poradenské aktivity, je dlouholetou členkou poradního sboru pro sbírkotvornou činnost Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.

Alena Voříšková byla však také autorkou řady vlastních výstav, podstatná část z nich byla realizována v zahraničí. Jednu z prvních představuje výstava *Obrázky na skle*, která se konala v Okresním muzeu v Berouně, kde jsem tehdy pracovala. Když jsem ji chtěla v roce 1986 uspořádat, požádala jsem Alenu Voříškovou, aby se na ní podílela. Naše vzájemná spolupráce při tvorbě a instalaci výstav byla tak příjemná, plodná a osvědčila se natolik, že od té doby trvala dalších 27 let, z nichž posledních 17 jsme byly kolegyněmi v Národním muzeu. A. Voříšková při výstavní činnosti podrobně rozvíjela témata podmaleb na skle a lidového umění, ale věnovala se také lidovému textilu a vánočnímu zvykosloví. Mezi nejvýznamnější počiny jubilantky patřila výstava *Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta, Weiler a Národního muzea v Praze* instalovaná roku 1991 v Lobkovickém paláci na Pražském hradě, na jejíž realizaci měla podstatný podíl. Za připomenutí rozhodně stojí výstava *Krkonošské vánoce*, která se konala v Krkonošském muzeu v Jilemnici (1989–1990). Byla založena na rozsáhlém terénním výzkumu lidových zvyků vánočního období na Jilemnicku, který jsme společně s ředitelem Krkonošského muzea v Jilemnici PaedDr. Janem Luštincem provedli v předchozích dvou letech. Jeho výsledky jsou obsaženy v brožuře vydané roku 1992 při příležitosti otevření stejnojmenné reprezentativní výstavy ve výstavním sále Historického muzea NM v Lobkovickém paláci. V letech 1991–1994 připravila jubilantka řadu výstav ve specializovaném Muzeu podmaleb na skle v rakouském Sandlu (Hinterglasmuseum Sandl), středisku výroby tradičních podmaleb na skle. Postupně to byly

Chebské podmalby na skle ve sbírkách českých muzeí, Podmalby na skle z Čech, Moravy a Slovenska z Národopisného muzea pražského Národního muzea, Podmalby na skle a postavy svatých od Chebska po Český les, Podmalby na skle a užité umění ve stylu grisaille. Byla spoluautorkou výstavy *Patroni Země české* instalované v letech 1997–1998 ve Waldmuseum ve Zwieslu (Rakousko). Další výstavy *Česká poutní tradice, Čeští zemští patroni v lidové domácnosti* se uskutečnily mezi lety 1999–2004 ve Wallfahrtsmuseum v Neukirchenu beim Heiligen Blut v Německu. Závěrečnou a úspěšnou tečkou za spoluprací jubilatky s muzeem v tomto hornofalckém poutním místě byla její samostatná výstava *Lidové umění západních Čech*, která zde byla otevřena v roce 2010.

Ve spolupráci s kolegy jubilatka pokračovala i po ukončení pracovního poměru. Ještě v roce 2011 si výstavu *Lidové umění západních Čech* vyžádalo Muzeum Karlovy Vary a v roce následujícím byla instalována v muzeu v Chebu. Alena Voříšková je také spoluautorem výstavy s tematikou lidové stravy, která byla otevřena roku 2012 v letohrádku Kinských (Degradující název výstavy *Krmě – jídlo – žrádlo* autoři bohužel proti názoru vedení muzea nemohli ovlivnit). Příprava a instalace výstav jí dělaly radost, a proto také bylo radostí s ní na tomto poli spolupracovat – za což jí především za sebe děkuji.

Jako zajímavost připomeňme, že fotografii Aleny Voříškové z roku 1978 nalezneme v souboru 12 pohlednic *České a moravské lidové kroje* (foto Ludvík Baran, průvodní slovo Alena Plessingerová), kde je jako jedna ze tří pracovnic Národopisného oddělení NM oblečena do kroje z okolí Poličky. V kroji ze stejného regionu ji zachycuje také publikace L. Barana a J. Staňkové: *Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska* (Praha 1987, obr. 113 na s. 73).

Alena Voříšková je nejen v oboru fundovanou kolegyní, je také příjemným, milým a skromným člověkem, jenž umí ocenit schopnosti druhých, ochotným a obětavým spolupracovníkem, který k práci přistupuje systematicky, s klidnou rozvahou a nevytváří stres. Zbývá jen milé kolegyni poděkovat za dílo, které na poli muzejnictví, vědeckého zpracování sbírek a zpřístupnění lidového umění široké i odborné veřejnosti vykonala. Do dalších let přejeme hlavně pevné zdraví a neustávající činorodost.

Helena Mevaldová

Výběrová bibliografie Aleny Voříškové

Obrázky na skle.

Katalog k výstavě. Národní muzeum, Praha 1990, 5 s.

Obrázky na skle.

Muzeum a současnost (Středočeský vlastivědný sborník) 11, 1990, s. 135–138.

Recenze.

Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta, Weiler a Národního muzea (Hinterglasmalerei aus Europa, Asien und Afrika aus den Sammlungen Udo Dammert, Weiler und des Nationalmuseums in Prag).

Goethe-Institut, Národní muzeum, Praha 1991, 27 s.

Spolu se Zlatou Černou, Udo Dammertem, Josefem Kandertem a Hanou Knížkovou.

Die Hinterglasbilder aus der Sammlungen des Prager Volkskundemuseums.

In: Hinterglassymposion 1990 und 1991. Hinterglasmuseum Sandl, Sandl 1991, s. 40–48.

Slowakische Hinterglasmalerei.

In: Hinterglassymposion 1990 und 1991. Hinterglasmuseum Sandl, Sandl 1991, s. 62–68.

Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und der Slowakei aus dem Volkskundemuseum des Prager Nationalmuseums.

Hinterglasmuseum Sandl, Sandl 1992, s. 5–8, obrazová příloha 10–74.

Krkonošské vánoce.

Příležitostný tisk k výstavě v Lobkovickém paláci na Pražském hradě 1992. Národní muzeum, Praha 1992.

Spolu s Helenou Mevaldovou.

Lidové obrázky malované na skle. [Část 1. – Čechy].

Starožitnosti a užitě umění 1993, č. 3, s. 12–14.

Lidové obrázky malované na skle. [Část 2. – Morava a Slezsko].

Starožitnosti a užitě umění 1993, č. 6, s. 10–13.

Glasbilder in nordböhmischen Museen.

In: Hinterglassymposion 1992, 1993 und 1994. Hinterglasmuseum Sandl, Sandl 1994, s. 5–12.

Postava sv. Jana Nepomuckého v lidovém umění.

In: Tarcalová, L. (ed.): Světci v lidové tradici. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 1995, s. 229–235.

Zobrazení světců na textilích ve sbírkách Národopisného oddělení Národního muzea v Praze.
Národopisný věstník XII (54), 1995, s.132–138.

Lidové obrázky na skle malované.
Muzejní a vlastivědná práce 35, 1997, č. 2, s. 105–106.

Böhmische Wallfahrtstradition, eine Ausstellung des Nationalmuseums Prag.
Wallfahrtmuseum, Markt Neukirchen b. Hl. Blut 1999, 12 s.

Výstava poutní tradice v českých zemích.
Muzejní a vlastivědná práce 37, 1999, č. 2, s. 114–115.

Schutzpatrone im Bauernhaus.
Wallfahrtmuseum, Markt Neukirchen b. Hl. Blut 2003, 48 s.
Edice: Schriftenreihe Wallfahrtmuseum Neukirchen bei Heiligen Blut, Band 8.
Spolu s Helenou Mevaldovou.

Výstavní činnost

Obrázky na skle.
1986, Okresní muzeum v Berouně, autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Obrázky na skle.
1987, Krkonošské muzeum v Jilemnici, autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Krkonošské vánoce.
1989–1990, Krkonošské muzeum v Jilemnici, autoři: A. Voříšková, H. Mevaldová, J. Luštinec.

Obrázky na skle.
1990, České centrum ve Štětíně, Polsko, autorka: A. Voříšková.

Obrázky na skle.
1990, Praha, Lobkovický palác na Pražském hradě, autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Prádlo z doby našich babiček.
1990, Muzeum Žebrák, autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Obrázky na skle.
1991, Muzeum Žebrák, autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Podmalby na skle z Evropy, Asie a Afriky ze sbírek Udo Dammerta, Weiler a Národního muzea v Praze.

1991, Praha, Lobkovický palác na Pražském hradě, autoři: A. Voříšková, Z. Černá, U. Dammert, J. Kandert, H. Knížková.

Hinterglasbilder aus Böhmen, Mähren und der Slowakei aus dem Volkskundemuseum des Prager Nationalmuseums.

1992, Hinterglasmuseum Sandl (Rakousko), autorka: A. Voříšková.

Hinterglasbilder und Heiligendarstellungen vom Egerland bis zum Böhmerwald.

1993, Hinterglasmuseums Sandl (Rakousko), autoři: A. Voříšková, H. Mevaldová, R. Roth.

Krkonošské vánoce.

1992–1993, Lobkovický palác na Pražském hradě, autoři: A. Voříšková, H. Mevaldová, J. Luštinec.

Die Egerischen Hinterglasbilder in den Sammlungen der böhmischen Museen.

1993, Hinterglasmuseums Sandl (Rakousko), autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Der Grisaille – Stil in der Hinterglasmalerei und in der angewandten Kunst.

1994, Hinterglasmuseum Sandl, (Rakousko), autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Hvězda betlémská.

1994–1995, Praha, Národní muzeum, Lobkovický palác na Pražském hradě, autorky: H. Jetmarová, A. Voříšková, H. Mevaldová.

Patroni země české.

1997, Praha, Národní muzeum, Lobkovický palác na Pražském hradě, autorky: J. Langhammerová, A. Voříšková.

Schutzpatrone Böhmens.

1997–1998, Waldmuseum Zwiesel (Rakousko), autorky: J. Langhammerová, A. Voříšková.

Böhmische Wallfahrtradition.

1999–2000, Wallfahrtsmuseum Neukirchen bei Heiligen Blut (Bavorsko/Spolková republika Německo), autorka: A. Voříšková.

Schutzpatrone im Bauernhaus.

2003–2004, Wallfahrtsmuseum Neukirchen bei Heiligen Blut (Bavorsko/Spolková republika Německo), autorky: A. Voříšková, H. Mevaldová.

Volkskunst Westböhmens aus dem Sammlungen des Nationalsmuseums Prag.

2010–2011, Wallfahrtsmuseum Neukirchen bei Heiligen Blut (Bavorsko/Spolková republika Německo), autorka: A. Voříšková.

Lidové umění západních Čech.

2011, Karlovy Vary, Karlovarské muzeum, autorka: A. Voříšková.

Lidové umění západních Čech.

2012–2013, Krajské muzeum Cheb, autorky: A. Voříšková, I. Votroubková.

Krmě – jídlo – žrádlo. Jak se stolovalo za císaře pána.

2012–2013, Praha, Národopisné muzeum – Musaion Národního muzea, autoři: L. Kafka (hlavní autor), D. Stehlíková, A. Voříšková, H. Mevaldová, M. Veverková a P. Janeček.

Helena Mevaldová

Klára BINDEROVÁ: *Modré z kypy. Modrotisk a strážnická dílna Jochových*

Boskovice, nakladatelství Albert 2013, 146 stran

Lze jen přivítat, že vyšla monografie věnovaná modrotisku jako jednomu z nejvýznamnějších odvětví zlidovělých řemesel. Česká produkce neoplyvá samostatnými tituly (Marie Salichová 1975: *Modrotisk na Valašsku*; Miloš Melzer 1977: *Modrotisk na Moravě*, katalog výstavy; Vlasta Svobodová 1979: *O horáckém modrotisku*; Hana Hynková 2000: *Modrotisk v oblasti Orlických hor*), a proto vydání recenzované publikace musíme nejen ocenit, ale věnovat ji též patřičnou pozornost.

Autorka text uspořádala do pěti základních kapitol. První část je věnována seznámení s modrotiskem. Úsporně a s encyklopedickou jednoznačností popisuje základní pojmy řemesla, ale vedle rezervy, barvy, technologie bych očekával vyjádření k formám na modrotisk, jejich dezénovému vývoji od celodřevěných vzorů přes kombinované s mosaznými nýtky a plíšky až po celokovové i s odkazy na stylové vlivy. K tématu se dostává v oddíle věnovaném dílně Jochových, zde však již limitovaném inventářem dílny.

Následuje chronologický výklad historie rezerváčního tisku, jeho rozšíření z Asie do Evropy, kdy v průběhu 18. století získal významné postavení v manufakturní produkci. Snad by bylo vhodné vedle šaštinské privilegované manufaktury (1736), uvést doklad

z českých zemí, například manufaktury hraběte Josefa Maxmiliána Kinského ve Sloupu u České Lípy (1763). V poznámce č. 1 k zavádění perrotinových tiskařských strojů mohlo být uvedeno, že se jedná o vynález francouzského inženýra L. J. Perrota z roku 1834. Souběžně s manufakturní výrobou je sledován vývoj barvířského řemesla v rámci cechovního systému.

Poněkud zavádějící je tvrzení v poznámce č. 2, kde se uvádí, že se nedochovaly hmotné doklady o užívání modrotisku vyššími společenskými vrstvami především v 18. století. Ovšem na s. 81 je na obr. 39b zobrazena celodřevěná matrice s motivem chinoiserie, které získaly oblibu v 18. století jako ohlas importu asijského zboží do Evropy, kdy vznikaly na zámcích různé čínské salonky. V popisu ke stejnému motivu na obr. 39a je chybně uvedena replika. Jedná se o originální otisk, který dílna vytvořila v roce 1977 pro výstavu olomouckého muzea Modrotisk na Moravě. Do kategorie oblíbených motivů náležely také galantní scény na formě v muzejních sbírkách v Moravské Třebové i lovecká scény ze sbírek šumperského muzea.

V 19. století vyústila řemeslná výroba modrotisku v široké uplatnění v lidovém oděvu. Seznamujeme se s výčetem oděvních součástí i variabilitou technologie. Po vyhodnocení existence a zániku dílen v zemích středoevropské oblasti zaměřila K. Binderová pozornost na vývoj v českých zemích, kde jeho úplnému zmizení zabránila ve druhé polovině 20. století činnost Ústředí lidové umělecké výroby.

Další část textu přináší informace o historii barvířství v oblasti, především ve Strážnici a Veselí nad Moravou. Úvodem seznamuje s místopisnými údaji, správním i sociálně-ekonomickým vývojem, s výčtem v průběhu času existujících dílen i dobou ukončení jejich provozu. Od konce 19. století v regionálních rozměrech zaznamenává vzájemné ovlivňování výrobce a zákazníka, uvádí osudy jednotlivých mistrů a dílen, často s poznámkou o jejich specializaci pro dodávky modrotisku do jednotlivých vesnic kraje.

V závěrečné a nejrozsáhlejší části publikace již dominuje téma uvedené v podtitulu – Modrotisk a strážnická dílna Jochových. Sledujeme osudy členů rodu barvířů od jeho zakladatele Cyrila Jocha (1880–1924) na událostech, které přicházely a ovlivňovaly život. Narodili se synové Karel (1908) a František (1910–1974), nebo 1. světová válka, do které Cyril Joch narukoval a vrátil se s podlomeným zdravím. Syn František se posléze věnoval řemeslu, absolvoval všechny nezbytné zkoušky pro kvalifikaci mistra i pro živnostenské oprávnění. Po jeho smrti nastoupil na mistrovské místo syn František ml. (1941), který v dílně pracuje s ohledem na věk do dnešních dnů.

Historie dílny ve Strážnici měla doposud tři základní vývojové etapy. V první do roku 1954 jsme podrobně informováni o technologii výroby doby a o tehdejší nezbytném vybavení dílny. Text provází cenné dobové fotografie. Závěr obsahuje údaje o způsobu prodeje modrotisku. Ustoupilo se od původního

prodeje na jarmarcích a upřednostňovala se zakázková výroba, kdy zájemci si dílo přicházeli objednat do místnosti určené k obchodnímu jednání.

V druhém období, které končilo rokem 1993, pracovali František Joch st. i ml. a jejich dílenští spolupracovníci pod péčí Ústředí lidové umělecké výroby. Organizace vznikla na idejích zachrany a dalšího rozvoje oborů lidové umělecké výroby. Její působení v rámci strážnické dílny, které můžeme hodnotit na základě dosažených výsledků, mělo veskrze pozitivní přínos. Projevil se nejen rozšířením výroby, pro kterou byla v roce 1982 postavena nová budova, ale i s tím související inovací v technickém vybavení dílny a zaváděním nových technologií. K dalšímu vývoji směrem k novým dezénům ve spolupráci s mistrem výroby přispívali výrazným způsobem návrháři ÚLUVu. Vedle replik tradičních vzorů to byly ohlasy na ornamenty lidových výšivek i vyhledávání dalších inspirací. Na publikovaném výčtu forem ze strážnické dílny se musí ocenit místní pojmenování jednotlivých vzorů. Je však nepřesné uvádět v poznámce č. 17 k vysvětlení termínu rychtářský vzor, že rychtářský úřad zanikl po 1948. Patrimoniální soustava byla zrušena v roce 1850, tedy po roce 1848. V tomto období modrotisk nabízeli zákazníkům prostřednictvím sítě obchodů Krásná jizba, které patřily do struktury ÚLUVu.

Doposud poslední vývojové období začalo v roce 1993 a je příznačné pro tehdejší tendence „revolučních“ změn, že bez ohledu na dosavadní úspěchy byla

dílna uzavřena a zaměstnanci propuštěni. V roce 1995 zaniklo Ústředí lidové umělecké výroby se svojí sítí obchodů, dílen, středisek a bylo na zaměstnancích, aby se o sebe postarali. Strážnická dílna po značných počátečních těžkostech svoji existenci obhájila na základě přijatého privatizačního projektu, který zpracoval Sáva Joch (1934), a tak se podařilo zachránit výrobu modrotisku. Vznikla firma Arimo spol. s r. o. se třemi podílníky, což byli František Joch ml., jeho bratr Sáva Joch a rakouská firma Promonta Sport-moden GmbH. Pouze značné osobní úsilí umožnilo překonání krize do doby, kdy kulturní organizace v čele s ministerstvem kultury si začaly uvědomovat význam tradice lidové výroby. František Joch ml. získal v roce 2004 titul Nositel tradice lidových řemesel, sloužící také jako ochranná známka zaručující kvalitu díla. Pro kompletní obraz současné produkce modrotisku v českých zemích se sluší uvést i dílnu Jiřího Danzinger a v Olešnici na Moravě.

V rámci firmy Aritma dílna zhotovuje sortiment, který byl charakteristický pro její výrobky v rámci ÚLUVu. Vzhledem ke ztrátě státní podpory byl pro další existenci dílny životně důležitý odbyt a prodej výrobků. Po zániku sítě obchodů Krásná jizba byly kontaktovány prodejny, které by do svého zboží k prodeji zahrnuly modrotisk. Situace byla značně proměnlivá, tak jak obchody zanikaly a nové se objevovaly. Nezanedbatelnou roli v ovlivňování zájmu veřejnosti o modrotisk sehrávají různé prezentace formou monotematických výstav či účastí na expozicích.

Nejvážnější zájemci o modrotisk mohou absolvovat exkurze ve strážnické dílně spojené s návštěvou specializovaného obchodu.

Snaha získat zákazníky se projevuje v nabídce. Vedle metráže s tradičními vzory jsou v nabídce prostírky, ubrusy, polštáře, zástěry, hračky, kalendáře, kakemona, tašky atd. Z neúplného výčtu je zřejmé úsilí dílny pracovat tradiční technologií výroby modrotisku a prostřednictvím inovovaných či nových výrobků vyvolat zájem veřejnosti.

Publikaci doplňuje seznam archivních pramenů, literatury a internetových zdrojů. V obrazové příloze je uveřejněn v půdorysných dispozicích vývoj dílny před rokem 1940 do současného stavu s dobovými i aktuálními ukázkami používání modrotisku. V neposlední řadě se musím zmínit o grafické úpravě a polygrafickém provedení. Je velmi zdařilé a celkový dobrý dojem navyšuje solidní počet fotografií i použití dominující modré barvy při členění textu knihy. Domnívám se, že takovýto výstup z autorčiny diplomové práce v dnešní době musíme vzít na vědomí jako důrazné připomenutí, že tradice jsou významné pro vědomí společnosti, která někdy nebo ve většině upřednostňuje často pomíjivé hodnoty.

Miloš Melzer

Richard JEŘÁBEK: *Biografický slovník evropské etnologie*

Brno, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie 2013, 208 stran (Etnologické materiály 2)

Vydání díla pro českou etnologii zásadního se po té, co jeho autorovi osud vyměřil málo času na to, aby stihnul vykonat vše, co plánoval, ujala a k vydání připravila Alena Křížová za odborné spolupráce Evy Šipöczové. Ta také spolu s Jitkou Brožovou, Klárou Brožovičovou, Klárou Císaríkovou, Magdalenou Maňákovou, Annou Velíkovou a Janou Virágovou doplnila hesla.

Hned v prvním odstavci Ediční poznámky autor stručně a věcně, jak bylo u něj zvykem, konstatoval, že: „*Projekt sestavení Biografického slovníku evropské etnologie vznikl především z naléhavé potřeby zpřístupnit profesionálním etnografům a vědeckému dorostu, případně i jiným zájemcům o tento obor, informace o osobnostech, které se podílely a podílejí na vzniku a rozvoji jednoho odvětví všeobecného národopisu, odvětví, které v prostředí části „starého světa“ ještě donedávna postrádalo pevné kontury.*“ Richard Jeřábek tu dal klíč k posouzení významu díla určením jeho poslání i charakteristikou situace, v níž se nachází obor, jemuž má sloužit.

Z informací k práci charakteristické kvalitativní, zejména pak kvantitativní náročností budiž uvedeno autorovo sdělení, že při řešení klíčového problému tohoto díla, tj. výběru osobností, byla

za zásadní hledisko zvolena „*badatelská orientace jednotlivých osobností přesahující lokální nebo regionální zaměření a provinciální či minuciózní tematiku publikovaných prací.*“ Autor slovníku také zdůraznil, že bylo nutné se od samého začátku obracet o rady a pomoc na kolegy ze zahraničí ze zemí, v nichž se s nejpřesvědčivějšími výsledky etnologická evropeistika progresivně vyvíjela (Švédsko, Finsko, Rakousko, Švýcarsko, Německo, Polsko atd.). Autorova ediční poznámka obsahuje samozřejmě celou řadu dalších důležitých informací a komentářů, než jsou ty, na které upozorňujeme. Stručná *Poznámka vydavatele* poskytuje informace o situaci, za níž bylo dílo po smrti prof. Jeřábka dokončeno. Za anglickými překlady autorových a vydavatelových poznámek následuje abecedně řazený soupis 267 hesel, které slovník obsahuje. Nezbytný Seznam zkratk dílo uzavírá. Úsporná grafická úprava odpovídá účelu, jemuž je publikace určena.

Závěrem své zprávy neváháme konstatovat, že prof. Richard Jeřábek *Biografickým slovníkem evropské etnologie* nejen splatil starý dluh, který česká etnologie v tomto směru měla, ale přispěl i k jejímu výraznějšímu začlenění do kontextu mezinárodního vývoje oboru. Plným právem je tedy projev uznání prof. Richardu Jeřábkovi i těm, kdo jeho dílo završili, deklarován právě zde, na stránkách periodika České národopisné společnosti.

Karel Pavliščík

Contents

Monothematic Issue Ethics and Ethnology: A Foreword (*Petr Janeček – Jana Nosková*) 4

Studies Ethics and Ethnology

Hedvika Novotná, *Function and rationale of ethical codes in social sciences* 7

Jiří Woitsch, *Publication ethics in ethnology and related discipline* 18

Livia Šavelková, „*May we come in?*“ *Ethics and transformations in the form of research into Nativ Americans* 31

Martin Soukup, *Headhunters: territoriality, intraspecific competition, and predatory behaviour in ethnology and anthropology* 48

Eva Románková, *Ethics and UNESCO experience* 56

Materials / discussion papers Ethics and Ethnology

Hana Hlôšková – Katarína Nováková, *Ethical codex preparations at the Slovak Ethnological Society and the issues of ethics of research within the courses in the departments of ethnology in Slovakia* 62

Martina Pavlicová, *Ethics and phenomenon of folklorism* 70

Lucie Uhlíková, *Some notes on the use of informed consent at the field research* 73

Pavel Douša, *Ethics of collection-creating and presentation activity of museums. Cooperation with community, and (eco)museums* 77

Václav Michalička, *Ethics in the case of reconstructions and presentations of historical phenomena in open-air museums* 81

Personalia

Alena Voříšková's Anniversary in Life and Work (*Helena Mevaldová*) 86

Selective bibliography of Alena Voříšková (*Helena Mevaldová*) 88

Books

Klára Binderová: *Modré z kypy. Modrotisk a strážnická dílna Jochových / Blue from the Vat: Blueprinting and the Jochs' Workshop in Strážnice* (*Miloš Melzer*) 93

Richard Jeřábek: *Biografický slovník evropské etnologie / The Biographical Dictionary of European Ethnology* (*Karel Pavlišťik*) 96

ČESKÁ
NÁRODOPISNÁ
SPOLEČNOST